

זאב רבינוביץ

החסידות הליטאית

מראשיתה ועד ימינו

מוסד ביאליק

החסידות הליטאית

זה הענף המופלא שנסתעף מנופה של החסידות לתוך מבצרם של המתנגדים, נאבק עם הסביבה והכה שורשים ועשה פירות — הוא נושא הספר הזה.

הספר מיוסד בחומר חדש שגילה המחבר — הלא הם 'הכתבים הקדושים' שהיו גנוזים ב'חצר' שושלת קארלין בסטולין ובהם איגרות ותעודות, שטרות וצוואות, פנקסים וכתבי־יד שונים. על יסוד החומר החדש הזה וכל מה שנודע עד עתה בתחום זה צירף ד"ר זאב רבינוביץ תמונה בהירה של תנועת־רוח גדולה ונמרצת בתחומי היהדות הליטאית, על האישים הפועלים בה והרעיונות המפעמים אותה, על מאבקה ונצחונותיה, מראשיתה עד אחריתה בימינו ולעינינו.

חשיבות מיוחדת לשושלת הקארלינית בתולדות החסידות. 'בית־צדיקים זה' — כותב שמעון דובנוב הי"ד, ההיסטוריון של החסידות, בדברי הקדמתו לספר — 'חשוב ביותר לא כל־כך בהיקף השפעתו, אלא מפני שצמיחתו נעוצה בתקופה הראשונה של התנועה החסידית — תקופת המגיד הגדול, שתלמידו ר' אהרן 'הגדול' מקארלין יסד את 'כת' החסידים הראשונה בליטא וגרם בזה לפולמוס הראשון של הגאון ר' אליהו מווילנה'.

הנספחים בסוף הספר — תעודות, תמונות, טבלאות גיניאלוגיות ותווי־נגינה — משלימים את התמונה.

זאב רבינוביץ: החסידות הליטאית

לאבי מורי ולאמי מורתי
זכרוןם לצרכה

זאב רבינוביץ

החסידות הליטאית

מראשיתה ועד ימינו

בצירוף

דברי־הקדמה מאת שמעון דובנוב

תעודות, תמונות

טבלאות גיניאלוגיות ותווי־נגינה

מוסד ביאליק ירושלים

WOLF RABINOWITSCH
LITHUANIAN HASSIDISM
from its Beginnings to the Present Day

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק, ירושלים תשכ"א
נדפס בדפוס 'מרכז', ירושלים
תווי־הנגינה נדפסו בדפוס ניידט, תל־אביב

Copyright by the Bialik Institute, Jerusalem 1961
Printed in Israel

תוכן העניינים

- שמעון דובנוב : דברי הקדמה 1
- פתח־דבר 3—1
- פרק ראשון : ראשית החסידות בליטא 8—4
- פרק שני : חסידות קארלין 90—9
- [א] ר' אהרן הגדול (תקכ"ו—תקל"ב). — [ב] ר' שלמה מקארלין
[ג] תקופת־שגשוגה השנייה של החסידות הקאר־
לינית (תקנ"ב—תקנ"ד). — [ד] המערכה והניצחון (תקנ"ד—תקס"א). —
[ה] ר' אשר הראשון (תקנ"ג—תקפ"ז). — [ו] ר' אהרן השני (תקפ"ז—
תרל"ב). — [ז] הינוקא (תרל"ג—תרפ"ב).
- פרק שלישי : חסידות אַמְדוּר 110—91
- פרק רביעי : ה'חדר' הקארליני 143—111
- [א] חסידות לאכוביץ'. — [ב] חסידות קוידאנוב. — [ג] חסידות קוב־
רין. — [ד] חסידות סלונים.
- פרק חמישי : בתי־אבות חסידיים אחרים בפולסיה 154—144
- [א] השושלת הליבשאית. — [ב] השושלת הברזנאית. — [ג] השושלת
ההורודוקאית.
- פרק שישי : אחרית 165—155

[א] כתבי־יד מתוך הגניזה הסטולינאית ומ"חצרות" לאכוביץ' וקוב־
 רין. — [ב] מן הגניזה הסטולינאית: 1. שטרי־התקשרות של תלמידי
 האר"י ור' חיים ויטאל (שנת של"ה, 1575). 2. "ספר הצורף" לר'
 יהושע־השיל צורף: הקדמות מעתיקי כתב־היד; מגוף כתב־היד;
 דברי־סיום של מעתיקי כתב־היד. — [ג] שושלותיה של חסידות קאר־
 לין וענפיה; בתי־אבות חסידיים אחרים בפולסיה; בית אמדור. —
 [ד] חתימותיהם של צדיקי החסידות הליטאית.

תמונות

בין הע' 184—185

[א] חתימותיהם של תלמידי האר"י ור' חיים ויטאל; [ב] פאכסימילה
 ממכתב ר' אהרן השני מקארלין אל ר' אשר בנו; [ג] קברו של
 ר' אהרן הגדול בקארלין; [ד] ה'אוהל' על קברם של ר' אהרן ור' נח
 השני בלאכוביץ'; [ה] קברו של הינוקא מסטולין בפראנקפורט־דמיין;
 [ו] שער הצוואה של ר' אהרן הגדול מקארלין; [ז] בית־הכנסת של
 חסידי קארלין בטבריה.

מפתח האישים והמקומות

192—185

תווי־נגינה

[1] כל ברואי מעלה (ניגון קארלין); [2] מנוחה ושמחה (ניגון
 ליבשיי); [3] יה אכסף (ניגון קארלין); [4] יה רבון עלם (ניגון
 סלונים); [5] והיא שעמדה (ניגון סלונים); [6] מניגוני קוברין;
 [7] מריקודי לאכוביץ'; [8] הצילני נא מיד אחי (ניגון קארלין);
 [9] אליהו הנביא (ניגון לאכוביץ'); [10] אשת חיל (ניגון קארלין);
 [11] מגן אבות (ניגון לאכוביץ'); [12] מלך רחמן (ניגון קוידאנוב).

דברי הקדמה

בספרותנו המדעית כבר חלפה אותה התקופה, שבה היו כותבים על החסידות בדרך ויכוח: אם יפה ומועילה היא תנועה זו או מזקת להתפתחות היהדות. הללו דרשו את החסידות לגנאי והללו לשבח, וגם בימינו ניסו כמה סופרים להמשיך את הויכוח. עכשו הגענו במקצוע זה לאותה הנקודה, שבה הדוגמ־טיסמוס מפנה מקום בשביל ההיסטוריסמוס, ובמקום ההתווכחות באה חקירה מדעית של המאורעות והשתלשלותם באופן אובייקטיבי.

עכשו יש בידינו היסטוריה כללית של החסידות בתקופת צמיחתה וגדולה, ובכן הגיעה השעה לעסק בחקירות מונוגראפיות במקצוע זה: לכתוב על שיטות שונות בחסידות ויוצריהן או על דינאסטיות של צדיקים, שהשפיעו על המוני העם במדינות שונות.

מונוגראפיה יפה ממין זה מצאתי בספרו של הד"ר זאב רבינוביץ על הדי־נאסטיה הקארלינית. בית־צדיקים זה חשוב ביותר לא כל־כך בהיקף השפעתו, אלא מפני שצמיחתו נעוצה בתקופה הראשונה של התנועה החסידית — תקופת המגיד הגדול, שתלמידו ר' אהרן "הגדול" מקארלין יסד את "כת" החסידים הראשונה בליטא וגרם בזה לפולמוס הראשון של הגאון ר' אליהו מווילנה. בפרק חשוב זה גילה המחבר מקורות חדשים או צירופים חדשים של חומר ישן והציג לפנינו תולדות הדינאסטיה מימיה הראשונים עד ימינו. על זה יודוהו כל חובבי תולדותינו וגם אני בתוכם.

שמעון דובנוב*

ברלין, ניסן תרצ"ג

* כשמצאתי את 'הכתבים הקדושים' ב'חצר' של שושלת קארלין בסטולין, היא הגניזה הסטולינאית, ועל יסוד הגניזה הזאת חקרתי את אם החסידות הליטאית — את החסידות הקארלינית — שלחתי את כתב־היד לש. דובנוב, שכתב אותה שעה את ספרו 'תולדות החסידות'. דובנוב הוא שהמריצני למחקרי זה ואף טרח וכתב הקדמה לו. לאחר־מכן הגיע לידי חומר נוסף לתולדות החסידות בליטא, וכללתי בספר זה את כל ענפי החסידות הליטאית.

פתח-דבר

תולדותיה ותורתה של החסידות הליטאית וכן ערכה ההיסטורי בתולדות תנועת החסידות לא נחקרו כל צורכם עד היום הזה. אמת, דובנוב, חוקר תולדותיה של החסידות, מטעים, כי בראשית פריחתה של התנועה כבר נוסדו בפרבריה של ה'קהילה הראשית' פינסק, בקארלין, קבוצות נסתרות של חסידים¹, וכי קארלין ולאחר מכן אמדור, הסמוכה ל'קהילה הראשית' הורודנא, היו מקום הפולמוס והמלחמה בין החסידים והמתנגדים במשך יותר משלושים שנה². הורודנא דצקי וכמוהו רבים מבין חוקרי תורת החסידות מייחדים תיאור מפורט לדמותו הרוחנית של מחולל החסידות הקארלינית³ ומביאים דברי-תורה בשמו ובשם צאצאיו ותלמידיהם (בופר ואחרים). אולם התפתחותה ההיסטורית של החסידות הליטאית וערכם של חלוצי-חסידות אלה, שיסדו מרכז לחסידות בצפון תחום המושב — בליטא הרבנית — במקביל למזריץ' שבדרום, גורלם ונפתוריהם בשעת הרדיפות והחרמים בליטא, ערכם הרוחני ויחסיהם לשאר ענפי

1 ש. דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 111, 146, 271, תל-אביב 1932; ועיין גם גרץ, *Geschichte der Juden*, כרך יא, עמ' 107, 557, לייפציג 1900.

2 דובנוב, שם, עמ' 111, 146, 157, 221, 364, 367—370.

3 ש. א. הורודצקי, החסידות והחסידים, כרך ב, עמ' 113 ואילך, תל-אביב 1951. מ. בופר אסף מתוך הספרות החסידית העניפה דברי-תורה ואגדה — המשובחים שבה — ובספרו 'אור הגנוז' (ירושלים 1947, 1958²) הביא דברים המיוחסים לצדיקי ליטא: ר' אהרן ור' שלמה מקארלין, ר' מרדכי מלאכוביץ ושניים מצאצאיו ור' משה מקוברין. במבוא המעמיק לספרו מעלה בופר מתוך חזות חסידית את דמותם הרוחנית של צדיקים אלה, כפי שהיא משתקפת בספרות זו.

פתח־דבר

החסידות, והתפתחות החסידות הליטאית במאה התשע־עשרה — כל אלה נשא־רו פרשה סתומה בתולדות החסידות.

וכשנעיין במקורות ראשונים ואחרונים, בכתבי־הפולמוס הראשונים של המתנגדים משנת תקל"ב (1772) ⁴, בספרי הזכרונות מאת עדי־ראייה לראשית צמיחת החסידות ⁵, בתעודות הסינאט הרוסי מן השנים תק"ס—תקס"א (1800—1801) ⁶, ובלשון העם במאה התשע־עשרה ⁷, נמצא שהשם 'קארלינר' משמש בהם שם־נרדף לחסידים בכלל. את מלחמת המתנגדים בחסידים בשנים תקנ"ו—תקס"א (1796—1801) חקרו דובנוב ⁸ וגסן ⁹, אולם מחקריהם דנים בפולמוס־סים אלה מתוך הארה כללית של תולדות החסידות, ולפיכך לא הוערכו בהם כראוי גורלם ותפקידם של חסידי ליטא במלחמה זו.

לחקר תולדותיה, ענפיה ותורתה של החסידות הליטאית שימשו לי מקורות שבכתב ושבעל־פה. לאלה שבכתב שייכים 'הכתבים הקדושים', שמצאתי באר־כיון של 'חצר' השושלת הקארלינית בסטולין — 'הגניזה הסטולינאית' *, הידיעות שבספרות החסידית המבוססות מבחינה היסטורית, 'דברי־תורה' של צדיקי השושלות שקמו בליטא, כתבי הפולמוס של המתנגדים, מסמכים ותעודות הממשלה הרוסית וידיעות היסטוריות על המצב התרבותי, הפוליטי והחומרי של היהודים באותו תחום, שבו קמה והתפתחה ראשונה החסידות הליטאית

4 זמיר עריצים וחרבות צורים, פורסם על־ידי ש. דובנוב, Chassidiana, הוספה לקובץ 'העבר', כרך ב, עמ' 25, פטרוגראד 1918.

5 ספר חיי שלמה מימון, תירגם לעברית י. ל. ברוך, עמ' 135, תל־אביב 1953; Grégoire, Histoire des sectes religieuses, כרך ג, הובא על־ידי גרץ, Geschichte, כרך יא, עמ' 557 — עיין להלן, פרק שני.

6 פורסמו על־ידי דובנוב בקובץ Еврейская старина, כרך ג, עמ' 257—280, פטרבורג 1910.

7 א. ב. גאטלאבער און זיין עפאכע, הוצא לאור על־ידי א. פרידקין, עמ' 75, ווילנע 1925; ש. י. פין, קריה נאמנה, עמ' 275, ווילנא 1860, וידוע הפתגם: אם לא תהיה קארליני (כלומר חסיד) סופך להיות ברליני (כלומר משכיל). מ. ליפסון, מדור דור, כרך ג, עמ' 210, מס' 2368, תל־אביב 1929—1938.

8 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 242—278 ומאמרו של דובנוב: Вмешательство Еврейская старина, כרך ג, עמ' 84—109, 253—282, פטרבורג 1910.

9 י. גסן, Евреи в России עמ' 143 ואילך, פטרבורג 1906.

* כתבי־היד נמסרו כמעט כולם לפי הכתיב שבמקור, שממנו הועתקו, אף־על־פי שהכתיב שלהם שונה מן הכתיב המקובל בספר זה. סימני ההפסק וההטעמות בכתבי־היד הם של המחבר. בהערות הובאו שמות המחברים ומקום הדפסת חיבוריהם כפי שהם כתובים בשער הספרים.

פתח־דבר

(פּוֹלְסִיָּה). עם המקורות שבעל־פה יש למנות את הידיעות שקיבלתי מפיהם של אחרוני הצדיקים של שושלות קארלין, ליבְּשֵׁי, ומפי יחידים מצאצאי שאר השושלות, וכן סיפורי־מעשיות ואגדות על האישים ועל המאורעות ההיסטוריים, שזיקה להם לחסידות הליטאית, וכמובן — מתוך הבחנה בין הלכה היסטורית לדברי אגדה.

החקירה העלתה, שהיו לה לחסידות הליטאית שלושה זרמים. הזרם האחד — ולו מקום בראש — שנמנים עמו רוב רובם של החסידים בליטא, הוא 'בית קארלין' ובתי תלמידיו ותלמידי תלמידיו — ה'חדר' הקארליני; הזרם השני הוא זרם חסידות אַמְדוּר; והזרם השלישי הן שושלות שמקורן בוֹוֶהלין ושנטו אהליהן בליטא.

פרק ראשון

ראשית החסידות בליטא

[עד תק"כ, 1760]

עריסתה של התנועה החסידית עמדה בנפות הדרום של אוקראינה : בפודוליה ובווהלין. כאן, באווירה של עלילות־דם ושל שחיטות הקוזאקים, נשמע שיר־החיים החסידי הראשון, שהיה ספוג התלהבות ואמונה, ונעשה במשך הזמן לנחלת המונים כמעט בכל מושבות היהודים שבמזרחה של אירופה. בפודוליה 'נתגלה' מחולל התנועה, הבעש"ט, ובווהלין, הסמוכה לה, פעל תלמידו ויורשו ר' דוב־בער, 'המגיד הגדול' ממזריץ'. התנאים המדיניים והכלכליים של הזמן הכשירו בנפות הדרום דווקא קרקע נוח לגידול התנועה החסידית. בתחום המדיני שררה כאן במאות השבע־עשרה והשמונה־עשרה אווירה של הפקרות ואנארכיה גמורה, מרידות ומהומות של קוזאקים ושל אכרים, מלחמות אזרחים ופרעות. עם ערעור היציבות המדינית נתערער גם מעמדם הכלכלי של היהודים. הם ישבו על־פי־רוב בכפרים ובעיירות זעירות, והמהומות הכלליות פגעו בהם ביותר. מרכזי תרבות גדולים כמעט שלא היו בסביבה זו, ודבר זה הביא גם לידי דלדול הכוחות הרוחניים ולירידתם של מוסדות האבטונומיה הפנימית. ומאחר שלימוד התורה ירוד היה, מצא לו המון העם בשעות המצוקה נחמה במסתורין ובדמיון. שכבת־הלומדים הדקה, שהיתה מצויה כאן, נהגה זלזול בהמון ה'עם־ארצי', עד שקמה שנאה בין שתי השכבות והאחת לא שמעה לשון חברתה. הרבנים, דרך־משל, לא יכלו להבין את קשי החיים של היהודי הפשוט שאילץ אותו להקל במצוות והעתירו עליו דברי מוסר ותוכחה. דרך זו שבה החזיקו הרבנים, הורידה את כבודם בעיני ההמונים. וכך נוסף על ההת־ערעות המדינית והמצוקה החומרית גם משבר רוחני. היהודי הפודולי והווה־ליני היה אובד־דרך ורגשי יאוש ואין־אונים תקפו אותו. לפיכך אין פלא,

ראשית החסידות בליטא

שדווקא בנפות הדרום נתעוררו געגועים עזים לגאולת הכלל ולגאולת הפרט כאחד. ובאמת אנו רואים, שכמעט כל התנועות של משיחיהשקר (חיים מלאך, יהודה חסיד, יעקב פראנק) נאחזו ונתפשטו בעיקר בנפות הדרום הללו.

שונה מזה היה המצב בנפות הצפון, ובפרט בליטא. בחמש 'הקהילות הראשיות' שבליטא (הורודנא, בריסק, פינסק, וילנה וסלוצק) פעל משנת שפ"ג (1623) עד תקכ"א (1761) 'ועד דמדינת ליטא'¹⁰. בערים וביישובים גדולים, פחות או יותר, היתה להם, ליהודי ליטא, מידה מסוימת של אבטונומיה פנימית. מלבד 'ועד המדינה' היתה בכל עיר ועיר קהילה מאורגנת ('קהל'), שניהלה את כל מוסדות הקהל וגם דאגה לתשלום המסים לרשות ולישועים. היהודים של רוסיה-הלבנה השכנה (רייסן — פלכי מוהילוב, ויטבסק וחלק של פלך מינסק) ושל זאמט (ז'מוד, גבולות פלך קובנה בערך), שמבחינה תרבותית היו קרובים ליהדות ליטא, אף הם נתונים היו במשך זמן רב להנהגתו של ה'ועד דמדינת ליטא': רייסן השתייכה ל'קהל' של בריסק, ואילו זאמט — ל'קהל' של הורודנא (גרודנה). יהודי ליטא לא סבלו מידי ההידאמאקים אלא מעט¹¹. ומאחר שרבים מהם ישבו בקיבוצים גדולים היה מצבם הכלכלי מבוסס מזה שבדרום. בסביבת פינסק בלבד, תחומה של פולסיה, שחשיבותה לענייננו גדולה במיוחד, היו היהודים עוסקים הרבה בחכירה, כפי שמוכח מן התעודות הווילנאיות¹²; מחצית התעודות הקשורות בפינסק ובסביבתה נוגעות לעסקי חכירה וכדומה. גם מצבה התרבותית של יהדות ליטא היה מעולה יותר. הרבנים וגדולי-התורה שבמזרח-אירופה, ומקצת גם של מערב-אירופה, רובם היו יוצאי ישיבות ליטא. אף המוני העם דרגתם התרבותית היתה מורמת יותר¹³. גם בליטא עסקו בלימוד הקבלה; דבר זה מספר שלמה מימון במפורש¹⁴. כאן חיו ופעלו איש-המוסר ר' צבי-הירש קוידאנובר (מחבר 'קב הישר'), ר' בצלאל מקוברין (מחבר 'עמודיה שבעה'), ר' נפתלי ממינסק (מחבר 'נתיב

10 פנקס מדינת ליטא, יצא לאור על-ידי ש. דובנוב, מבוא, ברלין 1925. חלוקה זו, שהיא יהודית מובהקת מבחינה מסוימת, אנו מוצאים אותה במאוחר גם בתעודות פולניות ורוסיות: Акты издаваемые виленскою комиссиею для разбора древних актов, כרך 29, מס' 155, 163, 194, 195 ואחרים, וילנה 1902.

11 חוץ ממקרים יחידים: התעודות הווילנאיות הנ"ל, כרך 29, במקומות רבים.

12 שם, כרך 28, וילנה 1901 וכרך 29. על גבולות אזור פולסיה: עיין המפה בספר 'טויזנט יאר פינסק', בעריכת ד"ר ב. האפמאן, עמ' 291, ניו-יורק 1941.

13 על ההבדל בין הלומדים לבין המון העם, אפילו בליטא, ראה: חיי שלמה מימון, עמ' 54 ואילך.

14 שם, עמ' 109 ואילך.

ראשית החסידות בליטא

(הישר') ואחרים. כידוע, היה גם הגאון מווילנה, נזרה התלמודי של יהדות ליטא, עוסק בקבלה. אלא שכאן, בליטא, היתה הקבלה קניין של יחידים בלבד¹⁵. התנועות של משיחיהשקר — אחיזתן בליטא היתה מועט שבמועט. הדאגה למוסדות התרבותיים ולחיים הרוחניים בכללם נתונה היתה בידי ה'קהל' והרבנים כאחד.

השוני במצב המדיני-כלכלי והרוחני שבין נפות-הדרום ובין ליטא גרם לכך, שהחסידות, שעלתה בפודוליה ובווהלין ושנקלטה גם בליטא, נתקבלה שם בהערכה שונה לגמרי מזו שבדרום. החסידות כל עצמה היתה מחאה, מצד אחד, כנגד שלטון היחיד של ה'תלמיד-חכם' בחיים הציבוריים, ומצד שני כנגד חיפושי הגאולה בהזיותיהם של משיחיהשקר. על-פי אחד העיקרים שבתורת החסידות, לא הלמדנות הגדולה ואף לא קיום המצוות החמור והקפדני כ'מצוות אנשים מלומדה' מעמידים את עבודת-השם האמיתית, אלא התפילה. אין אהבת-השם נקנית בכוח השכל, בכוח הלימוד, אלא על-ידי השתפכות הנפש בשעת התפילה: 'התפילה אינה עמידה לפני רבנו-של-עולם, אלא התפילה גופא היא התגלות רבנו-של-עולם... כיוון שבתפילה אנו מוצאים את הקב"ה'. על-ידי התפילה מתקרב היהודי בפועל ממש אל אביו שבשמים. ולא על-ידי תפילות בלבד; כל מחשבה טהורה ומעשים טובים מקרבים את היהודי לבוראו. החסידות, שדאגה לא רק לגאולת הכלל לעתיד לבוא, אלא גם לגאולת הפרט בעולם הזה, שאפה להעניק ליהודי הסובל שמחת חיים עלי אדמות. מספרים על הבעש"ט שאמר, כי התורה שלו עומדת על שלוש אהבות: אהבת אלהים, אהבת ישראל ואהבת התורה. החסידות היתה תולדתה של הקבלה, אלא ששללה את הנזירות כאחת הדרכים של עבודת-הבורא; אדרבה, היא התאמצה לעורר שמחה ורוח אופטימית בלבבות חסידיה, שכן 'האב רוצה לראות את בניו שרויים יותר בשמחה מאשר בעצבות'. השמחה נעשתה, אפוא, עיקר מעיקרי החסידות. יחידים בלבד עמדו על יסוד הפאנתאיזם הדתי שבחסידות ועל ערכה המוסרי והחינוכי. היהודי הפשוט תפס את החסידות כגורם שהביא לו תוכן וביטחון בחיים, והרים את קרנו בחברה היהודית.

לפיכך אין תימה שבתנאים כגון אלו נתקבלה תורתו של הבעש"ט על-ידי יהודי פודוליה ווהלין בהתלהבות רבה. ולא כן היה בליטא: להעמיד את התפילה למעלה מן הלימוד, לבקר מנהגים ומסורות דתיות, לשנות את נוסח התפילה ('נוסח-ספרד') — כל זה היה בעיני יהודי ליטא בגדר הפרה חמורה

15 ראה להלן, פרק שני, הדושיח בין הגאון מווילנה ובין הרב ר' רפאל הכהן מפינסק.

ראשית החסידות בליטא

של המשמעת הדתית השלטת. אף התיקונים הקטנים והקלים שהנהיגה החסידות בסדר התפילה עוררו אצל רבני ליטא חשדות ופחדים מפני תנועה משיחית חדשה, הבאה שוב מנפות הדרום. יהודי ליטא, בעלי המחשבה הריאליסטית, נבהלו גם מפני העובדה, שהבעש"ט ולאחר מכן גם תלמידיו לא היו מנהיגים רוחניים בלבד, אלא אף בעלי-מופת, מגלי-עתידות, רופאי-חולים וכדומה. הבעש"ט 'נתגלה' באמצע שנות השלושים של המאה השמונה-עשרה. עד פטירתו (תק"כ — 1760) הגיע מספר הנוהים אחריו, לפי המשוער, עד עשרת אלפים איש. היו אלה רק יהודים מפודוליה, ווהלין וגאליציה. אלא שפעם העז הבעש"ט ובא גם לליטא. על כך מסופר במקורות חסידיים¹⁶ ומתנגדיים¹⁷ כאחד. שני חוכרים ('דערוז' או 'עס') של הרוזן ראדזיוויל¹⁸ בנו בית בעיר הליטאית סלוצק — לפי המקור המתנגדי: ויסוקי, הסמוכה לבריסק — והזמינו אליהם את הבעש"ט, שהיה מפורסם כמגיד עתידות. החסידים מספרים, כי בשעה ששהה הבעש"ט בסלוצק ספג קיתונות של בזיונות מצד המתנגדים¹⁹. מסורת המתנגדים מספרת, שאת הבעש"ט כאילו הכריחו בכוח לצאת את העיר. יש לומר, ששמו של הבעש"ט נתפרסם בליטא וברוסיה-הלבנה כבר בחייו. בין תלמידיו היו ר' מנדל מוויטבסק ור' פנחס מקוריץ. האחרון מוצאו ממרכז האריסטוקרטיה היהודית, מן המטרופולין של רוסיה-הלבנה — משקלוב. מקורות חסידיים מספרים, שיהודי ליטא היו נוסעים ללמוד תורה מפי הבעל-שם-טוב²⁰. אולם בימי חייו של הבעש"ט עדיין לא קמו בליטא קבוצות-חסידיים מאורגנות. אין אנו מוצאים בשום מקור עדות לכך, ששליחיו של הבעש"ט היו מבקרים בליטא לשם הפצת תורת החסידות. הנוהים אחריו מבני ליטא היו באים אליו לפודוליה, ואילו הוא עצמו לא הסתכן לבוא אליהם להרביץ תורתו ברבים. תחילה לא הגיבה היהדות הליטאית הרשמית על תנועת הבעש"ט ועל התופעה שיחידים מליטא היו נוסעים אליו. הגבה ראשונה נגד

16 שבחי הבעש"ט, בעריכת ש.א. הורודצקי, עמ' 87, ברלין 1922; עדת צדיקים (אגדות), עמ' 32, למברג 1865.

17 זאת תורת הקנאות לר' דוד ממאקוב, הובא על-ידי גרץ, בספרו Geschichte der Juden, כרך יא, עמ' 552, ועל-ידי ד"ר מ. ל. וילנסקי, The polemic of Rabbi David of Makow against Hasidism, בקובץ Proceedings of the American Academy for Jewish Research, כרך כ"ה, עמ' 137—156, ניו-יורק 1956.

18 הוזכרו על-ידי שלמה מימון בספר חייו, עמ' 54.

19 שבחי הבעש"ט, שם, עמ' 87, 88.

20 שם, עמ' 84.

ראשית החסידות בליטא

התנועה החסידית אנו שומעים מפי רב מפולין, ר' שלמה מחלם, בשנת תקי"א (1751) ²¹.

בעיניהם של רבני ליטא לא נראתה הופעתו של הבעש"ט כשלעצמה רצינית ומסוכנת, משום 'עם-הארציות' שבו. אופיינית מבחינה זו היא אגדת-העם שעל פיה ביקשו הרבנים לתהות על קנקנו של הבעש"ט ולשם כך בחנוהו בסידור התפילות — אם בקי הוא בדיני התפילה. אדיקותם של רבני ליטא ואדיקותו של הבעש"ט — מקורותיהן היו שונים לחלוטין, ולפיכך לא יכלו למצוא לשון משותפת. אותה שעה לא יכלו הרבנים לשער, שבעוד כחמישים שנה תשתלט תורתו של הבעש"ט על רוב מניינה של היהדות במזרח-אירופה. אותו סיפור שנמצא בספרות החסידית ושלפיו היתה השפעתו של הבעש"ט בליטא בעודו בחייו גדולה כל כך, שהיה ביכולתו למנות כבר בשנת תק"ו (1746) את ר' יחיאל מרגלית לרב בהורודנא ²², אין לו יסוד היסטורי, וכן אינה נכונה מבחינה היסטורית הצהרתם של הבעש"ט ושל תלמידיו כנגד החרם השקלובי המדוי — מה בשנת תקי"ז (1757). אמיתית היא המסורת, שעל פיה התגורר בפינסק בנו של הבעש"ט, ר' צבי, ושקברו נמצא בבית-העלמין הישן שבאותה עיר. ומנהג היה אצל החסידים האדוקים בפינסק, בפרט בדורות הקודמים — כך היו סחים — לחלוץ נעליהם בשעת ביקור בבית-העלמין הישן משום דרך-ארץ בפני הקדושים הטמונים שם, ובשעת מעשה היו מזכירים גם את שמו של 'הרשלי בנו של הבעל-שם'. פרטים על חייו בפינסק אינם ידועים, אף-על-פי שהתגורר כאן בתקופה שבה רדפו את החסידים. ובכלל אין הוא תופס, כידוע, מקום בתנועה החסידית. 'צדיק' לא היה וכל ימי חייו בפינסק היו, לפי דברי המתנגדים, כחיי חתן הסמוך על שולחן חותנו (ר' שמואל חסיד). הוא נפטר בפינסק לפני כ"ח באב תק"ע (1810) ²³.

21 מרכבת המשנה לר' שלמה מחלמא, בהקדמה, פרנקפורט דאדר 1751.

22 שבחי הבעש"ט, עמ' 73; פרידענשטיין, עיר גבורים, עמ' 50, ווילנא 1880.

23 ש.מ. הלוי ראבינאוויטש, על פינסק-ארלין ויושביהן, בקובץ 'תלפיות', עמ' 14, ברדיטשוב 1895. המחבר מביא את הרשום בפנקס חברה-קדישא של פינסק, כי ביום כ"ח באב, תק"ע (1810) החלו לקבור את המתים בבית-העלמין החדש. ר' צבי — כפי שכותב המחבר — קבור בבית-העלמין הישן; א. וואלדען, שם הגדולים החדש. מערכת גדולים, עמ' 39, ערך: צבי בן... הבעש"ט, ווארשא 1880. לפי מסורת החסידים נפטר ר' צבי בשנת תק"מ (1780).

פרק שני

חסידות קארלין

א. ר' אהרן הגדול (תקכ"ו—תקל"ב, 1765—1772)

לאחר פטירתו של הבעש"ט יסד תלמידו ויורשו ר' דוב-בער 'המגיד הגדול' מרכז חדש לתנועה בעיירה הוהלינית מזריץ'. מוהל'ין, השוכנת צפונה לפודוליה, ניתן לר' בער להרחיב השפעתו על ליטא ועל רוסיה-הלבנה. אישיותו של המגיד הגדול, שאיפתו לבסס את החסידות על המסורת ההיסטורית, וכנראה גם כשרונותיו הארגוניים, הכריחו את הרבנים, ובמיוחד את רבני ליטא, לנהוג כובד-ראש בחסידות. אשר לליטא מצויה ברשותנו בעניין זה הארה אחת במקורות חסידיים, ושנייה, שונה הימנה, במקורות מתנגדיים, וכן יש בידינו עדותו של שלמה מימון.

באיגרתו של המטיף המתנגד ר' דוד ממאקוב אל ר' שלמה-זלמן אב"ד דק"ק נאשלוסק, שבאוסף הידוע של הכתבים המתנגדיים 'זמרת עם הארץ'¹, אנו קוראים, כי ראש-הישיבה ואב בית-הדין של פינסק, ר' רפאל הכהן, נסע אל המגיד הגדול למזריץ' כדי להכיר אותו ואת תורתו.² משחזר משם מסר דין-וחשבון לגאון מוילנה. על שאלתו של הגאון, 'אם הוא (ר' בער) למדן, והשיבו (ר' רפאל) לא. וכששאלו (הגאון את ר' רפאל) על נסתר (תורת הקבלה), השיב: איני יודע, כיון שאיני מבעלי חכמה זו, רק ממה שבנגלות (גמרא) נודע מה שהוא (ר' בער) בנסתר'. להלן כותב ר' דוד ממאקוב באיג-

1 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 463 ואילך.

2 ר' רפאל הכהן, לאחר מכן רב בהאמבורג, היה מגדולי הרבנים בזמנו ומחברם של כמה ספרים תורניים; עיין: ש. מ. הלוי ראבינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, קובץ 'תלפיות', עמ' 8 ואילך, ברדיטשוב 1895.

חסידות קארלין

רתו, שבשנת תקכ"ו (1765/66) נתפרסם ר' בער בעולם היהודי ורבנים ותלמידי־חכמים הרבה התחילו נוהרים אליו ללמוד חסידות מפיו. מכאן שיש לראות בשנת תקכ"ו (1765/66) את ראשית חדי־רתה של החסידות לליטא. בין תלמידיו של ר' בער אנו מוצאים את המקובל והלמדן ר' פנחס הורוויץ (מתברר ספר 'הפלאה'), ששימש באותו זמן רב בעיירה הליטאית לאכוֹביץ' (לְכוֹויץ'). בהקדמה לספר 'מגיד דבריו ליעקב' לר' דוב בער... דק"ק מעזריטש' נזכר שמו של 'הרב המופלג החסיד ועניו הישיש מוהר"ר זאב וואלף בק"ק הראדנא הגדולה דמדינת ליטא, שהיה תלמידו של המגיד הגדול ממזריץ' ואף העתיק את דברי־תורתו של המגיד. את הצלחתו הרבה של ר' בער יש לתלות גם בשליחיו, שהיה שולח לכל מקום ומקום, והללו ביקרו גם בליטא. עליהם מספר לנו בפרוטרוט שלמה מימון, שהוא עצמו יהודי ליטאי היה — מנסוויז' (הסמוכה לסלוצק), באבטוֹ־ביוֹגראפיה שלו³: 'ראשיה שלחו לכל מקום משולחים להטיף את התורה החדשה ולהטות אליה את הלבבות... והנה קרה מקרה ואיש צעיר לימים שכבר נספח לחברה זו וזכה לדבר עם רבותיה פנים אל פנים עבר דרך מקום מוש־בי... דברי האיש הלהיבו את דמיוני במדה שאין למעלה ממנה. תקפה עלי תשוקה עזה לזכות לאושר, ולהעשות חבר לחברה נכבדה זו, ואני גמרתי בלבי ללכת אל העיר מ. (מזריץ') מקום משכנו של הרבי ב. (בער)'. תיאור זה מש־תייך למחצית השנייה של שנות השישים של המאה השמונה־עשרה. אין ספק, שרבים היו הצעירים בליטא, שבדומה לשלמה מימון נסעו אז למזריץ' לשמוע שם 'את התורה החדשה'. ביניהם היה גם מייסדה של החסידות הקארלינית, ר' אהרן, הידוע בפי החסידים בשם ר' אהרן הגדול, מתלמידיו המובהקים של המגיד הגדול ר' בער.

ר' אהרן מקארלין נולד בשנת תצ"ו (1736)⁴ לאביו, ר' יעקב, שמוצאו מן העיירה יאנוֹבה (הסמוכה לפינסק) ולחמו הדל ניתן לו כשמש בבית־מדרש⁵.

3 ספר חיי שלמה מימון, כתוב בידי עצמו, תירגם מגרמנית י. ל. ברוך, עמ' 134, 141, 143. הספר 'מגיד דבריו ליעקב' (לובלין 1927 ודפוסים רבים אחרים), שהובא למעלה הוא המקור הראשון לתורת המגיד הגדול.

4 א. א. שפירא, משנת חכמים, עמ' 39, ירושלים 1934.

5 י. מ. קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב, עמ' 25, הערה, פיעטרקוב 1928. קארלין, שהיתה לפרברה של פינסק, רכשה לה באמצע המאה השמונה־עשרה בקהילת פינסק את עצמאותה, אותה שמרה כמעט עד לשואה; ועיין: ש. מ. הלוי ראבינאוויטש, שם, עמ' 15; ר. מאהלר, תולדות היהודים בפולין, עמ' 394, מרחביה 1946; טויונט יאר פינסק, בעריכת ד"ר ב. האפמאן, עמ' 56 ואילך.

חסידות קארלין

באותו זמן בערך שחזר אב בית-הדין של פינסק, ר' רפאל הכהן, מאוכזב ממזריץ', נמשך הצעיר מפרבר של פינסק, מקארלין, אחרי תורת המגיד ונעשה לא רק לתלמידו המובהק של המגיד, אלא גם הרבה להפיץ את תורתו. הוא היה נוסע בעיירות ליטא ומטיף לתורת החסידות, כפי שהעיד על עצמו בצוואתו: 'היה מוכיח לרבים בתוכחה מגולה ואהבה מסותרת לקרב את ישראל לאביהם שבשמים'. מאז הוא נושא גם את השם: 'המוכיח'⁶. וכך היה ר' אהרן ל'רבי' היחידי בליטא באותו זמן. ר' מנדל מוויטבסק ור' ישראל מפולוצק השפעתם נודעה בעיקר ברוסיה-הלבנה, אם כי ר' מנדל ישב אז בעיר מינסק שבתחום 'מדינת ליטא', ואילו את ר' שניאור-זלמן מלאדי אנו פוגשים רק בשנת תקמ"א (1781) בערך. ר' אהרן היה אפוא חלוץ החסידות בליטא.

וכך נעשתה קארלין מרכזה של תנועת החסידות בליטא, ובפרט בחלק הידוע בשם 'פולסיה'. בשנים תק"ל—תקל"ב (1770—1772) אנו מוצאים חסידי קארלין בוויילנה וביתר ערי ליטא⁷. נשתמרו בידינו כמה עדויות על חסידי קארלין, שנודעו כבר באותו זמן בליטא. כך, למשל, כותב שלמה מימון באבטוביץ-גראפיה שלו: 'הללו (החסידים) היו עולי-רגל אל ק. (קארלין), מ. (מזריץ') ואל מקומות קדושים אחרים, שהתגוררו שם ראשי הכת הזאת, מוריה ומאורו-תיה. צעירים-לימים עוזבים הוריהם, נשיהם וטפם והולכים חבורות חבורות לפקוד את ה'רביים' הנעלים הללו ולשמע את התורה החדשה מפיהם'⁸. על קארלין כמקום חסידות כותב גם גריגואר⁹. ועד כמה גדולה היתה השפעתו של ר' אהרן באותו זמן לא על קארלין בלבד אלא על הסביבה כולה, אפשר ללמוד לפי שתי תוספות שלו לפנקס הקהל של נסוויז, שנמצאו בין 'הכתבים הקדושים' של צדיקי קארלין¹⁰. בארכיון זה של צדיקי קארלין, היא הגניזה

6 כלום לא היה אותו הצעיר, המטיף לחסידות, שעליו כותב מימון בספר חייו (שם, עמ' 146, בהערה) ר' אהרן מקארלין, למרות ההבדל בין גילו של המטיף, כפי ששיערו מימון—כבן עשרים ושתים—וגילו של ר' אהרן, שהיה בן שלושים? ראה להלן את ההוספות של ר' אהרן לפנקס נסוויז, עיר מולדתו של מימון. השם 'המוכיח' דבק בו יותר ממאה שנה. עיין: חד מן חברייא, התגלות הינוקא בסטאלין, 'השחר', כרך ו, עמ' 31, וויען 1875.

7 זמיר עריצים וחרבות צורים, פורסם על-ידי דובנוב, הוספה לקובץ 'העבר', כרך ב, עמ' 22, 23, 25, פטרוגראד 1918.

8 ספר חיי שלמה מימון, עמ' 135.

9 "Chassidim, appelés aussi *Carolins* en Lithuanie, du nom d'un village nommé *Carolin* non loin de Pinsko, où la secte a pris naissance" מובא על-ידי גרץ, *Geschichte*, כרך יא, עמ' 557, לייפציג 1900.

10 בחיפוש הכתבים הללו היה לי לעזר המורה דוד-צבי בכלינסקי ז"ל, בסיועו של

חסידות קארלין

הסטולינאית, נשמרו כמה דפים מפנקס הקהל מנסוויז' עם החלטות ראשי הקהל בנוגע למסי הקהילה. בגמר ההחלטות באות שתי הוספות של ר' אהרן עם הסכמתו להחלטות שנתקבלו. כפי שמתברר מן הכתוב שייכות ההחלטות והתוספות אליהן לשנת תקכ"ט (1769)¹¹.

נוסח ההחלטות בפנקס נסוויז' הוא כדלקמן:

'אלה הן התקנות שיסדו ותקנו ה"ה האלופים בעלי תקנות שנבחרו מאלופים ראויים, קצינים, נגידים ראשים מנהיגים בצירוף אלופי אסיפה ביום הששי, עש"ק י' אדר ראשון תקכ"ט (1769) לפ"ק.

תקנות הקראפקי הנעשה בשנת תקכ"ה (1765) צריך לתקן כמה דברים מה שנראה שאין ע"פ צד היושר. ולא עוד שיש סתירה ומן הראוי הוא לתקן. רק שאין מפורש בכתב שניתן מאלופי קהל שיש להם יכולת לתקן תקנת הקראפקי. ולכן משכנו ידינו רק זאת לתקן מכאן ולהבא שאינם רשאים אלופי קהל או אלופי אסיפה לעשות קראפקי כפולה, רק מה שיעשה הקראפקי בלא כפולה. (ואם לא) יספיק להצטרפות הקהלה אזי יעשה הכל (לפי התיקון) ואלו התקנות הנזכרות למטה שיצטרכו אלופי קהל נוסף על קראפקי של שנת תקכ"ה (1765) בלא כפולה'.

מתקני תקנה זו מפרשים להלן כיצד יש לגבות את המסים. כפי הנראה היה זה מס־רכוש ומס־הכנסה כאחד, שכל היהודים היו חייבים בו. ולאחר חתימו־תיהם של רבני קלצק וסלוצק (?) מוצאים אנו את שתי ההוספות הללו של ר' אהרן:

'בהיות כי ראה ראיתי את עני עמינו בני ישראל ואיככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא ח"ו אביוני בני ישראל וצעקת הדלים, אשר יצעקו מגודל כאב ומדאגה בדבר אשר לא יכשלו ח"ו בעון הרע המר הזה מחמת גזל עניים. בכך רבים נתעוררו ובחרו כל האסיפה בעלי תקנות בכדי להציל עשוקת אביונים ועשו תקנות, כפי הנראה, לפי דעתם. וכבר קבלו כל האספה על עצמם בח"ח (בחרם חמור) באלה ובשבעה לאשר ולקיים את כל דברי התקנות. פן יבוא וכו' (והכני אם על בנים)

המורה שוכמאן ז"ל. שניהם, כנראה, נספו על קידוש־השם בידי הנאצים. הארכיון של שושלת הצדיקים הקארלינית — הגניזה הסטולינאית — נמצא בתוך מרתף שבבית ('חצר') הרבי בסטולין. היו שם כתבים ופנקסים של צדיקי קארלין, חליפת מכתביהם עם צדיקים אחרים, כתב־התקשרות של תלמידי האר"י ושל ר' חיים ויטאל משנת של"ה (1575), כתב־יד 'ספר הצורף' של השבתאי ר' יהושע־השיל צורף, ועוד. ועיין: זאב רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, 'ציון', שנה חמישית, עמ' 125—132 ; 244—247, ירושלים 1940 ; ז. רבינוביץ, על 'ספר הצורף', 'ציון', שנה שישית, עמ' 80—84, ירושלים 1941, ולהלן עמ' 60 ואילך, עמ' 78 ואילך.

11 ההוספות של ר' אהרן הועתקו בחלקן על־ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 478 ; עיין גם: בנציון דינור, במפנה הדורות, עמ' 144—146, ירושלים 1955 ; י. היילפרין, יחסו של ר' אהרן הגדול מקארלין כלפי משטר הקהילות, 'ציון', שנה כב, עמ' 86—92, ירושלים 1957.

חסידות קארלין

מהעושים דלים לבטל התקנות. בכן הנני גוזר שכל מי שיבוא לבטל התקנות ולגרוע כח האביונים הוא מוחרם בכל חומר חרם וארורים, כאשר יש בידי תוקף מאדמ"ו נ"י עה"י (נרו יאיר עמוד הימני) רבן של כל הגולה מ"מ דק"ק מעזריטש להסיר מכשול מב"י עם (עד) מקום שידי מגעת ואף לגזר חרם. בכן עצתי היעוצה שלא לפרוץ גדר חז"ל ושלא ילכד ח"ו במצודה ר"ל ולהשומע ינעם ותבוא עליו ברכת טוב. כ"ד (כה דברי) המדבר הק' אהרן במוהר"ר יעקב זלה"ה מקארלין.

גם באתי כמזכיר ותהי זאת נרשמת לדבר אמת, שתוקף גזרתי בחרם חמור שלא ליקח קראפקי ממלמדים, דהיינו משכר לימוד. והריני גוזר בחרם על כל איש שלא לשכור הקראפקי הנרשם משנת תקכ"ה (1765) כפולה רק כמו שנרשם שם, אם לא שיסכימו בעלי התקנות החתומים בדף הקדום דף ק"ס או שיסכימו כל אנשי העיר, כל העניים והאביונים מי שנרשם ברייסטער (רשימה) קראפקי ואפילו אחד מנותנים יכול לעכב. ואם ישאל השואל שלא מדעת לממר דינא הכי התירוץ ע"ז באשר וכפי ד"ת (דין תורתנו) הקדושה שלא לעשות קראפקי כלל. והשואלים בקשיות כזו בכדי להפשיט עורות אביוני ב"י בודאי מזרע גבעונים, כ"ש (כמו שאמרו) חז"ל: שלשה מידות בישראל כול'. וכל מי שיערער נגד התקנות החתומים בדף הקדום הוא מוחרם ומופרש מכל ב"י. והשומע יונעם ותבוא עליו ברכת טוב. וכל המרחם על הבריות ירוחם מן השמים. כ"ד אהרן מקרלין.

הניסוח החמור בהוספות של ר' אהרן מעיד על עמדתו התקיפה וכן על דאגתו העמוקה לדלת העם. באותו זמן עדיין היתה בידי ה'קהל' סמכות חוקית מטעם הרשות, ובין ראשי הקהל לבין המון העם שררו שנאה וקנאה, שהביאו גם למחלוקות קשות. ר' אהרן מתייצב ללא־חת לצדה של האוכלוסיה הענייה, ומסתבר מן התוספות, שהוא פועל בנידון זה כמנהיג בעל־השפעה. נראה שבתקופה הקצרה ההיא — סביב תקכ"ט (1769) — רכשה לה התנועה החסידית אהדה ואמון גם בליטא; עדיין לא הספיקו לעמוד על טיבה ועדיין לא התלקח הפולמוס הראשון (בשנת תקל"ב — 1772), שאם לא כן לא היו לו, לר' אהרן, העוז והיכולת לכתוב בפנקס של עיר ליטאית אחרת את דעתו ואת הוראותיו בעניין החלטותיהם של אסיפת רבנים וראשי הקהל. דבריו של ר' אהרן: 'יש בידי תוקף מאדמ"ו נ"י עה"י רבן של כל הגולה מ"מ דק"ק מעזריטש' מעידים, שר' בער היה מפורסם וגם מוכר, כנראה, כבר־סמכא אף בקרב יהודי ליטא.

היתה זו תקופת הקליטה והשגשוג הראשון של תנועת החסידות בליטא. אולם מחמת פטירתו ללא־עת של ר' אהרן ובגלל הרדיפות שהתחילו בימים ההם (תקל"ב — 1772) נשתכח ערכה של קארלין לגבי החסידות באותן השנים. עיר־התאומים לקארלין, עיר־המחוז פינסק, היתה מבצר הרבנות. בפינסק נראו הגילויים הראשונים למלחמה בחסידות, והללו כווננו בעיקר כנגד ר' אהרן. על כך מעידה התעודה הבאה, שנמצאה בגניזה הסטולינאית, והיא אי־

חסידות קארלין

גרתו של ר' בער ממזריץ' אל ר' אליעזר הלוי מורה צדק בפינסק ומחבר כמה ספרי דרוש¹², ואל ר' חיים, גם הוא מפינסק, וזו לשונה¹³ :

'האלד' יענה את שלום אהובי ידיד ה' הלא הוא הרבני המופלג הוותיק מ"ה אליעזר הלוי נ"י והשני בדומה לו הרבני המופלג שמו מפארים מהור"ר חיים נ"י. אחד"ש באתי לעוררם שיהיה שלום במעונם ויהיו באגודה אחת נאגדים עם ידידינו כבוד המפורסם מהור"ר אהרן נ"י. כידוע שהדרכתו היא טובה בעיני אלק"דל (?) אלקיב) ומדוע יסורו, כי מה עול ח"ו נמצא להרהר ח"ו. יסירו רוע מחשבת היצר לבל יהיו בניהם (ביניהם) ח"ו שום פירוד. ישוב הדבר לאיתנו ובל יקטן בעיניהם דבר זה והיה זה ש"ל (שלום) מאדה"ר (מאדה"ש — מאדון השלום) ומנאי אה"ו פ"ש (אהובם פורש שלומם) ורוצה בתקנתם כל הימים דוב בער במהור"ר אברהם ז"ל. והרבני המופלג מהור"ר שלמה נ"י גם אליו נאמר ככל החזיון הזה להתאמץ בחכמתו שיהיו ש"ל (שלום) במחנתם.

באיגרת לא נרשם זמנה, אך קרוב לוודאי שנכתבה בין השנים תקכ"ט — תקל"ב (1769—1772), ועדות היא לרדיפות הראשונות על חסידי קארלין ור' אהרן בראשם. היא גם מעידה, שר' בער, הפורש חסותו על ר' אהרן תלמידו, היה מפורסם בליטא וחס בסמכותו להביע דעתו לפני דיין בפינסק. ר' שלמה, הנזכר באיגרת זו, הוא ר' שלמה מקארלין, מתלמידיו המובהקים של המגיד הגדול ותלמיד-חבר ולאחר מכן יורש-כסאו של ר' אהרן, שהתגורר בימים ההם עמו בקארלין ועמד לימינו בפעולתו להפצת תורת החסידות ברבים.

במקורות החסידיים מסופר, שבאותו הזמן ישב על כסא הרבנות בפינסק תלמידו המובהק של ר' בער ממזריץ', ר' לוי-יצחק, שנודע אחר-כך בכינויו ר' לוי-יצחק מברדיצ'ב. בשנת תקל"א (1771) נבחר, לפי מקורות אלה, ר' לוי-יצחק לאב"ד ולראש-ישיבה של פינסק¹⁴. אבל מהסכמותיו של ר' לוי-יצחק לספר 'חובת הלבבות' מיום כ"ד אב תקל"ב (1772) ולספר 'ערכי הכי-נויים' מיום ל"ג בעומר תקל"ה (1775) אנו למדים, שבשנים אלו שימש עדיין רב בז'ליכו¹⁵. ואין אנו מוצאים בכל הספרות החסידית חומר היסטורי

12 שיח השדה, שקלאוו תקמ"ז — 1787; ריח השדה, שקלאוו תקנ"ה — 1795. ר' אלי-עזר בר' מאיר הלוי היה מקודם אב"ד בק"ק חומסק, הסמוכה לפינסק ואחר כך רב דקלויז ומ"ץ בק"ק פינסק' (א. יערי, הדפוס העברי בשקלאוו, קרית ספר, כרך כב, עמ' 63, ירושלים 1945).

13 האיגרת מובאה אצל דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 477 ואצל קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב, עמ' 21.

14 מ. טייטלבוים, הרב מלאדי ומפלגת חב"ד, חלק א, עמ' 23, הערה 2, ורשה 1910, ח. מ. היילמאן, בית רבי, חלק א, עמ' 8, הערה ד, וכן עמ' 125, ברדיטשוב 1903.

15 ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ' 15 ואילך, ניו-יורק 1943.

חסידות קארלין

כלשהו, אף לא אגדות, על היחסים שבין ר' אהרן ובין ר' לוי-יצחק בקארלין או בפינסק. ידוע לנו על הסכסוך החריף, שפרץ בין ר' לוי-יצחק לבין האוכ' לוסיה המתנגדית שבפינסק ושגרם להדחתו של ר' לוי-יצחק מכסא הרבנות ולגירושו מפינסק. אבל דבר זה אירע כבר לאחר פטירתו של ר' אהרן¹⁶.

בה בשעה שבליטא כווננו הרדיפות על החסידות כלפי יחידים¹⁷, נקראה בעיר הראשית של רוסיה-הלבנה השכנה, בשקלוב, האסיפה הראשונה של נציגי הקהילות ברוסיה-הלבנה ורבניה לדון על סכנת החסידות. מכאן, מאסיפה זו, יצא הקול-קורא הראשון, שהתריע באזני הקהילות, ובמיוחד באזניו של הגאון מווילנה, על הסכנה הצפויה מצד התנועה החדשה¹⁸. ממכתבו של ר' שניאור-זלמן מלאדי אל ר' אברהם מקאליסק (קולישקי, ברוסיה-הלבנה) למדים אנו, שאסיפה זו התקיימה בחורף תקל"ב (2-1771)¹⁹. היא נקראה בעיקר בגלל התנהגותו המוזרה של ר' אברהם מקאליסק, בחזירתו מבית מדרשה של מזריץ' לביתו בקאליסק. תנועות-הגוף המשובות בשעת התפילה ('להתהפך תמיד בראש למטה ורגל למעלה' וכדומה) ויחס של גינוי וביזוי לתלמידי-חכמים, עוררו מורת-רוח לא בקרב הרבנים בלבד, אלא אף במגיד הגדול. לר' אברהם ולחסידיו ניתן הכינוי 'חסידי תלק' לזכר שנת תק"ל (1769-1770), השנה שבה הופיעו לראשונה בקאליסק. במכתב הנ"ל אנו קוראים, שבשקלוב נתגלע ויכוח בין ראשי הקהילות לבין תלמידי המגיד, ור' אברהם מקאליסק נאלץ להצטדק על התנהגותו. האסיפה בשקלוב, בחורף תקל"ב (1771), החליטה לרדוף את החסידים ופנתה בעניין זה אל הגאון מווילנה²⁰.

על אף הרדיפות והשנאה שמסביב המשיכו הקארליניים, ור' אהרן בראשם, להפיץ ברוב-מרץ את תורת החסידות בקרב יהודי ליטא. באוסף הכתבים של המתנגדים, 'זמיר עריצים וחרבות צורים', משנת תקל"ב (1772) נראית לנו

16 להלן, עמ' 35. וכן אין לנו שום ידיעות על היחסים בין ר' אהרן ור' צבי, בנו של הבעש"ט, שישב בפינסק, וכפי שנזכר למעלה הובא שם לקבורה (וואלדען, שם הגדולים החדש, חלק א, עמ' 39, ערך: הירש בן... הבעש"ט).

17 ראה לעיל איגרתו של המגיד הגדול אל ראשי-השיבה בפינסק.

18 זמיר עריצים וחרבות צורים, Chassidiana מאת דובנוב, הוספה לקובץ 'העבר', כרך ב, עמ' 24, 25; היילמאן, שם, עמ' 85.

19 היילמאן, שם, שם.

20 בין החסידים נפוצה האגדה, שבשעת הוויכוח השקלובי השתתף מצד החסידים ר' אהרן הגדול, אבל שום מקור היסטורי אינו מאשר מסורת זו. על הכינוי 'חסידי תלק' עיין: ד.צ. הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 156 ואילך, ירושלים 1953 היילמאן, בית רבי, חלק א, עמ' 8, הערה א.

חסידות קארלין

דמות־דיוקנה של החסידות באותה תקופה בהארתם של המתנגדים. החסידים מכונים כאן בשם 'קארליניים': 'התבוננו אל המקוננות וקוננו אל חסידים דזמן האידנא, אשר נקראים בשם מעזריטשר וקרלינר'²¹. גם את החסידים בוילנה כינו בשם 'קארליניים': 'והי' פסק תיכף לגרש ולפזר המנין של קארלינר (בוילנה)'²². מתוכם נודע לנו, ש'בעתים הללו שמענו ותרגזו בטננו בפרוח רשעים במדינת ליטא, פרו וישרצו ויעצמו במאד... ובעו"ה (ובעוונותינו הרבים) פשטה המספחת ופרחה הצרעת בכל מדינה ובכל עיר ועיר'²³. החסידים יסדו 'מניינים' לעצמם, כדי שיוכלו להתפלל לפי נוסח־ספרד, וכדרכם בהתלהבות ובקולי־קולות, הפיצו כאן כרוזים לרוב, ובהם עיקרי החסידות, וייתכן גם איגרות התעמולה של ר' אהרן, שלא תמיד ניתן לו להפיץ את תורת החסידות בפרהסיה ודרך חירות, כדרך חבריו בדרום. אלא שכתבים אלה לא הגיעו אלינו, שכן המתנגדים היו, כמוכח מכרוזיהם, דנים את הכתבים החסידיים לשריפה²⁴.

כבר אז רווח היה המנהג, שראש החסידים היה לובש לבנים בימי שבת וחג²⁵. תלמידיו היו מתכנסים אליו — לפי מסורת החסידים — ל'סעודה־השלישית' ול'מלווה־מלכה'. אז היה הרבי 'אומר' דברי־תורה וה'עולם' מזמר זמירות. לפי המסורת הקארלינית היו מנהגים אלה ('לנהוג שולחן' וכדומה) מקובלים על ר' אהרן הגדול. אלו היו סימנים ראשונים של פולחן הצדיק. אלא שבכתבים — באיגרתו ובצוואתו — של ר' אהרן הגדול אין אנו מוצאים כל רמז לכך.

נטיית החסידים להתגדר הדאיגה במידה רבה את פרנסי הקהילות ואת הרבנים בליטא, שחששו מפני עלייתה של תנועה משיחית חדשה. גם דרישת החסידים לשחיטה ב'חלפים מלוטשים' עוררה רוגז רב. בערים הגדולות יותר — וילנה, מינסק ושקלוב — התחילו רדיפות קשות על החסידים. ר' מנדל מוויטבסק, שישב אז במינסק, נסע לוילנה וביקש לבקר אצל הגאון ר' אליהו, אולם לא נתקבל על־ידו²⁶. ואילו קארלין אינה נזכרת בתעודות אלו. לר'

21 זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 25. 22 שם, שם.

23 שם, עמ' 21, 22. 24 שם, עמ' 11 ואילך ועמ' 26.

25 שם, עמ' 14; חיי שלמה מימון, עמ' 144. מסורת חסידים מפי הצדיק ר' אהרן השני מקארלין, נכדו של ר' אהרן הגדול: 'אא"ז (אדוני אבי זקני)... היה מסדר על שולחן רבו הק' (הקדוש) הנ"ל (ר' בער) בפ"ע (בפני־עצמו) י"ב חלות בכל הסעודות של שבת קודש' (בית אהרן לר' אהרן מקארלין, עמ' 289, בראדי 1875).

26 זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 10, 24, 25 ואילך; דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 113, הערה 4.

חסידות קארלין

אהרן היו בקארלין בית־תפילה ועדת חסידים משלו, והיו עולים אליו מן הסביבה כולה²⁷. תלמידיו החשובים ביותר בימים ההם היו ידידו ויורשו ר' שלמה מקארלין ור' חיים־חייקל מאמדור²⁸. הם נתקרבו לחסידות בהשפעתו של ר' אהרן ונעשו תלמידיו של המגיד הגדול.

הצלחתה של התנועה החסידית בליטא החדירה בלב מנהיגיה של יהדות ליטא את ההכרה המייראָה שאין כאן עניין של אירועים בודדים אלא של תנועה עממית גדולה. אחר חג הפסח תקל"ב (1772) הוכרזו בחסותו של הגאון מווילנה, בכל בתי־המדרש ובתי־הכנסת שבוילנה, החרם הראשון על החסידים: את בתי־התפילה שלהם סגרו, את דרשניהם הכו ואת כתביהם שרפו²⁹. כן הוכרזו על איסור לייסד קבוצות חדשות. קהילת וילנה פנתה גם כן בקול־קורא, חתום בידי הגאון, אל יתר ארבע הקהילות הראשיות שבליטא (פינסק, הורודנא, פריסק, סלוצק) ואל קהילות רוסיה־הלבנה (שקלוב ומינסק), ובו דרישה לנדות את החסידים, דוגמת הקהילה בווילנה, ולרדפם עד חרמה³⁰.

באותם הימים, ימי חרמות ורדיפות בווילנה³¹, אירע בקארלין מאורע שהשפעתו היתה רבה על מהלך תולדותיה של החסידות הקארלינית בפרט והליטאית בכלל. בד' דחול־המועד פסח, י"ט בניסן תקל"ב (1772), נפטר פתאום בקארלין ר' אהרן הגדול, והוא רק בן שלושים ושש. נתייתמו חסידי קארלין ממורם ורבם, לתנועה החסידית אבד אחד מחשובי מנהיגיה, ולמגיד הגדול — אחד מתלמידיו הנאמנים ורבי־הפעלים. 'הצדיק ר' אהרן הגדול מקארלין נשרף מייראת הבורא', אמרו החסידים איש אל רעהו³². 'הסנה בער באש — ואופל'. על אישיותו של ר' אהרן הגדול אפשר לעמוד על־פי 'אזהרותיו', איגרתו וצוואתו³³, וכן על־פי אמרות ורעיונות הנמסרים בשמו ואגדות המסופרות עליו³⁴. הבעש"ט ביסס, כאמור, את תורתו על שלוש אהבות. כל תלמיד

27 ראה למעלה, עמ' 11 דברי שלמה מימון על העלייה־לרגל אל הצדיקים.

28 להלן, פרק שלישי: חסידות אמדור.

29 זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 11 ואילך.

30 שם, שם, עמ' 12 ואילך ועמ' 21 ואילך.

31 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 114.

32 מ. ח. קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 7, פיעטרקוב 1908; קהל חסידים, עמ' 53, 54 (ללא ציון מקום ושנת הדפוס).

33 צוואה מכתובת יד קודש... מוהר"ר אהרן... מקארלין... והנהגות ישרות מבנו... מוהר"ר אשר... מקארלין, טשערנאוויץ 1855; בית אהרן... הר"ר אהרן... מקארלין, עמ' 1, 11, 15—16, 293, בראדי 1875.

34 על האגדות בעניין ההתלהבות החסידית של ר' אהרן הגדול עיין: היילמאן, שם, עמ' 127; (מ. בודק) סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, עמ' 35 (ללא ציון מקום ושנת

חסידות קארלין

מתלמידיו נתרכז, כביכול, לאחר־מכן ושם כל מעייניו באחת מהן: לגבי ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב היה העיקר החשוב ביותר — אהבת ישראל; לגבי ר' שניאור־זלמן מלאדי, מייסד תורת החב"ד — אהבת התורה, ואילו לגבי ר' אהרן הגדול — אהבת הבורא: 'לקרב את ישראל לאביהם שבשמים', כפי שהוא כותב בצוואתו. רגש האימה בפני הבורא עורר בו מצב של מסירות־נפש מתמדת, של התלהבות מיוחדת במינה. ר' שניאור־זלמן מלאדי סיפר עליו לפי מסורת החסידים: אופן היראה של ר' אהרן מפני הקדוש־ברוך־הוא כמי שדנוהו למיתה ועומד כפות אל העמוד וחייל עומד כנגדו ומכוון את החץ אליו והוא רואה את החץ עם הלהב יוצא ומתקרב אליו. זו — הוסיף ר' שניאור־זלמן — היתה יראתו בקטנות. ובגדולות — מי ישערנה. כשהיה ר' אהרן אומר שיר־השירים — מספרת האגדה החסידית — היה נעשה רעש בפמליה־של־מעלה ומלאכי־השרת היו פוסקים מלומר שירה לפני הקדוש־ברוך־הוא ומת־קבצים להאזין לניגונו הקדוש של ר' אהרן. שורש ההתלהבות וההתפעמות — כך סחים החסידים — הנראות עד היום בתפילתם של חסידי קארלין — בר' אהרן הגדול הוא.

ר' אהרן דרש מתלמידיו 'התבודדות יום אחד בשבוע בחדר מיוחד בתענית ותשובה ותורה... וזרבה בתורה בכל יכלתו. ואם אפשר שיתבודד עצמו בכל יום. ואף בלא תענית יראה להתבודד לא פחות משעה ויתנדה לפני בוראו ויבקש שיכפר לו'³⁵. מכאן שר' אהרן לא ניזר לחלוטין מנטיית הסגפנות של הקבלה. הוא עצמו היה צם תכופות, אלא שהיה מזהיר את תלמידיו על הפרזות בעניין זה. באיגרתו אל תלמידו הוא כותב: 'אך להרבות בתעניות וסיגופים ומקוואות זה עצת יצה"ר (יצר־הרע) לבטל אותך מלימודך ומתפלתך להתפלל בכוח חלוש ובדעת מבולבלת'³⁶. כשהוא מייעץ ללמוד בספר 'ראשית חכמה', הוא כותב: 'ותקיים כל הכתוב בו, אך לא הסיגופים ותעניות הכתובים בו ואז טוב לך סלה'³⁷. ר' אהרן הגדול היה גם דורש מאת תלמידיו שיעסקו באגדה, ואף דרישה זו לא היתה לפי רוחו של היהודי הליטאי, שהיה שקוע בעיקר בהלכה. ב'אזהרותיו' כותב ר' אהרן: 'ליזהר מאד מגאווה וכעס אף לדבר מצוה, ומכל־שכן מחלוקת, חס ושלום, והקפדה אפילו בבני־ביתו'³⁸. 'בכל דרכיך

הדפוס); מ. ח. קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ' 22—45, פיעטרקוב 1912; קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 6—13; קהל חסידים החדש, במקומות שונים, לעמבערג 1904 (אידיש) ואחרים.

37 שם, שם.

36 שם, עמ' 293.

35 בית אהרן, עמ' 1.

38 שם, ע' 1.

חסידות קארלין

דעהו, היינו להיות האכילה והשתיה והשינה והמשגל כולם רק לעבודות הבור'
רא יתברך שמו הכרחית'³⁹.

ר' אהרן הגדול הוא מחברו של זמר-השבת הלירי: 'יה אכסוף נועם שבת'
הספוג אהבה וגעגועים דתיים.

ראשי התיבות של שלוש המלים הראשונות לארבעת הבתים שבזמר
מצטרפים לשם הוי"ה, אהרן, נשמה.

יְהִי אֶכְסֹף נָעַם שַׁבַּת הַמִּתְאַמֶּת וּמִיִּחְדָּת בְּסִגְלָתָהּ.
מִשָּׁךְ נָעַם יִרְאַתָּה לְעַם מִבְּקָשֵׁי רְצוֹנָהּ,
קִדְשָׁם בְּקִדְשֵׁי הַשַּׁבָּת הַמִּתְאַחֶדֶת בְּתוֹרָתָהּ,
פָּתַח לָהֶם נָעַם וְרְצוֹן לִפְתָּח שַׁעְרֵי רְצוֹנָהּ.
יְהִי אֶכְסֹף וכו'

הָיָה הָיָה שָׁמַר שׁוֹמְרֵי וּמַצְפִּים שַׁבַּת קִדְשָׁהּ.
כְּאֵיל תַּעֲרֹג עַל אַפִּיקֵי מַיִם
נִפְשָׁם תַּעֲרֹג לְקַבֵּל נָעַם שַׁבַּת,
הַמִּתְאַחֶדֶת בְּשֵׁם קִדְשָׁהּ.
הֵצִל מַאֲחֲרֵי לִפְרֹשׁ מִן הַשַּׁבָּת.
לְבַלְתִּי תִהְיֶה סְגוּר מֵהֶם שֵׁשֶׁת יָמִים,
הַמְקַבְּלִים קִדְשָׁהּ מִשַּׁבַּת קִדְשָׁהּ,
וְטָהַר לָבָם בְּאַמֶּת וּבְאַמוּנָה לְצִדְקָהּ.
יְהִי אֶכְסֹף וכו'

וְיִהְיוּ רַחֲמֶיךָ מִתְגַּלְלִים עַל עַם קִדְשָׁהּ,
לְהַשְׁקוֹת צָמְאֵי חֲסִידֶיךָ בְּנֹהַר הַיּוֹצֵא מִצִּדְּנָה.
לְעִטֹּר אֶת-יִשְׂרָאֵל בְּתַפְאֲרָתָהּ,
הַמְּפַאֲרִים אוֹתָךְ עַל יְדֵי שַׁבַּת קִדְשָׁהּ.
כָּל-שֹׁשָׁה יָמִים לְהִנָּחִילָם בְּחֵלֶת יַעֲקֹב בְּחִירָךְ.
יְהִי אֶכְסֹף וכו'

הַשַּׁבָּת נָעַם הַנִּשְׁמֹת, וְהַשְּׂבִיעִי עֲנֵג הַרוּחוֹת
וְצִדְּן הַנִּפְשׁוֹת לְהַתְּצִדֵּן בְּאַהֲבָתָהּ וּיִרְאַתָּה.
שַׁבַּת קִדְשָׁהּ, נִפְשֵׁי חוֹלֵת אַהֲבָתָהּ.
שַׁבַּת קִדְשָׁהּ, נִפְשׁוֹת יִשְׂרָאֵל
בְּצֵל כְּנָפֶיךָ יְחֻסְיוֹן,
יְרוֹיוֹן מִדָּשָׁן בֵּיתָהּ.
יְהִי אֶכְסֹף וכו'

39 שם, שם.

חסידות קארלין

זמר זה הושר בפי חסידי קארלין וענפיה — לאכוֹביץ', קוֹידאנוֹב, קוֹברין, סלונים ואחרים — איש־איש בביתו או בשבתם בצוותא בליל־שבת וב'סעודה' השלישית⁴⁰. יש להם, לחסידי קארלין, כעשרים ניגונים מותאמים לשיר זה⁴¹, הנקרא בפיהם 'הזמר' סתם; אחד הניגונים נתפרסם בשם 'הניגון הקדוש'. כן מסופר על מנהגיו המיוחדים של ר' אהרן ביום שמחת־תורה⁴².

בשיחות החסידים מתואר ר' אהרן כבעל תחושה חריפה להבחין 'בין טומאה לטהרה', לגלות נשמות עילאיות אצל יהודים פשוטים, ולהיפך, לחשוף מצפור־ניהם של צבועים. לפיכך היה המגיד הגדול שולחו תכופות 'לבער את הטומא' אה'⁴³. ובספרות החסידית האפוקריפית אנו מוצאים אמרות ורעיונות שונים המובאים משמו של ר' אהרן הגדול⁴⁴. ואף־על־פי שמקורם ומקוריותם של אמרות אלה מפוקפקים, הם מצטרפים לתיאור דמותו והשפעתו על קהל חסידיו במשך דורות. כך נמסר בשמו על העצבות שאינה עבירה, אבל לידי טמטום הלב שהעצבות מביאה אינה יכולה להביא העבירה החמורה ביותר. 'עצבות היא שאול־תחתית, רחמנא־ליצלן'. ומהו בעצם מקורה של העצבות? הרי הוא: מגיע לי, חסר לי בגשמיות, ברוחניות. הרי כל זה טובת עצמי. ומה בכך אם חסר לי? העיקר שלא יקופחו השמים, הקדוש־ברוך־הוא. הוא מבחין

40 שם, עמ' 11. ה'זמר' נכלל אחר־כך בין זמירות־שבת בכמה סידורי תפילה, כגון: בסידור 'בית יעקב' לר' יעקב עמדין, עמ' 318, ווארשא 1881; בזמירות של שבת 'שלושה ספרים נפתחים...' שחיבר... יהודה ארי' ליוואי אופנהיים... עמ' 60, פיעטרקוב 1910; בסידור הקוֹידאנוֹבי 'אור הישר' (להלן פרק רביעי, הערה 32); בסידור 'זמירות לשבתות וימים טובים', יצא לאור על ידי א. ב., ירושלים 1947. 41 אשכל, אנציקלופדיה ישראלית, כרך א, ערך: אהרן בן יעקב מקארלין, ברלין 1929; ע. בן־עזרא, ה'ינוקא' מסטולין, ניו־יורק 1951; האראדעץ, בעריכת ע. בן־עזרא וי. זוסמאן, עמ' 52, (אידיש), ניו־יורק 1949; מ. ש. גשורי, ניגוני קארלין וסטולין, סטולין, ספר זכרון, בעריכת א. אבטיחי וי. בן־זכאי, עמ' 167, תל־אביב 1952.

42 קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ' 28.

43 שבחי הבעש"ט, בעריכת הורודצקי, עמ' 38.

44 מלבד הספרים המפורטים בהערה 34 יש בספרות החסידית סיפורים רבים על ר' אהרן הגדול. קיים חשש שהחסידים לא הקפידו במסירת הדברים ועירבבו דבריו של ר' אהרן הגדול בדבריו של אחד מצאצאיו, ובפרט בדברי נכדו ר' אהרן השני. בעניין הווידוי שנדפס ב'בית אהרן' (עמ' 12—15) כנוסח הווידוי של ר' אהרן הגדול, כבר הוכיח י. תשבי, שווידוי זה אינו אלא העתק מן הספר 'חמדת ימים', ומקורו הוא הווידוי של מחבר הספר ההוא. בצדק טוען תשבי, כי ר' אהרן הגדול העתיק את הווידוי לתוך סידורו והחסידים סבורים היו, שהוא מחברו ('תרביץ', תש"ד, שנה טו, עמ' 175, הערה, ירושלים 1944). הנחה זו נרמזה בכתוב ב'בית אהרן' לפני הווידוי: 'מועתק אות באות מנוסח הווידוי שבהסידור הקדוש שלו' (בית אהרן, עמ' 12).

חסידות קארלין

בין עצבות, שהיא מידה רעה, ובין מרירות שפירושה שרירות־הלב, משום שלא התחלתי במעשים, כי אין לך דבר בעולם, אפילו כחוט־השערה, בלי מסירות־נפש. ומכיוון שלא היתה לי מסירות־נפש הרי לא עשיתי ולא כלום, ומשום כך אינו מגיע לי דבר, וממילא אי־אפשר לטעון שחסר לי דבר. ולמרות זאת הנני נושם מאוירי של הקדוש־ברוך־הוא ויש לי צורכי. וזה גופא ראוי שיעיר בנו שמחה. על כן טובה היא המרירות. הוא מרחיב בעניין זה ואומר: יש אברכים הסבורים שיש להם שבירות־הלב, ולאמיתו של דבר אין זה אלא עצבות. מן הדין שיידע האדם להבדיל ביניהם. אחר חשבון־הנפש הבא מתוך עצבות הולך האדם לישון, אינו סובל את עצמו ולא־כל־שכן את חברו. הוא מתמלא כעס וחימה. אולם אחר חשבון־הנפש הבא מתוך מרירות אין האדם יכול לישון. וכי מהו עצם עניין המרירות? ההכרה שלא התחלת במעשים. ממילא ממהרים ופונים ללימוד ולתפילה. הנך מרגיש שיהודי אתה. נהנה בראותך פני יהודי אחר. בכל זאת דע לך, שאין בין עצבות למרירות אלא כחוט־השערה. המרירות הנעלה ביותר יש לה נגיעה בעצבות, והשמחה הגסה ביותר — מקורה בקדושה⁴⁵. ובפירוש נמסר בשמו במקום אחר: כשאנו מדברים על ערך השמחה אין אנו מתכוונים לשמחה של מצווה, שהרי שמחה של מצווה כבר מדרגה היא, ואי־אפשר לדרוש מכל יהודי שיהיה בעל־מדרגה, אלא אנו מתכוונים לשלילת העצבות. פשוט: יהודי שאינו שמח בחלקו שהוא יהודי, הריהו כפוי־טובה לשמים. סימן שלא שמע אף פעם את הברכה: 'שלא עשני גוי'. וכשהוא בודק עצמו אם חסיד הוא או לאו — הרי זו גאוה. מדוע דווקא חסיד? יהודי!⁴⁶

על מידת עניוּתו וביטול־היש שבו מעיד הסיפור הזה: פעם אחת חזר אחד מתלמידי המגיד הגדול לביתו בדרכו מבית רבו ממזריץ'. ויקר מקרהו ויעבור דרך קארלין. ואף־על־פי שהדבר היה בחצות־הלילה, אמר להיכנס אל ביתו של ר' אהרן, כיוון שהשתוקק מאוד לראות את פניו. הלך התלמיד באישון הלילה ודפק בחלון ביתו של ר' אהרן ואמר: 'אהרן, פתח לי'. שאל אותו ר' אהרן: 'מי אתה?'. ענה לו חברו: 'אנוכי', לפי שהיה בטוח שבוודאי יכירהו בקולו. אולם ר' אהרן לא ענה, וגם לא פתח לו. הוסיף התלמיד ודפק, ור'

45 אמרות אלו על עצבות ושמחה מקורם באידיש: קליינמאן, זכרון לראשונים, עמ' 33.

46 אמרות אלה על עצבות, מרירות ושמחה מובאות באותה לשון גם בשם הצדיק ר' חנוך מאלכסנדר: א.ז. אשכלי, החסידות בפולין, בספר 'בית ישראל בפולין', חלק ב, עמ' 129, בעריכת י. היילפרין, ירושלים 1953.

חסידות קארלין

אהרן לא ענהו. אמר לו התלמיד: 'אהרן, מדוע אינך רוצה לפתוח לי?'. השיב ר' אהרן ואמר: 'מיהו זה אשר מלאו לבו לומר "אנוכי", כינוי הנאה וראוי לקדוש-ברוך-הוא בלבד?'. 'אם כן, עוד לא למדתי מפי רבי ולא כלום' — אמר התלמיד בלבו. ומיד חזר למזריץ' ⁴⁷.

בתורת החסידות מוצאים אנו הגדרה מיוחדת של הענוותנות: האדם אינו אלא עפר ואפר ואל לו לשכוח את פגימותיו לעומת שלימותו של הבורא, אף-על-פי-כן עליו גם לדעת באותה שעה שהוא בן-מלך, ומיזוגן של שתי הכרות אלו היא הענוותנות האמיתית. ענווה מסוג זה היתה גם בר' אהרן הגדול. בצ' וואתו הוא מכנה את עצמו 'חוטא שבחוטאים ופושע שבפושעים כמוני', ועם זה הוא 'גוזר ואומר שיהיה מקום מנוחה שלי ד' אמות פנוי מכל צד, היינו שלא יניחו שום אדם בד' אמותי, כ"א (כי אם) אדם שידוע שבוודאי היה לי חשק גדול שיהיה שכן עמי. ומי שירצה לעבור ע"ז (על זה), להניח שום אדם שידוע בוודאי שלא הייתי מסכים להיות שכן עמו ידע, כמו שהייתי בעוה"ז (בעולם-הזה) קנא ונוקם על העובר עבודת-הבורא בחיי כך בעל קנא ונוקם ינקום ממנו... והריני גוזר ואומר, שלא ידברו עלי שום שבח כלל. וכל מי שרוצה לדבר בגנותי ידבר והריני נותן לו רשות, אך ידע נאמנה, כי על כל דבר יבוא במשפט בב"ד (בבית-דין) של מעלה, אם ידבר שקר... אך לתלמידים מובהקים של אדמו"ר (ר' בער), היראים והשלמים, רשות להם לדבר בשבח, שיודעים בבירור שהוא בוודאי אמת, ורשות להם להמליץ עבורי ולדבר בשבחי. וגם אלו מאוד מאוד יזהרו בדבר שאינם יודעים בבירור מהנקודה שבלב שלי — שהוא טוב שלא ידברו כלל ג"כ (גם-כן)'. 'ותיכף אחר השבעה ימים יעמדו מצבה ועל המצבה לא יחקקו שום תוארים כלל. רק יחקקו עליה: פ"נ (פה נטמן) פ' (פלונני) הנולד מאשה פ' (פלונית) שהוא פב"פ (פלונני בן פלונני) אשר זכה וזיכה את הרבים כמה פעמים וכמה פעמים מסר נפשו א"ע (את-עצמו) במסירת נפש על זה ⁴⁸ לפי שכלו לזכות את הרבים והי' מוכיח לרבים בתוכחה מגולה ואהבה מסותרת לקרב את ישראל לאביהם שבשמים וליחדם ביחוד גמור' ⁴⁹.

47 רעיון זה מובא גם בשם הצדיק ר' מרדכי מלאכוביץ': מ. ח. קליינמאן, אור ישראל, עמ' 30, פיעטרקוב 1924.

48 אולי יש בכך משום רמז לרדיפות שסבל מצד המתנגדים. העובדה, שאת צוואתו ערך כשהיה בן שלושים ושש, ייתכן שהיא מוכיחה כי היה חולה ופטירתו לא היתה פתאומית.

49 בית אהרן, עמ' 15. עד לחורבנה של פינסק (תש"א—תש"ג, 1941—1942) ניתן לקרוא את הדברים הללו על מצבת ר' אהרן בבית-הקברות בקארלין.

חסידות קארלין

ומתלמידיו הוא מבקש: 'וכל אותן שקבלו ממני אות אחת מעבודת-הבורא מבקשתי מאוד בבקשה גדולה שטוחה ופרושה כאלו דיוקני עומדת לפניהם... ללמוד בכל יום עד כלות שנה ראשונה הגם שנים או שלושה שורות אגדה'.

ב. ר' שלמה מקארלין (תקל"ב—תקנ"ב, 1772—1792)

שנת תקל"ב (1772) היתה שנה קשה לתנועה החסידית בכלל ולחסידי קארלין בפרט. אחר חג הפסח של אותה שנה הוכרז בוילנה החרם הראשון על החסידים. שלושה שבועות לאחר הכרזת החרם הודיעה קהילת וילנה על כך באיגרת לקהילת בריסק⁵⁰ ולשאר הקהילות שבליטא וברוסיה-הלבנה⁵¹. בהשפעתה של קהילת וילנה הוכרז אותה שעה גם החרם בברודי. ללא ספק קיבלה גם קהילת פינסק את הכרזת חרם החסידים, כי בפרוטוקול שנמצא בארכיון הקהילה בוילנה אנו קוראים: 'וכבר שקדו חכמים לתקן העוות הזה בשנת תקל"ב ותקל"ג (1772) ה"ה (הלא הם) רוזני נגידי חמש קהילות הראשונות דליטא'⁵². בין יהודי ליטא הופצו באותם הימים כתבי המתנגדים 'זמיר עריצים וחרבות צורים'. רוח של מחלוקות חריפות חדרה לתוך קהילות ליטא, ומכל החסידים סבלו במיוחד חסידי קארלין, ושעה שקהילת וילנה פיזרה בכוח את 'מנין הקארלינר' נפטר לפתע בקארלין ר' אהרן הגדול. בחודש כסלו תקל"ג (סוף 1772) אבד לתנועה החסידית רבה ומנהיגה, המגיד הגדול ממזריץ'. באותה שנה (תקל"ב—1772) חלה חלוקת-פולין הראשונה, אשר בעקבותיה נקרעה רוסיה-הלבנה מליטא. מפני תמורה פוליטית זו ניטלה מחסידי קארלין בחלקה התמיכה הרוחנית והארגונית מצד החסידים שברוסיה-הלבנה הסמוכה, וברא-שם ר' מנדל מוויטבסק ור' ישראל מפולוצק. המחיצה המדינית החדשה אמנם לא ניתקה את הקשר שבין היהודים מזה ומזה. כך, דרך-משל, ההחלטות בשאלות דתיות ובדיני-תורה חמורים, שהיו מתקבלות על-ידי בית-הדין של הקהילות הראשיות דליטא, בריסק או וילנה⁵³, כוחן היה יפה בכל מקום. והוא הדין לגבי היחסים שבין חסידי ליטא לבין החסידים שברוסיה-הלבנה. אולם כיוון שהרדיפות על החסידים היו בעיקר בליטא, סבלו חסידי קארלין יותר משסבלו החסידים ברוסיה-הלבנה. רק בשנה תקנ"ג (1793) ותקנ"ה (1795) לאחר חלו-

50 זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 21 ואילך.

51 שם, שם, עמ' 12, 23.

52 גרץ, Geschichte der Juden, כרך יא, עמ' 557.

53 י. גסן, История еврейского народа в России, כרך א, עמ' 54, לנינגראד 1925.

חסידות קארלין

קתה השנייה והשלישית של פולין, נתאחדו שוב שתי הנפות תחת שלטונה של רוסיה.

את המלחמה בחסידים ניהלו הרבנים יחד עם ראשי הקהילה, שהיתה בעלת סמכות חוקית אף לאחר ביטולו של 'ועד המדינה' (תקכ"א—1761) ⁵⁴. כך, דרך-משל, היו הכרוזים נגד החסידים חתומים לא רק על-ידי הרבנים, אלא גם מטעם הקהילה ⁵⁵, ולעתים — בכרוזים משנת תקמ"א — אפילו מטעם הקהילה בלבד ⁵⁶, ונשלחים מעיר לעיר לפי כתובת הרבנים והקהילה גם יחד ⁵⁷. השתתפותם של ראשי הקהל בפעולות אלו עוררה בחסידים שאיפה להשתחרר מעולו של ה'קהל'. מאבק זה של החסידים הוקל במידה ניכרת על-ידי מורת-הרוח הכללית שקיננה בקרב ההמונים כלפי שלטונו של ה'קהל'. חסידי קארלין שבפינסק היו הראשונים שפתחו במאבק נגד שלטונו של ה'קהל', ובסופו של מאבק זה אף השתחררו ממנו לחלוטין (תקנ"ג — 1793), אבל עד לנצחונם זה אנוסים היו לנהל מלחמה קשה ועזה על חירותם.

בהשפעת החרמים של שנת תקל"ב (1772) היו המתנגדים רודפים את החסידים ומרגלים אחריהם, מנדים אותם בחייהם הפרטיים ואינם מתחתנים בהם. ה'קהל' היה סוגר את בתי-התפילה שלהם, והחסידים היו נאלצים להסתתר ולקיים תפילותיהם ואסיפותיהם באין רואים. בשעת משבר זו נטל על עצמו ר' שלמה, תלמידו המובהק של ר' אהרן הגדול, את עול המורה והמנהיג. אצלו ביקשו חסידי קארלין מקום-מקלט ובצלו הסתופפו. הוא עמד בראש התנועה במשך כל תקופת המצוקה, ששרויה היתה בה החסידות הקארלינית (תקל"ב—תקנ"ב, 1772—1792). מלאי עינויים וסבל היו חייו, ולאחר שאנוס היה לגלות מביתו, מקארלין, נספה במקום גלותו בלודמיר (ולאדימיר-וזהלינסק) על קידוש-השם.

ר' שלמה בן ר' מאיר הלוי מקארלין נולד, לפי מסורת החסידים, בשנת תצ"ח (1738) ⁵⁸. על ילדותו ועל מקום מוצאו אין ידיעות מיוסדות. גם הידיעות שבפי החסידים מועטות מאוד ⁵⁹. כרבו ר' אהרן הגדול היה אף הוא

54 גסן, שם, עמ' 49 ואילך.

55 זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 23.

56 הכרוזים של פינסק ושל סלוצק: א. צ. צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב, עמ' 41, 42, זיטאמיר 1869.

57 זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 21, 22.

58 קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 63; ז. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, 'ציון', שנה ה, עמ' 244; קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב, עמ' 1 בהערה, ועמ' 58.

59 קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב, במקומות שונים.

חסידות קארלין

מחשובי תלמידיו של המגיד הגדול, והמגיד מזכירו במכתבו אל רודף החסידים, ר' אליעזר הלוי, מורה צדק בפינסק⁶⁰. כשיסד ר' אהרן את בית מדרשו בקארלין, היה ר' שלמה אחד מתלמידיו המובהקים⁶¹ ואף היה נוסע אתו למזריץ'. וכשהתייצב ר' שלמה, לאחר פטירתו של ר' אהרן, בראש חסידי קארלין, קיבל על עצמו לגדל בביתו את ר' אשר, בנו של ר' אהרן, שישב אחר כך על כסא אביו בקארלין.

באותו זמן ממש (תקל"ג, 1772—1773), ייסד תלמיד אחר מתלמידי המגיד הגדול, ר' חיים חייקל, אף הוא מתלמידיו של ר' אהרן ובימי שחרותו חזן בקארלין, מרכז חסידי נוסף בליטא — בעיירה אַמדור (אינדורה עלייד הורוד-נא). התנגדותו הקיצונית והעקשנית של ר' חיים חייקל לרבנים החריפה עוד יותר את המריבות בין הרבנים והחסידים בליטא⁶². בשני מרכזי חסידות אלו הסתופפו החסידים שבליטא באותה שעת חירום. בשאר חלקי ליטא, במיוחד בוילנה ובאיזור פולסיה, היה מנינם מועט. דבריו של שלמה מימון: 'עכשיו לא נשתיירו מכת זו אלא שרידים בודדים המפוזרים פה ושם'⁶³, יפים להערכתה של תקופה קשה זו בחסידות הליטאית.

ברוסיה הלבנה התגוררו אותה שעה ר' מנדל מוויטבסק, ר' ישראל מפולוצק, ר' אברהם מקאליסק ור' שניאור זלמן מלאדי, שהיה עדיין בימי חורפו. בראש החסידים כאן עמד בעיקר תלמידו הקשיש של ר' בער, ר' מנדל מוויטבסק, שהיה קרוי גם ר' מנדל ממינסק, ולאחר מכן בשם: ר' מנדל מהורודוק. כבר בחיי המגיד הגדול ממזריץ' התיישב ר' מנדל בעיר מינסק שבתחום 'מדינת ליטא', כדי להפיץ משם את תורת החסידות. בקונטרס 'זמיר עריצים וחרבות צורים' משנת תקל"ב (1772) אנו קוראים: '...ק"ק מינסק, אשר שם מושב סמל הקנאה... שבחבורתם חבורת רשע, כמו ר' מענדל ממינסק, וגם על ר' מענדל הנ"ל ראה ראינו שתים שהם הרבה גבית עדות, מעשים מגונים ומכוערים, אשר כן לא יעשה בישראל...'. מתוך גביית עדות מפי מתנגד (משנת תקל"ב—1772)

60 בודק, סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, עמ' 37; וואלדען, שם הגדולים החדש, מערכת ספרים, עמ' 69, ערך: ריח השדה, ווארשא 1874, וראה לעיל, עמ' 14.

61 שיחת חסידים: קודם שהיה ר' שלמה תלמידו של המגיד הגדול ר' בער אמר לו לר' בער ר' אהרן הגדול מקארלין: אברך יש לי בקארלין, ר' שלמה שמו, שבשעה שהוא אומר תהילים בליל יום הכיפורים אחר כל נדרי לא נשאר בפולין, בליטא ורייסן שום ניצוץ קדוש שלא העלה אותו לפני כסא הכבוד (קליינבוים, שם, חלק ב, עמ' 3).

62 להלן, פרק שלישי: חסידות אמדור.

63 חיי שלמה מימון, עמ' 149.

חסידות קארלין

אנו למדים, כי מינסק היתה אז מקום עלייה לחסידים. 'ר' הירש בר' איסר מהאראדני רשם את כל השמות (של האנשים) ... כשרצו לנסוע לק"ק מינסק, והפריעו (המתנגדים) אותם בנסיעתם. על 'בית החסידים' אשר במינסק כמקום-מקלט לחסידים הנרדפים כותב גם ר' דוד ממאקוב⁶⁴. ייתכן ששיבתו של ר' מנדל במינסק ופעולותיו היו אחד הגורמים שהניעו בימים ההם את ה'קהל' במינסק לנהל ביתר עוז את מלחמתם בחסידים. מחמת רדיפות המתנגדים אנוס היה ר' מנדל לנטוש את העיר והתיישב בעיירה הורודוק (הסמוכה לוויטבסק). יציאת ר' מנדל ממינסק קדמה בעשר שנים לערך ליציאתו של ר' שלמה מקארלין ולגירושו של ר' לוי-יצחק מפינסק.

ר' מנדל מוויטבסק ור' שניאור-זלמן יצאו לוויילנה אל הגאון (בשנת תקל"ה — 1775 לערך) כדי לבאר לו את עיקרי החסידות ולהשרות שלום בין שני המחנות. אבל הגאון סירב לשוחח אתם. לאחר מכן רצו להיפגש לשם אותה מטרה עם המתנגדים שבשקלוב, אלא שגם שם לא נתקבלו⁶⁵. מחמת הרדיפות הללו החליטו מנהיגי החסידים שברוסיה-הלבנה לעזוב את הארץ לחלוטין, והם עלו לארץ-ישראל (תקל"ז — 1777). לא נשאר שם אלא ר' שניאור-זלמן בלבד. ר' שניאור-זלמן אמר שאינו ראוי עדיין להתייצב בראש החסידים, והחסידים שברוסיה-הלבנה נשארו, אפוא, ללא מנהיג והיו פונים בשאלותיהם אל ר' מנדל מוויטבסק שבארץ-ישראל הרחוקה⁶⁶; בתקופת-בנייהם זו — בלשון החסידים: 'בין מלכא למלכא' — (תקל"ז — תקמ"א, 1777—1781) חדרה השפעתו של ר' שלמה מקארלין לרוסיה-הלבנה, וחסידים רבים בחרו בו לרבם⁶⁷.

בספרות החסידית נזכרת איגרת מר' שלמה אל חסידיו בשקלוב שברוסיה-הלבנה, בה הוא נפרד מהם וכותב אליהם בתור צדיקים ומנהיגים: 'אך בקשתי מהשם יתברך, שיתעלו (החסידים בשקלוב) על ידי דוקא'⁶⁸. דבר זה בא לאשר, כי הקשר בין היהודים שבשתי נפות הצפון (ליטא ורייסן) לא נותק על-ידי המחיצה המדינית: ר' מנדל מוויטבסק ור' שניאור-זלמן נוסעים אל הגאון לוויילנה לשם ויכוח על החסידות, והשפעתו של ר' שלמה מקארלין עוברת מליטא, על פני גבולותיה של פולין, לרוסיה-הלבנה.

64 זמיר עריצים וחרבות צורים, שם, עמ' 12, 26; 'שבר פושעים' לר' דוד ממאקוב ו'זמרת עם הארץ', לנ"ל, הובא על-ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 369, 447.

65 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 133 ואילך; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 95.

66 פרי הארץ לר' מנחם מענדיל בר' משה (מוויטבסק) ... בסוף הספר, קאפוסט 1814.

67 היילמאן, בית רבי, חלק א, עמ' 128.

68 היילמאן, שם, שם.

חסידות קארלין

בין 'הכתבים הקדושים' בגניזה הסטולינאית נמצא המכתב הבא מאת ר' שלמה מקארלין אל ר' אהרן מוויטבסק :

'שלום לא"נ וידיד ד' וידידי ה"ה האלוף הרבני החסיד המופלג ומפורסם ניצמד בקירת לבי כבוד קדושת שמו כמה"ה אהרן סגל נרו יאיר.

הנה אד"ש (אחר דרישת שלומו) כמשפט האמור למעלה אודת (אודות) הענין שנתהוה במדינתכם הי' לי הרבה לדבר עם רומע"ל (רום מעלתו), רק אי אפשר לבאר הכל בכתב, כי אם פא"פ (פה אל פה), אבל האמת איתנו, שהצור עושה נפלאות לבדו ואפילו כנגד הטבע ואינו נמנע ממנו כלל ובכל מקום ובכל זמן.

ובזה אומר שלום. כ"ד המבקש שיתגלה אהבת הבורא לישראל

שלמה בלא"א כמהור"ר מאיר סגל זללה"ה

בקשתי לשלוח ב' פידעלעך (קופסאות) זכוכית'.

המכתב הזה הוא ללא תאריך. ר' שלמה אינו מפרש למה הוא מתכוון ומה הוא 'הענין שנתהוה במדינתכם' (רייסן : ויטבסק). ייתכן שהמכתב הזה, המכוון אל אחד מחסידיו או תומכיו של ר' שלמה, שייך לתקופה שאנו דנים בה ⁶⁹.

עקרון המנהיג והמורה, העומד בראש החסידים, נעשה, כידוע, לאחד היסודות החשובים ביותר בתנועת החסידות, ואין לשער קיומה של חבורת חסידים בלא 'רבי', בלא 'צדיק'. מן הכרוזים כנגד החסידים משנת תקמ"א (1781) למדים אנו מה גדול היה כבר בימים ההם תפקידו של ה'צדיק' בתנועת החסידות ⁷⁰. לפיכך רבה היתה כל כך חשיבותו של ר' שלמה מקארלין בשביל החסידים המיותמים שברוסיה-הלבנה. מפני תנאי הזמן לא היה ביכולתו של ר' שלמה להרחיב את גבולה של תנועת החסידות, אף לא היה מסוגל לפעולה זו מבחינת אופיו, שכן לא היה איש-מלחמה כל-עיקר. משימתו היתה ללכד את קבוצות החסידים הקיימות ברוסיה-הלבנה, לתמכם ולסעדם, להיות להם ל'רבי' לאחר שצדיקיהם עזבום לאנחות.

באותן השנים — עד תקמ"א (1781) — התחילה החסידות הקארלינית מתארגנת בדרך הדרגתית מבפנים. במלחמת המתנגדים בה חלה אז הפוגה, ור' שלמה התמכר לצור את צורתה המיוחדת של החסידות הקארלינית. הוא הטעים בה במיוחד שני עיקרים : ראשית — את דרך התפילה שירש מר' אהרן רבו, להתפלל בכוונה עמוקה, בהתלהבות, מתוך מסירת-נפש. 'כי היה עוקר הרים בכוח תפילתו שהיה מוסר נפשו לקב"ה'. וכשמבקש ממנו ידידו — כך מספרת המסורת החסידית — לבוא אליו למחרת היום, הוא עונה לו : 'שוטה,

69 רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, 'ציון', שנה ה, חוברת ג—ד, עמ' 244 ; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 32, 107, 177. ועיין הערכת מכתב זה להלן, עמ' 34.
70 צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב, עמ' 37, 38, הקול-קורא דק"ק הורודנא.

חסידות קארלין

הלא צריך הערב להתפלל ערבית ולקרוא קריאת-שמע שהיא מסירת-נפש, ואחר כך השינה, ולמחר צריך להתפלל, ויש בתפילה כמה עולמות עד שבאים לקריאת-שמע ואחר כך נפילת-אפים שהיא גם כן מסירת-נפש, ושמא יתן הקב"ה שימלא רצוני (ואשאר בחיים), ואתה רוצה שאבטיח לך שאלך לביתך מחר. מעין זה נמסר על ר' אורי מסטרליסק, תלמידו המובהק של ר' שלמה מקארלין: שקודם שהיה הולך להתפלל תפילת שחרית היה נפרד בכל יום-יום מאשתו ובניו ומצווה לביתו, שמא יסתלק בתפילתו מרוב דביקות. וכל-כך רבה אמונתו של ר' שלמה בכוח התפילה בכלל ותפילתו שלו בפרט עד שפעם אחת — מוסרת שיחת חסידים — היה קיטרוג גדול בבית-דין-של-מעלה שבני-ישראל מזלזלים בתפילה ואינם מתפללים בכוונה. מחמת הקיטרוג עמד מלך אחד לגזור על התפילה בכלל. נעשה רעש בשמים, ושאלו את הצדיקים שבעו-לם העליון וגם הם הסכימו לגזרה. אחר-כך שאלו את ר' שלמה מקארלין. הלה הרעיש עולמות בכוח תפילתו ואמר: כתוב 'ואני תפלה' (תהלים קט, ד) — אני הנני מקבל עלי להתפלל במקום כלל ישראל. ומיד נתבטלה הגזרה.

ר' שלמה — כפי שמשתקף מתוך הסיפורים האלה וכיוצא בהם ומתוך דברי-תורה הנמסרים בשמו — הוא שיצר את 'התפילה הקארלינית'. מתוך חליפת המכתבים בינו לבין ר' שניאור-זלמן אנו למדים שר' שלמה 'היה משפיל את יראת השם הטבעית' — כלומר תפילה בלא אכסטאזה — של המתנגדים שמס-ביבו. ר' אהרן הגדול, בעל המחשבה, הורה, כי כל מעשה שעושה האדם עלי אדמות צריך להיות בבחינת עבודת-הבורא, מעין תפילה, ואילו ר' שלמה, בעל הרגש, הורה, לפי מסורת החסידים, ששאר המעשים אינם אלא דרכים המולי-כות לעבודת-הבורא והיא התפילה, שהיא העיקר. מספרים בשמו שהיה אומר: הגדול שבמופתים הוא ללמד איש מישראל לשפוך שיחו לפני הקדוש-ברוך-הוא.

יסוד שני, שפיתח ר' שלמה בחסידות הקארלינית, הוא רעיון הצדיקות שעיקרו: אין הצדיק מנהיג רוחני ומורה בלבד, אלא בכוחו להושיע גם בגש-מיות; ממנהיג רוחני הוא נעשה לקדוש-עליון. הספרות החסידית מכנה את ר' שלמה 'בעל-שם-טוב קטן' ומוסרת בשמו, כי 'בעולם העליון מודדים את הש-דות והיערים, אשר עובר החסיד בנסיעותיו לצדיק'. בתפיסת מושג הצדיק נבדלת החסידות הקארלינית במידה ניכרת מן החסידות החב"דית ודומה לחסידות הדרום, של ווהלין ופודוליה. שיטתו של ר' שלמה בעניין ערכו וכוחו של הצדיק פותחה אחר-כך למעשה על-ידי ר' אשר, יורש 'כסאו' הקארליני, והיא מגיעה לשיאה בתקופת בנו של ר' אשר, ר' אהרן השני. מלבד ר' אשר

חסידות קארלין

הפיצו תורתו של ר' שלמה לאחר פטירתו תלמידיו החשובים ביותר: ר' מרדכי מלאכוביץ' ור' אורי מסטרליסק, 'השרף' ⁷¹.

הפלגה זו בערכו של הצדיק לא היה בה כלל מן ההתגבהות וההתרברבות. אדרבה, היא כרכה עמה הכרה עמוקה בערכו של כל יהודי באשר הוא, אפילו פחות שבפחותים. המשל הבא של ר' שלמה, שהיה מורגל בפי ר' אהרן השני מקארלין, מעיד על הכרה מופלאה זו ברוממות ערכו של כל אדם מישראל בחשבון הכולל של האומה: כל ישראל יחדיו הם קומה אחת, וכל אחד מישראל משלים קומה זו. למה הדבר דומה? לאדם שצריך להשיג דבר-מה המונח במקום גבוה מאוד, ולא היה בידו סולם להגיע למקום חפצו. מה עשה? העמיד אנשים רבים זה על-גבי זה, מן הארץ למטה עד למקום ששם היה מונח הדבר המבוקש. האם אפשר לומר, שאחד מן האנשים האלה, אף הקטן שבהם, מיותר? הן כשיזוז אחד מהם יפלו כולם. כך הוא כלל ישראל. כל אחד משלים את הקומה, איש לפי גודלו ולפי ערכו, כקטן כגדול, ובמאוחד יכולים הם לייחד את העולם-הזה ולהגביהו לעילא ולעילא.

באותו זמן שימש אב בית-דין וראש-ישיבה בפינסק הצדיק הידוע ר' לוי-יצחק ('הברדיצ'בי'). ר' לוי-יצחק מצויין היה לא רק בדרך החסידות משלו ⁷², אלא גם בלמדנותו. הוא נבחר לרב בפינסק בשנת תקל"ה (1775) או תקל"ו (1776), בתקופת ההפוגה שבמלחמת המתנגדים. על פעולתו לטובת החסידות בפינסק אין ידיעות בידינו, חוץ מאגדות-עם מועטות, ועל-פיהן לא היתה דעתם של ראשי הקהל נוחה מזה, שבמקום לשבת ולפסוק הלכות שקוע היה בתפילות וכדומה. נראה, שההפוגה שהשתררה במלחמת המתנגדים נגד החסידים במחצית השנייה של שנות השבעים היא שאיפשרה לצדיק כר' לוי-יצחק, ששאף להגשים את החסידות בחיי יום-יום, להיבחר כאב בית-דין בפינסק ⁷³. הצלחתה הרבה של החסידות בדרום, עמדתם העקשנית של החסידים בצפון,

71 בודק, שם, עמ' 66—68.

72 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 193 ואילך; הורודצקי, החסידות והחסידים, כרך ב, עמ' 71 ואחרים.

73 על סמך הסכמה, שנתן ר' לוי-יצחק לספר 'ערכי הכנויים' ביום ל"ג בעומר תקל"ה (1775) — שבה הוא חותם 'פה ק"ק זעליחאווי' — והסכמתו לספר 'מאיר נתיב' מיום ד' באלול תקל"ו (1776) — שבה הוא חותם 'חונה בק"ק פינסק' — יוצא, כי ר' לוי-יצחק בא לפינסק בין ל"ג בעומר תקל"ה (1775) לד' באלול תקל"ו (1776) (ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ' 15, ניו-יורק 1943).

בארכיונו של אבי ז"ל מצויה איגרת-תשובה מאת ש. דובנוב, שבה נזכר, כי אבי ראה בפינסק פנקס ובו חתימתו של ר' לוי-יצחק בתור אב בית-דין של פינסק מיום

חסידות קארלין

פגיעתם של החסידים בלימוד התורה כדרך הרבנים והשקפת־החיים הרבנית בכללה — גם מצד ר' שלמה מקארלין, כפי שלמדים אנו מחליפת־מכתבים בינו לבין ר' שניאור־זלמן, וגם מצד הצדיק הליטאי השני של אותה תקופה, ר' חיים־חייקל מאמדור ואחרים, ובמיוחד הופעתו של הספר החסידי הראשון, 'תולדות יעקב יוסף', מאת ר' יעקב־יוסף מפולנאה (תק"מ — 1780) בלא הסכמת הרבנים — כל אלה עוררו שוב את רוגזם של המתנגדים בליטא. המחלוקת שפרצה שנית בשנת תקמ"א (1781) היתה חריפה מזו שבשנת תקל"ב (1772), וכן הוחמרו הרדיפות על חסידי קארלין.

בקיץ של שנת תקמ"א (1781) הכריזו בקהילות ליטא בפעם השנייה חרם על החסידים. באותו זמן, לערך, יצא בווארשה הרב ר' לוי־יצחק להגן על החסידות בוויכוח פומבי עם הגאון מבריסק, ר' אברהם קצינלנבוגן (קאצין אלין בויגן). בכ' באב תקמ"א (1781) הוכרז החרם בכל בתי־הכנסת ובבתי־המדרש שבווילנה. ארבעה ימים לאחר־מכן שיגרה קהילת וילנה איגרת אל שאר קהילות ליטא בדרישה להטיל גם בהן חרם על החסידים ולהיבדל מהם. שני שלוחים שוגרו לשם כך אל היריד הליטאי שבזלווה (ליד הורודנא), שבה נתכנסו כל ראשי הקהילות שבליטא, ובהשפעתם של השלוחים ועל סמך החרם הווילני נאי הוכרז חרם גם בזלווה (א' באלול) ⁷⁴. ראשי הקהילות הודיעו בכתב איש איש לקהילתו, כי יש להטיל חרם על החסידים ולרדפם עד חרמה. על כך

ח' בחשוון תקמ"א (6 בנובמבר 1780). אבל בכתבי המתנגדים קראו לר' לוי־יצחק גם בשנים מאוחרות — בסוף תקמ"א (1781) ובשנת תקמ"ד (1784), ובייחוד נהג כך הרב מבריסק ר' אברהם קצינלנבוגן — בשם 'הזעליחאווער' (דובנוב, כתבי התנגדות, מאסף 'דביר', כרך א, עמ' 304, מס' 6, ברלין 1923; דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 152, הערה 3; עיין גם להלן).

בגניזה הסטולינאית נמצא פסק־דין בחתימתו של ר' לוי־יצחק מברדיצ'ב משנת תק"מ (1780) בעניין סכסוך שנפל בין שני יהודים מפטריקוב (עיירה לא רחוקה מפּינסק). ואף־על־פי שחסרות לנו ידיעות בתורת מי חתם ר' לוי־יצחק על פסק־הדין, ניתן לשער שחרץ משפטו כאב"ד של פינסק והגליל, כפי שהיה תוארו בראש הסכמתו לספריו של ר' מאיר מרגליות, 'מאיר נתיבים' (פולנאי תקנ"א — 1791) ו'סוד יכין ובוועז' (אוסטרהא תקנ"ד — 1794).

מלבד תאריכי ההסכמות והמסמכים שהובאו כאן, המעידים, כי רבנותו של ר' לוי־יצחק בז'ליקוב קדמה לזו שבפינסק, מעיד על כך סדר תואריו שאנו מוצאים בספרות החסידית. כך, דרך־משל, כותב הצדיק ר' יעקב־יצחק מלאנצוט: 'שמעתי מהרב דפינסק שיחיה, שהיה רב בק"ק זעלחוב' (הובא עליידי דובנוב, תולדות החסידות, ע' 216, הערה 1).

74 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 141 ואילך, ע' 146; כתבי התנגדות, מאסף 'דביר', כרך א, עמ' 297 ואילך.

חסידות קארלין

כתבו בו ביום אל קהילתם באי־כוח של הורודנא עם אב בית־דין שלהם בראש⁷⁵. יום לאחר־מכן ערך אב בית־דין של בריסק, יריבה הידוע של החסי־דות, ר' אברהם קצינלנבוגן, שאף הוא נוכח ביריד שבזלווה, קול־קורא רצוף כעס וקריאת נקם נגד החסידים. כך נהגו גם נציגיה של פינסק⁷⁶ ושל סלוצק⁷⁷. כששבו שליחי וילנה מנסיעתם (י"ג באלול) חזרו בוילנה על הכרזת החרם ביתר תוקף: תקעו בשופר, הדליקו נרות שחורים וכדומה. האיגרת שנערכה בידי באי־כוח של פינסק ונשלחה מזלווה לפינסק חשובה לנו משום סמיכות מקומה של עיר זו לקארלין. וזו לשון האיגרת:

ל ק"ק פינסק

'הנה בהיותינו פ"ק (פה קהילה) זעלווע ביומא דשוקא, הקרה ד' מקרה טהור גברא רבא ויקירא מק"ק ווילנא לפנינו, הה' הרבני המופלג מפורסם מו"ה דוד מ"ץ דקק ווילנא, וחד דעמי' בדומה לו המופלג המפורסם מו"ה זעליג. והן הראנו כתב תועפות, אשר העיר השם ממרום רוח קדשם של אבירים הרועים דק"ק ווילנא, ובצירוף הרב הגאון ובצירוף של אאמו"ר הגאון החסיד הנ"ל (ר' אליהו), אשר לנכשלים אזורו חיל לקנא קנאת השם צבאות וגדרו גדר לבנין הפרוץ בפרץ מרובה על העמוד בעמודי יסודי העולם, כאשר מבואר באריכת שפתים שפתי אמת ומשרים יהגו חכמה. בוודאי הטיבו כל אשר דברו, שיהי' תורה אחת לכולם, אגודים ואחודים בקשר של קיימא לקיום העולם האמיתי. לכן אף ידינו יכוננו וזרועותינו יאמצו בכל תוקף עוז ותע־צומות את כל הדברים שיתנו לכתוב מאת רוזני קק הנל בצירוף הגאון הנל, כפי אשר יצא מפיהם מפי כתבם הנל. ראוי ונכון ליראים ושלמים לאמר איש אל רעהו חזק ונתחזק, להחזיר העטרה ליושנה, שלא יפרדו איש מעל ריעיהו (רעהו), רק להיות חברים כאיש אחד ואחדותו של עולם כמקדם ומאז. עלינו בהסכמה לתוקף החרם הגדול הניתן בקרי' עליזה ומפוארה ק"ק ווילנא ודברים שנאמרו ונשמעו בק"ק זעלווע ביומא דשוקא. והשומע ישמע, והחדל יחדל להיות בדל ונבדל מעדת השם. אלה לפסול את הראשונים, אשר מאז ומקדם הולכים במחשבות (בנתיבות) עולם אשר המה מיוסדים על אדני פז קו האמת מראשונים ומאחרונים. ולתקף עוז ותעצומות באנו עה"ח אנחנו אלופי רוזני ונגדי פנסק, הנועדים פה ביומא דשוקא פה זעלווע.

יום ואו ג' אלול תקמ"א לפק.

נאום נחמן ב"מ אליעזר סגל. ונאום יעקב ב"מ אברהם. ונאום יהודא ליב ב"מ אלחנן. ונאום מנחם נחום בר"מ. ונאום דוד במו"ה פייוויל. ונאום שלום במ' אלי'. ונאום צבי הירש בר' דוב בער'

75 צווייפעל, שם, חלק ב, עמ' 37; דובנוב, שם, עמ' 147, 148.

76 דובנוב, כתבי התנגדות, שם, עמ' 304, 305; צווייפעל, שם, עמ' 41. אנו מוצאים הבדל בלשון וגם בחתימות בין נוסח דובנוב, שהובא על ידינו, לנוסח צווייפעל אולם בשניהם חסרה חתימת אב"ד דפינסק. 77 צווייפעל, שם, עמ' 41.

חסידות קארלין

שלא כקול-קורא של ראשי הורדנא ובריסק, שעליהם חתום גם אב"ד של העיר, חסרה בקול-קורא של ראשי ק"ק פינסק חתימתו של האב"ד, משום שב־שנה זו היה ר' לוי־יצחק אב"ד דפינסק.

חריפות יתירה מציינת את המכתבים מטעם ה'קהל' בוויילנה והרב מבריסק ר' אברהם קצינלנבוגן. לאחר שהרבנים נוכחו לדעת, כי אמצעי המאבק משנת תקל"ב (1772) — סגירת בתי־התפילה של החסידים, פיזורן של קבוצות החסידים בכוח וכדומה — לא הועילו כלל, החליטו הפעם לנדות לחלוטין את החסידים מתוך כלל ישראל, וגזרו על פיתם ועל כל מגע־ומשא אתם. אין ספק, שלאחר נחשול החרמות והנידויים הללו בכל ערי ליטא נאלץ שוב ר' שלמה מקארלין לצמצם את השפעתו ולהעמידה על קארלין בלבד. קארלין ועמה אִמְדוּר היו שוב למקום־מקלט לחסידות שבליטא.

בשעת המשבר הקשה הזה לתנועת החסידות עולה על בימת תולדותיה תלמידו הצעיר ועשיר־הרוח ביותר של המגיד הגדול, ר' שניאור־זלמן. עיקר השפעתו של ר' שניאור־זלמן היתה ברוסיה־הלבנה והוא היה למעשה מכוונה של החסידות בנפות הצפון. הוא שיווה לחסידות צביון מיוחד, שייחד אותה מן החסידות הקארלינית וגם מזו של ווהלין ופודוֹליה.

ר' שניאור־זלמן, או כפי שנקרא בקיצור 'הרב', נולד ונתחנך ברוסיה־הלבנה. הוא היה למדן מופלג בין בנגלה ובין בנסתר. בן עשרים (בשנת תקכ"ח, 1768) בא למזריץ' אל המגיד הגדול והיה לאחד מתלמידיו המובהקים. המגיד הוא שהטיל עליו לחבר 'שולחן־ערוך' ברוח החסידות ('שולחן־ערוך של הרב'). במשך שנתיים חיבר ר' שניאור־זלמן את חלקיו העיקריים של השולחן־ערוך. לאחר פטירתו של המגיד הגדול אין ר' שניאור־זלמן מבקש להיות צדיק, כדרך רוב תלמידיו של המגיד, אלא ממשיך יחד עם בנו של המגיד, ר' אברהם המלאך, בלימודי נגלה ונסתר. לימים נעשה ממקורביו של ר' מנדל מוויטבסק. יחד עם ר' מנדל נוסע הוא לוויילנה (תקל"ה—1775 בערך) ולשקלוב להתווכח על החסידות. משעלו, כפי שנזכר למעלה, מנהיגי החסידים שברוסיה־הלבנה בשנת תקל"ז (1777) לארץ־ישראל, נשתקע ר' שניאור־זלמן — כנראה, על־פי רצונו של ר' מנדל — ברוסיה־הלבנה, שמינהו — לפי מסורת החסידים — ליורשו. אף־על־פי־כן סירב ר' שניאור־זלמן להתייבב תיכף בראש החסידים. רק לאחר שלוש שנים הוא נוטל על עצמו אחריות של מנהיג. במשך השנים הללו נתפשטה, כאמור לעיל, השפעתו של ר' שלמה מקארלין על רוסיה־הלבנה. בנפה זו התגוררו אז גם ר' ישראל מפולוצק (שחזר מארץ־ישראל) ור' יששכר־בער מליובאביץ עם חוגי חסידים משלהם.

חסידות קארלין

בשנת תקמ"א (1781) לערך ניצב ר' שניאור-זלמן בראש החסידים שברוסיה-הלבנה ויצר את שיטת החסידות הידועה בשם חב"ד (ראשי תיבות: חכמה, בינה, דעת), והכניס לתוך החסידות מרוחו ומאופיו של היהודי התלמודי שבנ-פות הצפון, היהודי ה'ליטאי'. הוא מעשיר את הספרות החסידית בחיבורו החסידי-פילוסופי 'ליקוטי אמרים', שנודע בשם 'תניא'. מבחינת הפולמוס המתנגדי-חסידי חשוב לנו בייחוד שר' שניאור-זלמן לא ראה בחסידות מחאה נגד הרבנות, אלא השלמה לה, וכן לא ראה במנהיגה של עדת חסידים צדיק בעל-מופת, אלא רק מורה-דרך ומנהיג רוחני. לימוד החסידות נחוץ לאדם במידה שנחוץ לו לימוד התלמוד, וכן להיפך, ואין לבזות את תלמידי-החכמים, את השקפותיהם ודרכי חייהם. את מהותה ורוחה של היהדות יש ללמוד מכל המקורות, וכל דרך של תפילה — ולא דווקא זו של החסידות — מקרבת את היהודי לאביו שבשמים.

שמו של ר' שניאור-זלמן נתפרסם עד מהרה ברבים. השפעתו לא נצטמצמה ברוסיה-הלבנה בלבד (ויטבסק, מוהילוב, שקלוב ועוד), אלא נתפשטה גם על חלק מחסידיה של ליטא, במיוחד בוויילנה הסמוכה, מקום שם סבלו החסידים ביותר, ולהם אין צדיק ואין מורה-דרך. החסידים שבוויילנה נקראו כבר בימי המגיד הגדול 'קארלינר'⁷⁸, וגם לאחר מכן (תק"ס, 1800) נקראו כך⁷⁹, אלא שלמעשה לא היו מעולם חסידיו של הרבי הקארליני דווקא. אין בידינו ידיעות על היחסים שבין ר' אהרן הגדול לבין שני מטיפי החסידות שהיו באותו זמן בוויילנה, ר' חיים ור' איסר, ואף לא על יחסו אל החסידים בוויילנה בכלל. לפיכך, משהופיע ר' שניאור-זלמן על במת החסידות, ראו בו רוב החסידים שהיו בוויילנה את מנהיגם ורבם, אף-על-פי שבפי המתנגדים נשאר הכינוי הקודם 'קארליניים', שנזדהה בעיניהם עם המושג חסידים. גם חסידי רוסיה-הלבנה, שבמשך השנים תקל"ז—תקמ"א (1777—1781) היו נוהים בחלקם אחר ר' שלמה מקארלין, נצטרפו עכשיו אל ר' שניאור-זלמן. כך נצטמצמו תחומיה של החסידות הקארלינית בראשית שנות השמונים זעיר-שם זעיר-שם בתוך שטחה של פולסיה.

במצב זה של רדיפות מחוץ והצטמצמות בפנים אנוס היה ר' שלמה לנטוש את קן החסידות הישן, את קארלין, ולבקש מקום-מקלט לעצמו ולבית-מדרשו.

78 זמיר עריצים וחרבות צורים, שם עמ' 25: 'והיה פסק תיכף לגרש ולפזר (בוויילנה) המנין של קארלינר'; לעיל, עמ' 16.

79 במסמכים של הממשלה הרוסית ובדילטוריה של הרב הפינסקאי ר' אביגדור, להלן, עמ' 50 ואילך.

חסידות קארלין

לפי מסורת חסידים נתכוון תחילה ר' שלמה לעבור לעיירה בשנקוביץ שברוס-יה-הלבנה (פלך ויטבסק), ששם ישבו כמה מחסידיו. אלא שגברה שם בינתיים השפעתו של ר' שניאור-זלמן, ור' שלמה ראה את עצמו חייב לבקש ממנו הסכמה לכך.⁸⁰ ר' שניאור-זלמן הסכים, לפי מסורת זו, בתנאי שר' שלמה יתחייב שלא לנהוג זלזול בלומדים ובלימוד הגמרא, שלא להתייחס בביטול לקיום מצוות אף בלא כוונה, ושלא להורות שהצדיק יש בכוחו לעזור לחסידיו בכל, ש'הצדיק נושא את הצאן'. ר' שלמה הסכים לשתי הדרישות הראשונות וסירב לקיים את השלישית, והוכרח לוותר בשל כך על השתקעותו ברוסיה-הלבנה. מסורת זו יש בה כדי להעיד על ההבדל בין השקפותיהם של שני מורי-חסידות אלה על מקומו ותפקידו של הצדיק בחיי החסידות. מלבד זה מאשרת אותה מסורת, שבחוגי הקארליניים, כבענפים אחרים בתנועת החסידות (של ר' יעקב-יוסף מפולנא, ר' חיים-חייקל מאמדור, ר' אברהם מקאליסק ואחרים), היו מתייחסים בביטול אל אדיקותם של המתנגדים, בחינת מצוות אנשים מלומדה, ואל דרכם בלימוד התלמוד. מתוך הסכמתו של ר' שלמה לספר החסידי 'כתר שם טוב' אנו למדים, כי בשנת תקמ"ד (1784) — שנת הדפסת הספר — כבר היה בלודמיר (ולאדימיר-וואהלינסק), וחותם בהסכמה: 'הק' (הקטן) שלמה מקארלין ולע"ע בק"ק לאדמיר'⁸¹.

על סמך הידוע לנו על ר' אהרן סגל מוויטבסק, שאליו היה מכוון מכתבו של ר' שלמה, שהבאנו למעלה, יש לקבוע, כי דברי ר' שלמה: 'אודת הענין, שנתהוה במדינתכם הי' לי הרבה לדבר עם רומע"ל רק אי אפשר לבאר הכל בכתב... אבל האמת איתנו', נוגעים להבדלי השקפות, ואולי אף לריב סמכויות 'במדינתכם' — ברוסיה הלבנה — בין ר' שלמה לר' שניאור-זלמן. ר' אהרן סגל מוויטבסק היה לכתחילה מנאמני ר' שניאור-זלמן ובאחד ממכתביו — כנראה, מראשית שנות השמונים — מכנה אותו ר' שניאור-זלמן: 'הרב החסיד המ' פורסם'. אולם לאחר מכן נעשה ר' אהרן סגל ממתנגדיו של ר' שניאור-זלמן. ר' אברהם מקאליסק אנוס היה להגן עליו, והוא כותב אל ר' שניאור-זלמן: '...וישמע חכם ויוסיף לקח לקרב את ידיד ה' הרב הזקן נשוא פנים מו"ה אהרן הלוי מוויטבסק, כי זהו כבודו ית' להחזיקו ולהחשיבו כבראשונה... ואין לך חילול השם גדול מזה בהשפלת אדם כמותו'. באחד ממכתביו המאוחרים —

80 היילמאן, בית רבי, חלק א, עמ' 128, הערה ב. הידיעות מקורן בשם אחד מצאצאיו של ר' שניאור-זלמן; ש. י. זוין, ספורי חסידים, כרך מועדים, עמ' 156, תל-אביב 1957.

81 הובא על-ידי דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 157, הערה 1.

חסידות קארלין

לאחר שנת תקס"ה (1805) — כותב ר' שניאור-זלמן בגנותו של ר' אהרן סגל: 'מוטל עלי להודיע ולהזהיר לאנ"ש... להתרחק מאד מהכת המסיתים והמדיחים הנוסעים עם מכתב הרב דטבריא (ר' אברהם מקאליסק) ובראשם הזקן הידוע מעבר הנהר דוויטעפסק'. ר' שניאור-זלמן משתמש בכינוי 'הזקן', בו השתמש ר' אברהם מקאליסק, מבלי לפרש בשמו של ר' אהרן סגל. ר' שלמה מקארלין ור' אהרן מוויטבסק היו שותפים בהתנגדותם לר' שניאור-זלמן. לתסיסה, שקמה בקרב החסידים עקב ההתנגדות הזאת, מכוונים דבריו של ר' שלמה במכתבו שהובא למעלה אל ר' אהרן.

דבר שאנוס היה ר' שלמה לעשות לפני שנת תקמ"ד (1784) — לעזוב את קארלין מחמת לחץ המתנגדים — אנוס היה לעשות בשנת תקמ"ה (1785) ר' לוי-יצחק בפינסק מחמת הלחץ של אוכלוסי העיר. ביום י"ח בתמוז תקמ"ה (1785) הוא עדיין משמש רב בפינסק; מאותו יום היא הסכמתו לספר 'הלכה פסוקה' (שקלאוו תקמ"ז — 1787) לר' שלמה כ"ץ מפינסק. וביום כ"ה בתמוז תקמ"ה (1785) הוא כותב את הסכמתו לספר 'כנפי יונה' לר' מנחם-עזריה (קארעץ תקמ"ו — 1786) וחותם: 'פ"ק בארדיטשוב'. יוצא אפוא, שבשבוע שבין י"ח בתמוז לכ"ה בו, שנת תקמ"ה (1785), עבר ר' לוי-יצחק מפינסק לברדיצ'ב. לפי המקורות של החסידים גורש ר' לוי-יצחק עם בני משפחתו מפינסק בכוח הזרוע ובחרפה. לכך גרם בוודאי מכתבם החריקי של ראשי קהילת וילנה, עם הגאון ר' אליהו ועם הרב ר' שמואל בראש, אל 'מנהלי עדת ישורון דק"ק פינסק'⁸². וזה לשון המכתב:

'תרוממה קריות (קרנות) צדיקים, חבצלת השרון שושנת העמקים, כולם מחמדים, וחכם ממתקים, יתרומם קרנם למעלה למעלה עד שחקים, ה"ה האלופים ראשים קצינים מורים וסגנים, חכמים ונבונים, מנהלי עדת ישורון דק"ק פינסק יע"א.

הגיענו אמרותם הנעימים מעולפים ספירים, בדברי אמת ושלום נאמרים, לבא בעזרת ה' בגבורים, אשר סתמו פרצת הדור בסייגים וגדרים, על האיש אשר הוקם בקהלתם למורה ולגאון, ומחזיק ידי פועלי און, הפורקים עול תורה ומצות, ובדו מלבם גמוסים ומנהגים אשר אבותינו הקדושים לא שערום, המה כת החשודים המתחסדים. בודאי דבר כזה אין צריך חיזוק, כי כבר שקדו רזנים ונגידים, קציני קהלות הראשים בצירוף הרבנים הגאונים, ואזרו חיל לקנא קנאת ה' צבאות בגבורים, לבער הקוצים מכרמו ולהפיץ אותם חבורות רשע ולהרחיקם מעל גבולם, ולבטל מנהגיהם השונות ומתנגדות (השונים ומתנגדים) לדת תורתנו הקדושה. וחפץ ד' הצליח בידם לעמוד בפרץ הנ"ל בכליון וחרץ, להכניע ידם ולעשותם

82 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 479. את הכרונולוגיה של המקומות וימי רבנותו של ר' לוי-יצחק מברדיצ'ב מפרט ח. ליברמאן, הערות ביבליוגרפיות, ספר היובל לאלכסנדר מארכס, עמ' 15 ואילך.

חסידות קארלין

כעפר הארץ, בכדי להעמיד הדת על תלה, וילכו בדרך סלולה. ועדיין השטן מקטרג בינינו, שטמנו הכת הנ"ל חובם בקרבם, טומאה רצוצה בוקעת ועולה, בראותם שגם רוזני קהלתכם עד הנה מכת הנ"ל ונתנו יד להושיעם והחזיקו חבורות רשע, וחבורת עצבים שבהם, וגם הנימוסים החדשים מקרוב באו אשר בדו מלבם, החזיקו בחבלי שוא. והזהרנו להם במכתבים, והודענו להם החרמות והשמתות וגדרים וסייגים אשר הריעו והצריחו רוזני נגידים וקציני הראשים בצירוף הרבנים הגאונים על הכת הנ"ל, ועל המחזיקים בידיהם, מסייעים אותם ומהפכים בזכותם. ואנשי קהלתכם לא הטו אזנם, וסגרו דלתי העינים; ואף שהיו בקהלתכם מעולם אנשי שם ויראי אלקים, מחמת שהיו ידי מחזיקי כת הנ"ל תקיפה עליהם, עיניהם כלות כל היום ואין לאל ידם. עד אשר נתמלאה סאתם ולהשיב גמולם בראשם, וקמו רוזני ונגידי קהלתם ונתעודדו ואזרו חיל להרים המכשלה ולסקל המסילה, והורו לפני הגאון דקהלתם (את הדרך) העולה בית אל מימים ימימה... ובשגם מהראוי הי' שירימו המצנפת ויסירו העטרה מהרב הגאון, אך אחרי אשר ראינו שרומפמכ"ת (שרומפכ"ת — שרום מעלת פאר כבוד תורתם) הסכימו שלא לרחק אותו ע"פ האופנים המבואר בעלה במוסכם, גם אנחנו נענינו ראשינו להסכמתם, ואולי ישוב מדרך התועה ולא ידריך עוד את העם בדרך לא סלולה. ואם ימאן ויתן כתף סוררת ויחזה משאות שוא ומדוחים, כבר עוררנו במכתבינו לרומפמכ"ת, וכן עתה תוקף גזירתינו עפ"י תוקף פה"מ (פסק המדינה) על כבוד רמפכ"ת להרים העטרה מאת הרב הנ"ל אב"ד דקהלתכם, ואל יורה ואל ידין, ולקחת מאתו שבט המושל ומקל עוז, כלה גרש יגרשו אותו. ובדבר אשר בדו מלבם שחזר בו הגאון אמיתי החסיד ר' אלי' נ"י וגם אנחנו חזרנו מהחרמות הנ"ל שנעשו עד הנה, שקר ענו בנו, כאשר בדו מלבם כל הדרכים המקולקלים שבהם; ונהפוך הוא שבכל יום ויום נתפרסם קלונם עפ"י מחברי ספרים של האנשים הנ"ל. ומעודם חזקנו את כל החרמות ושמתות על רמפכ"ת שיראו לקיים את אשר קיימו וקבלו כלל מדינתינו יצ"ו, לבל יראה ולבל ימצא כת הנ"ל במדינתינו, ולהכריז קול ברמה בקהלתכם ובקהל קארלין ובגליל הסרים למשמעתם, בחרמות ושמתות נוראים: לבל יתנהג שום אדם במנהג הזה, ולבלתי עשות מחוקות התועבות מכת הנ"ל, ועל מחזיקים את ידיהם ומסייעים ומהפכים בזכותם, ולפרט את המוצקים שבהם בשמם ובמעשיהם שהם שורש פורה ראש ולענה, המכנים עצמם בשם רבי וראש לחטאים האלה בקהלתם ובק"ק קארלין ובשאר קהלות הסרים למשמעתם ולעקר ולשרש אותם. חזקו כבוד מעכ"ת לקנא קנאת ה' צבאות תורתינו הקדושה ואל תתנו דמי לכם. ובטוחים אנחנו שיתנו מקום לדברינו אלה לתת משטרם בארץ כיד ה' הטובה עליהם לכלות רגל הפושעים וזדים מעל גבול קדשם ולהדפם ולרדפם עד מקום שיד ישראל מגעת ולבער הגלל עד תומו. הכ"ד המעתיירים המדברים בצדקה. אלה דברי ראשי רוזני נגידי קציני ק"ק ווילנא יצ"ו בצירוף כבוד אדונינו מו"ר הגאון הגדול המפורסם אב"ד דק' ווילנא יצ"ו ובצירוף הגאון החסיד הגדול מפורסם אלי' נ"י. ובאו עה"ח יום ד' ו' תמוז תקמ"דלית לפ"ק פה ק"ק ווילנא יצ"ו.

נאום שמואל החונה פק"ק הנ"ל

ונאום אלי' במש"ד (במש"ז — בן מורי שלמה זלמן) זלה"ה

חסידות קארלין

תאריכו של מכתב זה: 'יום ד', ו' תמוז תקמ"דלית'. אמנם, אין שמות נזכרים בו כלל, ובאחד מפרטי התאריך — כהערתו של דובנוב — חלה טעות, כיוון שבשנת תקמ"ד חל ו' בתמוז ביום השישי ולא ביום הרביעי, אף-על-פי-כן אין ספק, שהאמור במכתב 'האיש אשר הוקם בקהלתם למורה ולגאון ומחזיק ידי פועלי און... להרים העטרה מאת הרב הנ"ל אב"ד דקהלתכם, ואל יורה ואל ידין' — מכוון לר' לוי-יצחק, שכן כל התוארים הללו אינם הולמים את ר' שלמה מקארלין. ממכתב זה אנו למדים כמה פרטים על השתלשלות המאורעות בפינסק ועל יחסה של קהילת פינסק אל ר' לוי-יצחק עובר להדחתו. אנשי קהילת פינסק 'לא הטו אזנם וסגרו דלתי העינים' לאזהרות של קהילת וילנה, 'מחמת שהיו ידי מחזיקי כת הנ"ל תקיפה עליהם'. ואף ש'קמו רוזני ונגידי קהלתם (פינסק) ונתעודדו ואזרו חיל להרים המכשלה ולסקל המסילה', כי 'מהראוי הי' שירימו המצנפת ויסירו העטרה מהרב הגאון', בכל זאת 'הסכימו שלא לרחק אותו... גם אנחנו (קהילת וילנה) נענינו ראשינו להסכמתם ואולי ישוב מדרך התועה'. וכן נודע לנו מן האמור במכתב זה, 'ובדבר אשר בדו מלבם שחזר בו הגאון אמיתי החסיד ר' אלי' נ"י וגם אנחנו חזרנו מהחרמות', שכבר בימים ההם ביקשו החסידים להפיץ את השמועה, כי הגאון מוילנה חזר בו מדעתו על החסידים, דבר שביצעו, כפי שידוע לנו, רק לאחר עשר שנים.

באותו זמן בדיוק — לפי אחד המסמכים: ח' תמוז תקמ"ד (1784) — הותקף ר' לוי-יצחק בחריפות על-ידי רבה של בריסק, ר' אברהם קצינלנבוגן, שערך כנגדו מכתב-פולמוס חריף⁸³. 'מנהלי הקהל' בפינסק נענו הפעם לדרישתם של ראשי קהל וילנה: 'כלה גרש יגרשו אותו'. כפי הנראה, חש עצמו ר' לוי-יצחק גם במאוחר קשור לפינסק וקיווה לחזור אליה ביום מן הימים, כיוון שבהסכמתו לספר 'מאיר נתיבים' לר' מאיר מרגליות (פולנאי תקנ"א — 1791), מיום ד' אייר תקנ"א (1791) הוא חותם: 'אב"ד ור"מ דק"ק פינסק והגליל ולע"ע (ולעת עתה) אב"ד בק"ק ברדיטשוב', ממש כדרך שעשה ר' שלמה מקארלין, שחתם על הסכמתו לספר 'כתר שם טוב': 'הק' (הקטן) שלמה מקארלין ולע"ע בק"ק לאדמיר'. אלא ששניהם לא חזרו למקומותיהם; לא זה לפינסק ולא זה לקארלין.

וכך נשארה קארלין ללא צדיק בקרבה. על ימי חייו של ר' שלמה בלודמיר ידוע לנו מעט מאוד, ואין לנו אלא להסתמך על הידיעות שבפי חסידיו. סמכו-תו כתלמידו של המגיד הגדול ושל ר' אהרן הגדול ודאי סייעה בידו להעמיד

83 דובנוב, כתבי התנגדות על כת החסידים, מאסף 'דביר', ספר א, עמ' 293.

חסידות קארלין

מיד חוג של תלמידים וחסידים. גם חסידיו מפולסיה, ששמרו לו אמונים, היו בוודאי באים אליו ללודמיר. תלמידיו הנאמנים, ר' אשר, בנו של ר' אהרן הגדול, ור' מרדכי מלאכוביץ', אף הם נלוו אל רבם ללודמיר, וכנראה שהצטרף אליו כאן גם תלמידו השלישי, ר' אורי מסטרליסק. ר' שלמה לא הניח אחריו ספרים, כפי שעשו תלמידים אחרים של המגיד הגדול, אבל דברי־תורה בשמו ואגדות עליו אנו מוצאים בספרי תלמידיו: 'אמרי קדוש השלם' המיוחס לר' אורי מסטרליסק (לבוב ללא ציון שנת הדפוס) ו'בית אהרן' לר' אהרן (השני) מקארלין (בראדי 1875)⁸⁴. שמו 'ר' שלמה מקארלין' נשמר כל ימיו וזה זכרו בספרות החסידים עד היום הזה.

ר' שלמה מת על קידוש־השם בתקופת המלחמות שבין רוסיה לפולין, ביום כ"ב בתמוז תקנ"ב (1792). מסביב לפרשת מותו, מות־קדושים, נרקמו אגדות רבות. אחת מהן, האופיינית לדמותו הרוחנית, מספרת: בשעת המלחמה שבין רוסיה לפולין נתן שר צבא רוסיה רשות לחיילים למשך שעתיים לעשות ביהודי לודמיר כטוב בעיניהם. היה זה בליל־שבת, וכמעט כל בני העיר נמלטו לבית־הכנסת שבו היה מתפלל ר' שלמה מקארלין. ר' שלמה עמד על יד השולחן וקידש כדרכו בדביקות רבה. אותה שעה עבר על יד בית־הכנסת קוזאק צולע וכיוון את הרובה אל ר' שלמה. נכדו של ר' שלמה, ילד קטן, עמד על ידו וכשהבחין בכך משך באיצטלה של ר' שלמה והעירו מדביקותו. באותו רגע ירה בו הקוזאק ופצעו. אמר ר' שלמה: אלמלא העירו נכדו מהדביקות לא היתה שולטת בו ידו של הקוזאק. רצו החסידים להוציא את ר' שלמה משם, אולם הוא סירב לזוז עד שגמר לקדש את השבת. כשגמר השכיבו אותו במיטה, ובשעה שחבשו את פצעו ביקש להביא לפניו את ספר 'הזוהר'. וכך נשאר הספר פתוח לנגד עיניו עד יציאת נשמתו. הקוזאק הצולע — מוסיפה אגדת החסידים — היה ארמילוס, העתיד להרוג, לדברי המדרש, את משיח בן יוסף; ר' שלמה עצמו היה רגיל לומר: 'משיח בן יוסף מוכן אני להיות, ובלבד שיבוא

84 דברי תורה בשם ר' שלמה מקארלין ואגדות עליו לוקטו ונתפרסמו בספר 'שמע שלמה', שני חלקים, מאת י. מ. קליינבוים, פיעטרקוב 1928, אולם ספר אפוקריפי זה אין לראותו כמקור ראשון. בחלקו הראשון מכיל הספר 'הנהגות' ודברי חסידות בשם ר' שלמה מקארלין, רובם מתוך הספר 'בית אהרן' לר' אהרן מקארלין. בחלק השני נכללו סיפורי חסידים על ר' שלמה, אף הם מתוך הספרות החסידית ודברי מסורת. כאן וכאן משתקפים מתוך סיפורי־מעשיות אילו אירועים היסטוריים. מלבד הספרים 'בית אהרן' לר' אהרן מקארלין ו'אמרי קדוש השלם' המיוחס לר' אורי מסטרליסק שימש גם הספר 'שמע שלמה' מקור למאמרות ולסיפורים עליו שבאו בפרק זה.

חסידות קארלין

כבר משיח בן דוד'. החסידים גורסים, שדור דור ומשיח בן יוסף שלו, המקרב את הגאולה ביסורים ובמסירות־נפש שלו, ור' שלמה היה משיח בן יוסף שבדורו. קברו ללא ציון השם נחצב בלודמיר: 'אוהל' ובתוכו אבן גדולה ובה שני חורים לזרוק את ה'פתקאות' וכן פתח צר להדליק נר־תמיד. ביראת־הכבוד היה החסיד מראה על המקום שבו הובא למנוחות, שבע תלאות, רבו ר' שלמה, שבמשך עשרים שנה עמד בראש החסידות הקארלינית.

זכותו הגדולה של ר' שלמה בתולדות החסידות הליטאית, נוסף על תפקידו כמנהיג ומורה בתקופת משבר, היתה בזה שהעמיד מנהיגים לחסידי ליטא. לאחר פטירתו ניצחו הקארליניים את יריביהם וכבשו לעצמם עמדה של שוויון ועצמאות בחיי הקהילה. כבר בשנות התשעים הגיעה החסידות הקארלינית לעונת־שגשוגה השנייה, שר' שלמה לא זכה לראותה. שני תלמידיו, ר' אשר ור' מרדכי, חוזרים לפולסיה ומייסדים כאן מרכזים לחסידות. מה שלא עלה ביד ר' שלמה עצמו עלה ביד תלמידיו ותלמיד־תלמידיו, שהפיצו את תורת החסידות בליטא וברוסיה־הלבנה (ר' אשר מסטולין, ר' מרדכי ור' נח מלאכו־ביץ', ר' שלמה־חיים מקוידאנוב, ר' משה מקוברין, ר' אברהם מסלונים) וגם בוֹהלין (ר' משה בנו של ר' שלמה וצאצאיו) ובגאליציה (ר' אורי מסטרליסק 'השרף', ר' יהודה־צבי מסטרטין) בסוף המאה הי"ח ובמשך המאה הי"ט.

ג. תקופת שגשוגה השנייה של החסידות הקארלינית

(תקנ"ב—תקנ"ד, 1792—1794)

לאחר שיצא ר' שלמה את קארלין ועקר ללודמיר (לפני תקמ"ד — 1784) נש־ארו חסידיו שבקארלין נאמנים לרבם ולתורתו. חיים של חסידות ודביקות של חברים שנטע כאן ר' אהרן הגדול עמדו בפני החרמות והרדיפות של המתנג־דים (תקל"ב — 1772, תקמ"א — 1781), כדרך שעמדה החסידות ברוסיה־הלב־נה השכנה בפני תוצאות האסיפות של המתנגדים בשקלוב ובמוֹהילוב (תקמ"ד — 1784). אמנם, המתנגדים עיכבו את התרחבות השפעתה של החסידות בליטא וגרמו בלי ספק להאטת קצב מהלכה, אבל לעצרו לא יכלו. מניינם של חסידי קארלין במחצית השנייה של שנות השמונים, ובייחוד במחצית הראשונה של שנות התשעים גדל, ובשנת תקנ"ג (1793) כבר היה בכוחם לעבור מהתנגדות סבילה לפעילה. אופיינית העובדה, שמלחמת חסידי קארלין נפתחה בעיירות הקטנות, שרוב תושביהן כבר היו חסידים, ומלחמתם זו ערכו כנגד שני יריבים כאחד: כנגד הקהילה המתנגדית של פינסק, ובעיקר כנגד רבה של פינסק, ר' אביגדור, ששימש גם רב הגליל כולו.

חסידות קארלין

הרב ר' אביגדור בר' יוסף־חיים — במסמכים הרוסיים הוא נקרא חיימוביץ' — שימש קודם־לכן רב בעיירה לסלי שבפולין, ועלה על כסא הרבנות בפינסק והגליל, קרוב לוודאי בשנת תקמ"ה (1785). אנו מסיקים זאת מבקשתו שהגיש לממשלה הרוסית בשנת תק"ס (1800) והמובאת להלן, ובה הוא כותב שהחסידיים 'השהו... את העניין כמעט שש שנים, לאחר ששנה אחת עברה מיום שהדיחוהו מכסא הרבנות. אמור מעתה, שר' אביגדור הודח מכסא הרבנות בפינסק שבע שנים לפני הגשת בקשתו, היינו בשנת תקנ"ג (1793). במקום אחר כותב ר' אביגדור, שהוא חכר בכסף רב את כסא הרבנות בפינסק למשך עשר שנים, וגם הלווה כסף לקהילת פינסק בלא רבית למשך אותו זמן. ועוד אנו קוראים בבקשתו: 'אותה כת... הדיחתני בחרפה רבה שנתיים לפני המועד שנקבע לי, כלומר לאחר ששימש רב בפינסק שמונה שנים. לפי חשבון זה יוצא, שר' אביגדור נתמנה לרב בפינסק בשנת תקמ"ה (1785). דבר זה עולה בקנה אחד גם עם המסקנות הקודמות בעניין השנה שבה גורש ר' לוי־יצחק מפינסק ועבר לברדיצ'ב. מקורות חסידיים מניחים, שר' אביגדור הוא שגרם לגירושו של ר' לוי־יצחק⁸⁵. הסכמתו של ר' אביגדור לספרו של ר' אליעזר בר' מאיר הלוי, 'שיח השדה' (שקלאוו תקמ"ז — 1787), היא משנת תקמ"ז (1787), ולספר 'ריח השדה' (שקלאוו תקנ"ה — 1795) לאותו מחבר היא משנת תקנ"א (1791). על שתי ההסכמות הוא חותם בתור אב בית־דין של פינסק. כזכור, היה ר' אליעזר בר' מאיר הלוי, 'רב דקלויז ומ"ץ בק"ק פינסק', מן הראשונים בין רודפי החסידים בפינסק, כבר בזמנו של ר' אהרן הגדול, ואליו פנה בעניין רדיפות אלו, כפי שהובא למעלה, המגיד הגדול ממזריץ'. התנגדותם המשותפת לחסידות של המ"צ ושל האב"ד, של המחבר ושל כותב ההסכמות, קירבה כנראה את שניהם זה לזה. מלבד החישובים הכרונולוגיים אין להקדים את זמן מינויו לרב בפינסק, כי תיאור המאורעות בבקשתו אינו מתאים למצבה הקשה של החסידות הקארלינית בזמן החרם הראשון והשני (תקל"ב — 1772, תקמ"א — 1781) ולא לעת יציאתו של ר' שלמה מקארלין (תקמ"ד — 1784 בערך). העובדה, שר' אביגדור ישב על כסא הרבנות בפינסק, שעליו ישב זמן קצר קודם לכן הרב ר' רפאל הכהן האמבור־גר, ואף זאת שהיו פונים אל ר' אביגדור לקבל הסכמות על ספרים מעידים שהיה ידוע כגדול בתורה ובר־סמכא.

כתב־בקשה (בשפה הרוסית) שבו פנה ר' אביגדור בשנת תק"ס (1800) אל

85 היילמאן, בית רבי, חלק א, עמ' 8, 9 ואחרים.

חסידות קארלין

הממשלה הרוסית, הוא מסמך חשוב להכרת התפתחותה של החסידות הקארלינית במשך חמש-עשרה השנים האחרונות של המאה השמונה-עשרה, והוא מכיל פרטים חשובים מאוד על המלחמה ההדדית באותן השנים, ובמיוחד בפינסק עצמה⁸⁶. בקטעים, שבהם מתאר ר' אביגדור את המצב בפינסק ובסביבתה, שבה נכללת קארלין, אנו קוראים:

'...כעת ארהיב בנפשי מתוך פחד וייראה לשטוח בקשתי לפני כסאו המכובד של הוד מלכותו. אודה, שבשעה שנבחרתי לאב בית-דין של פינסק ושל שלושים העיירות השייכות לעיר (הגליל), לא רציתי להיכנס בשום מגע-ומשא עם הכת שקמה שם והדבר נעם לי מאוד. אמנם השתדלתי על-ידי הטפת מוסר להחזירם למוטב מדרכם הנלוזה, אולם משראיתי שפעולה זו לא השפיעה עליהם כל-עיקר, ולאחר שהגיעו לידי ספריהם שנדפסו בסתר ושבהם סילפו בחוצפה רבה חוק ומשפט, נבוכו עשתונותי, כיוון שלא ידעתי כיצד לשימם לאל. ואם כי הייתי אב בית-דין שלהם, לא היה כבר לאל ידי לשרוף בפומבי את ספריהם, משום שהרוב בכל הערים, שנמצאו תחת פיקוחי, כבר היה שייך לאותה הכת. לפיכך נאלצתי להודיע על המאורע הזה להגאון המנוח (ר' אליהו) מווילנה, כיוון שהוא היה הגדול מבין חכמינו, בין בנגלה (תלמוד) ובין בנסתר (קבלה). הודעתי לו את תוכן הספרים של הכת הזאת וביקשתי מפיו עצה טובה, כיוון שחששתי, כי מאחר שהם כתבו בספריהם הבל לרוב ודברי חוצפה, ומאחר שהם קוראים לעצמם אחינו, עשוי הדבר להגיע לשלטון הרם (ויש לדאוג לכך) שלא יסבול החף מפשע על פשעי פועלי-אוון. מלבד זאת הוכחתי לו (לגאון מווילנה), שהיות וספריהם מדיחים את האיש התמים מן הדרך הישר, צריך על-פי דין לשרוף את ספריהם בפני כל עם ועדה. וכך עשו באמת בווילנה, וציוו לשרוף את הספרים של הכת ההיא בפומבי לפני בית-הכנסת ('צוואת הריב"ש'). כשנודע הדבר לכת והיא הבחינה שאני מתנגד לדעותיהם, קמו כאיש אחד כנגדי והרסו את פרנסתי ואף השיאו לבסוף את האחרים (את המתנגדים) שלא לתת לי את המגיע לי. וכי מי לא יטה אוון קשבת לעצה כגון זו? משום כך נתרוששתי מאוד. בשלוש ערים זלובין, סטולין ודוברו-ביץ', שהיו תחת השגחתי, אלא שראשי הקהל בהן היו מאנשי הכת ההיא, הם פעלו אצל שליטי הערים ההן פעמים רבות שייאסר בואי לשם. אחר כך הם עצמו ורבו בפינסק, ולפני שעברו ימי כהונתי לבחור באב בית-דין אחר, הם נטלו מידי בכוח את המשרה ולחרפתי הרבה סילקו את כסאי המיועד לי בבית-הכנסת, ועל מקומו פיזרו חול ואדמה... לפי דת ישראל מנהג הוא אצלנו, כי מי ששימש אב בית-דין, ואפילו אם נתקבל לזמן מסוים בלבד, שוב אי-אפשר להדיחו (מכסא הרבנות לפני תום ימי כהונתו). אולם אותה כת לא השגיחה בכך, והדיחתני בחרפה רבה שנתיים

86 דובנוב, Еврейская старина, כרך ג, עמ' 84 ואילך, פטרבורג 1910. על 'שכירת הרבנות בפינסק דליטא... על עשר שנים וגם (מתן) הלואה להקהל סך ארבע מאות זהובים אדומים בלי ריוח משך זמן הנ"ל' ראה: דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 276.

חסידות קארלין

לפני המועד שנקבע לי ונטלה ממני את כל הכנסותי. משראיתי כיצד נהגו בי, בלי לשאול את פי, שלא כחוק, התאוננתי עליהם, בהתאם לפקודת הוד מלכותו, לפני המאגיסטראט, שהורה להודיע ברבים בבית-הכנסת שלנו, שעלי להישאר על כסא הרבנות עד שבית-הדין יוציא משפטו. לשם ביצועה של הוראה זו שיגר המאגיסטראט לבית-הכנסת את מזכירו להודיע על החלטה זו במעמדו. משנודע הדבר לכת גמרה אומר באלה ובשבועה לבטל את החלטת המאגיסטראט. הם בחרו באחד מאנשי שלומם לראש הקהל, ומשניסה המזכיר להיכנס לבית-הכנסת, כדי להודיע (על החלטת המאגיסטראט), התייצבו מול פניו ולא נתנו לו להיכנס. לפי פקודתו הנעלה של הוד מלכותו נקבע, שבכל עיר ועיר, בה נמצאים בני דתנו, יהיו הרבנים שופטים בכל הנוגע לאמונתנו. הללו (הרבנים) חייבים להיות בני-תורה. אולם הכת דחתה אותם (את בני-התורה) ובחרה במקומם אנשים כרצונם, חסרי כל ניסיון. הם בחרו לראש הקהל בהרשל קולודנר רק משום שהוא ומשפחתו שייכים לכת. הוא נסע אל מושל הפלך נפליוויב, ותמורת מלשינות כוזבת עלי השיג הוראה לא לשלם לי את יתרת החוב של משכורת, הן בעד שש השנים האחרונות והן בעד השנים הקודמות. מלבד זאת פקד הוא (הרשל קולודנר), ואף זאת בשם מושל הפלך, להודיע ברבים, שכל מי שנהגתי בו שלא ביושר או שנטלתי ממנו כסף שלא כדין, יצהיר על כך במאגיסטראט בפני מושל הפלך. עם כל החרפה שנגרמה לי על-ידי פקודה זו, שמחתי בה, כיוון שבטוח הייתי, שאפילו בין הכת לא ימצא איש, היודע לומר עלי רעות. מעולם לא נשאתי פני עשיר, אם אשם היה, בכדי להתעלם על-ידי כך מפני דל. אדרבה, רציתי תמיד במיטב יכולתי להושיע לדל. לאחר שעברה שנה תמימה מפירסום אותה הודעה וקובלנות עלי לא הגיעו, הוציא לי מושל הפלך אישור על מידת יושרי. משראה המאגיסטראט שצדקתי, השווה שונאי את העניין כמעט שש שנים. כל אותו הזמן לא חדלתי לתבוע את שלושת אלפי הצ'רבונצים. ואף-על-פי שהייתי אחר כך יותר מעשר פעמים במינסק והראיתי למאגיסטראט (בפינסק) את פקודת מושל הפלך ושל הגנרל-גוברנאטור טוטלמן (טוטולמין) לא נשאו השתדלויותי פרי. ענייני נמשך ונמשך, ובינתיים נתרוששתי מאוד והייתי נאלץ למכור את כל רכושי. אני וביתי נשארנו בעירום וחוסר כל. אלא שלא אבדה אמונתי באל עליון, כמו שכתוב: אם ענה תענה אותו, כי אם צעק צעק אלי שמע אשמע צעקתו (שמות כב, כב). סמכתי על חוקינו הנעלים, שלפיהם ניתן מחסה לדך. וכי מי ראוי לכך (לתת מחסה לדך) יותר מאדירנו הקיסר פאוול הראשון...

...לפיכך פונה אני בלב מורתח להוד מלכותך בבקשה זו מתוך כניעה ואדיבות. בשנים משכבר הייתי עשיר, ואילו עכשיו, לעת זקנתי, דלותי ביחד עם כל בני-ביתי. הריני מייחל, אפוא, להחלטת הוד מלכותך, כיוון שנבצר ממני להוכיח על-ידי עדים את הנזק שנגרם לי על-ידי הכת...

למצב חסידי קארלין בין ב'קהילה הראשית' פינסק ובין בעיירות שמסביבה אופייניים במיוחד דבריו של ר' אביגדור: 'אחר-כך הם (החסידים) עצמו ורבו בפינסק... הם בחרו באחד מאנשי שלומם לראש הקהל... אף השיאו לבסוף

חסידות קארלין

את האחרים (המתנגדים)... ראשי הקהל בהן (בשלוש העיירות) היו מאנשי הכת ההיא'.

מתחילה היתה מלחמה זו מלחמת־מצווה, לשם־שמים, כדי לבער את הרע מקרב ישראל, ור' אביגדור מבקש עזרה במלחמת־מצווה זו מאת הגאון מווילנה. כי בספרי החסידות ש'נדפסו בסתר' 'סילפון', לדבריו, 'בחוצפה רבה חוק ומשפט', 'הבל לרוב ודברי חוצפה', ה'מדיחים את האיש התמים מן הדרך הישר'. לבסוף פשטה המלחמה, שנערכה תחילה בתוך הקהילה, אל מחוץ לתחומה. ר' אביגדור ביקש חסות ומגן אצל הרשות הלא־יהודית; גם החסידים נהגו כך. הדחתו של ר' אביגדור מכסא הרבנות בפינסק חלה, כפי שכבר צויין למעלה, בשנת תקנ"ג (1793)⁸⁷. את השנה הזאת יש, אפוא, לראות כשנת נצחונה של החסידות הקארלינית.

התגברות השפעתם וכוחם של חסידי קארלין בפינסק ובסביבתה היתה ידועה בוודאי לתלמידיו של ר' שלמה מקארלין, שעמם עמדו מן הסתם חסידי קארלין בקשרים. יורש כסאו של ר' שלמה בלודמיר היה בנו ר' משה. בספרות החסידית ובעולמה אין הוא, ובדומה לו גם בנו ר' שלמה, נכדו ר' נחום ונינו ר' גדליהו, תופס מקום מיוחד. צאצאיו אלו היו משמשים, בעיקר, בזכות סבם ר' שלמה מקארלין, צדיקים לעדת־יהודים לא־גדולה בלודמיר ובסביבתה. תלמידיו של ר' שלמה מקארלין, ר' אשר ור' מרדכי, נסעו לאחר מות ר' שלמה על קידוש השם אל ר' ברוך ממז'יבוז'⁸⁸, נכדו של הבעש"ט ומחותנו של ר' שלמה מקארלין. ר' אשר היה במשך זמן קצר גם תלמידו של המגיד ר' ישראל מקוז'ניץ⁸⁹. לימוד החסידות מפי נציגיה המובהקים של הצדיקות, ר' ברוך ממז'יבוז' ור' ישראל מקוז'ניץ, בוודאי השפיע על מנהיגיהם העתידיים של חסידי פולסיה.

87 גסן סובר, כי הדחת ר' אביגדור מכסא הרבנות חלה בשנים 1794/1795; גסן, *Евреи в России*, עמ' 151, הערה, פטרבורג 1906. בדוברוביץ', היא דומברוֹבִיץ' ביצי — אותה מזכיר ר' אביגדור בכתב־בקשתו ושסגרה את שעריה בפניו — היה קיים בית־כנסת ('שולכען') של חסידי סטולין, שנבנה ברבע הראשון של המאה התשע־עשרה (*Еврейская Энциклопедия*, כרך VII, ערך: Домбровицы).

88 בית אהרן לר' אהרן מקארלין, עמ' 27; קליינבוים, שמע שלמה, חלק ב, עמ' 42. על צאצאיו של ר' שלמה מקארלין עיין: וואלדען, שם הגדולים החדש, עמ' 104, ערך: משה... מק"ק לאדמור; ל. גרוסמן, שם ושארית, עמ' 69, 90, תל־אביב 1943; ש. נ. גאטליב, אהלי שם, עמ' 264, פינסק 1912; תולדות אנשי שם, חלק א, בעריכת א. ז. ראנד, עמ' 18, ערך: ר' אורי אהרן גוטליב, ר' משה גוטליב, ניו־יורק 1950. לבירור דורות אחרונים של שושלת זו העירני מר יצחק אלפסי.

89 קליינבוים, שם, חלק ב, עמ' 26, 30. עיין גם להלן, עמ' 60 ואילך.

חסידות קארלין

תחילה לא היה בו, כנראה, בר' אשר העוז לחזור לנפת מולדתו, לפולסיה. הוא התגורר זמן קצר בז'ליכוב, וזה גרם, כנראה, למחלוקת בינו לבין ר' לוי-יצחק מברדיצ'ב⁹⁰. בין 'הכתבים הקדושים' של צדיקי קארלין שהיו בסטולין נמצאה איגרתו של ר' אשר אל ר' ישראל מקוז'ניץ, ובה נזכרת המחלוקת שבז'ליכוב⁹¹. מתוך איגרתו זו אנו למדים, שר' אשר היה תלמידו של ר' ישראל מקוז'ניץ. מז'ליכוב חזר ר' אשר אל מכורתו, אלא שסבור היה כי אין עדיין השעה כשרה לחזור לקארלין גופא, כדי לחדש שם את המרכז לחסידות. לפיכך נסע קודם לעיירה סטולין הסמוכה ונשאר לגור בה, ורק במאוחר (לאחר שנת תק"ע — 1810) עבר לקארלין. את שנת בואו של ר' אשר לסטולין קשה לקבוע בדיוק. ב'ספר הויכוח' לר' ישראל-לייבל משנת תקנ"ח (1798) אין המחבר מזכיר את ר' אשר בכלל, אף-על-פי שהוא מזכיר ואף קורא לוויכוח את שני הצדיקים של אותה הסביבה הליטאית, את ר' מרדכי מלאכוביץ ואת ר' שמואל, בנו של ר' חיים-חייקל מאמדור. ואף ר' אביגדור, בכתב-הבקשה שלו משנת תק"ס (1800), שבו הוא מספר על סטולין, שלא נתנה לו דריסת-רגל בה, ומתאר את פרטי המלחמה שקידשו עליו החסידים ואף דורש לאסור את 'מנהיגי הקארליניים', איננו מזכיר את ר' אשר. כנגד זה מספרת לנו המסורת החסידיית בעניין 'הנר החמישי' של חנוכה (המובא להלן), כי ר' אשר היה בשנת תקנ"ח (1798) חבוש בבית-האסורים יחד עם ר' מרדכי מלאכוביץ. במכתב שכתב ר' אשר אל ר' ישראל מקוז'ניץ, כפי שיבואר להלן, בין שנת תקס"ב (1801—1802) לשנת תקס"ז (1807), צויין במפורש שנכתב בסטולין. סטולין היתה, כאמור, אחת משלוש העיירות שסגרו שעריהן בפני ר' אביגדור, משום שרוב מניינם של יהודי סטולין ושל ראשי הקהל שם היה מחסידי קארלין. מזמן שהשתקע ר' אשר בסטולין נודע בעולם החסידים גם בשם 'ר' אשר מסטולין', וחסידי קארלין כולם קנו לעצמם, נוסף על 'קארליניים', גם את השם 'חסידי סטולין'.

תלמידו השני של ר' שלמה מקארלין, ר' מרדכי, בחר לו למושב את העיירה לאכוביץ, גם היא בפולסיה, שלפי החלוקה ב'פנקס מדינת ליטא' נתונה היתה למשמעתה של קהילת פינסק⁹². סטולין ולאכוביץ נעשו מיד מרכזים לתנועת החסידות על הגבול שבין ליטא ורוסיה-הלבנה. תלמידו השלישי של ר' שלמה מקארלין, ר' אורי, הוכתר גם הוא כרבי. הוא

90 קליינבוים, שם, חלק ב, עמ' עמ' 26, 42.

91 עיין להלן, עמ' 60 ואילך.

92 פנקס מדינת ליטא, הוצא לאור על-ידי דובנוב, עמ' 18, ברלין 1925.

חסידות קארלין

נטה את אהלו בעיירה הזעירה סטרליסק שבגאליציה⁹³. מן הספרות החסידית אנו למדים, שר' אורי נמנה עם אותם צדיקים שחתרו והגיעו למעלות הנפש לפי רוחם ובחינתם של מורי החסידות הראשונים, ודמותו חיה וקיימת בעולם העיון החסידי. על שום דרך תפילתו הסוערת והלוהטת, שבאה לו מר' שלמה מקארלין רבו, וכן על שום ענוותנותו ואורח-חיו הצנוע, נקרא בעולם החסידי בשם 'השרף'⁹⁴.

ר' אשר בסטולין ור' מרדכי בלאכוביץ' קנו להם בזמן קצר שם בכל רחבי פולסיה ומחוץ לגבולותיה. ר' דוד ממאקוב, הלוחם בחסידות, מזכיר את ר' מרדכי מלאכוביץ' בכתבי הפולמוס שלו 'זמרת עם הארץ' ו'שבר פושעים', והמתנגד הקנאי המפורסם ר' ישראל-לייבל כותב ב'ספר הויכוח' משנת תקנ"ח (1798), שהשפעתו של ר' מרדכי מלאכוביץ' היתה גדולה מאוד על החסידים, שהאמינו ב'מופתיו'. כך, למשל, בטוחים היו שרק בזכות השפעתו של ר' מרדכי הודח מתפקידו שר-הפלך ('וויזודה') ראדזיוויל, כיוון שעויין היה את החסידים, ובמקומו נתמנה מושל אחר. בין הצדיקים, שר' ישראל-לייבל קוראם לוויכוח על 'דרכי החסידות הנלוזות', אנו מוצאים, יחד עם צדיקי אַמדור, לאדי וצ'ר-נֹבֶל, גם את ר' מרדכי מלאכוביץ', שרכש לו חסידים אפילו במבצר הרבנות — בוילנה⁹⁵.

היתה זו עונת שגשוגה השני של חסידות קארלין. העונה הראשונה, בימי ר' אהרן הגדול (תקכ"ו—תקל"ב, 1765—1772) עוררה מצד המתנגדים מלחמה, שהביאה את החסידות הקארלינית עד משבר, שנמשך עשרים שנה תמימות (תקל"ב—תקנ"ב, 1772—1792), ואילו המלחמה שחסידי קארלין פתחו בה בתקופת השגשוג השני נסתיימה בניצחונם של החסידים. מלחמתם עטורת הניצחון בר' אביגדור ושוויון הזכויות שהשיגו בקהילה היו הישגיהם הראשונים. בזכות חתירתם זו לשוויון ולעצמאות ב'קהילה הראשית' שבליטא תופסים חסידי קארלין מקום מיוחד בקורות המלחמה המתנגדית-חסידיית ובתנועת החסידות בכללה. הם שהפכו בעצם את מלחמת המתנגדים בחסידים למלחמת החסידים במתנגדים. מעתה לא נשאר להם אלא להגן מבחינה חוקית על שורשי

93 בודק, סדר הדורות מתלמידי הבעש"ט, עמ' 66—68.

94 קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 134—142; (י. בערגער), עשר צחצחות, עמ' 76—83, פיעטרקוב 1910; אמרי קדוש השלם... אורי השרף מסטרעליסק... אשר אסף... ר' בנימין זאב שעהנבלום, לבוב (ללא ציון שנת הדפוס).

95 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 457; שם, עמ' 223, 224, הערה 2; צווייפעל, שלום על ישראל, חלק ב, עמ' 48; עיין להלן: חסידות לאכוביץ', עמ' 111 ואילך.

חסידות קארלין

יון הזכויות בחיי הקהילה, שהושג למעשה קודם לכן. אלא שגם המתנגדים לא רצו לוותר ולא טמנו ידם בצלחת. לפיכך נאלצו חסידי קארלין יחד עם חסידים אחרים להחליץ למערכה נוספת וקשה כנגד הרבנים והקהילות, ורק בשנת תקס"א (1801) נסתיימה למעשה המלחמה בניצחונם של החסידים. אף במערכה אחרונה זו היה בין הלוחמים מצד המתנגדים, מלבד קהילת וילנה, הרב מפינסק ר' אביגדור. ואף-על-פי שמערכה אחרונה זו מצד החסידים התנהלה לאו דווקא על-ידי חסידי קארלין, אלא בעיקר על-ידי מחוללי החסידות החב"דית ר' שניאור-זלמן מלאדי, נקרא ר' שניאור-זלמן בכל המסמכים הנוגעים למערכה זו בשם 'ראש הקארליניים'.

ד. המערכה והניצחון (תקנ"ד—תקס"א, 1794—1801)

התפשטותה של החסידות בחבל פולסיה בשנות התשעים של המאה השמונה-עשרה מעידה, שהמוני בית ישראל כבר השתחררו מהשקפתם השלילית הקיצונית על תנועת החסידות. מתוך מגע יום-יומי עם החסידים התרגל היהודי הפשוט למנהגיהם ולתכונותיהם המיוחדות ולא חש ב'סכנה הצפויה מן החסידות', שבגנותה הרבו לספר לו מנהיגיו הרוחניים — הרבנים. שלושים שנות קיומה של החסידות הוכיחו בעליל, שהתקנות והחידושים וכן אורח-החיים החדש שהביאה עמה החסידות, לא הביאו לידי פילוג ביהדות ולידי סטייה ממנה. אפשר שתנועת החסידות היתה מתפתחת בדרך אחרת ולא היתה מסתפקת בשינויים קלים בנוסח התפילה ובאורח-החיים האישיים והצבוריים אלמ' לי לא נתקלה בהתנגדות העזה. נוסף על כך חלו אז, בשנות התשעים, השינויים בדרך התפתחותה של החסידות עצמה, וגם הם סייעו להפגת הפחד מפני 'סכנת החסידות'. באותו זמן כבר נצטמצמו עיקרי תורתם של מורי החסידות הראשונים על מהות היהדות וחיי המאמין, ובמקומם נתבלט עיקר הצדיקות, כלומר האמונה ש'הצדיק הוא יסוד עולם' וביכולתו לעזור בכוח תפילתו וברכתו גם בעניינים גשמיים ולעמוד ליחיד בשעת דחקו. בהלך-הנפש של היהודי הפשוט נעשתה אמונה זו לעיקר החסידות.

בעקבות התפתחות זו של החסידות גדל קהל החסידים, שכן האמונה בקדושתו ובכוחו של הצדיק גרמה לכך, שמיד עם השתקעותו של צדיק באחד המקומות — על-פירוב היה זה בנו או תלמידו של צדיק אחר — נעשה חלק מסוים של האוכלוסיה 'חסידים'; ועיקר חסידותם היה — האמונה בצדיק, שהיה בעיניהם קדוש ובר-סמכא גדול יותר ממנהיגה הרוחני של קהילתם,

חסידות קארלין

מרא דאתרא, הרב. גורמים אלה מסבירים לנו את מידת הצלחתם של ר' אשר מסטולין ושל ר' מרדכי מלאכוביץ' בשנות התשעים בפולסיה. עם התחזקותם של החסידים הלך ותש כוחם של יריביהם — ה'קהל'. ואפילו במבצר המתנגד דות, בוויילנה, גדל כנראה כבר משנת תק"ן (1790) ואילך מספר החסידים, שכן מוצאים אנו בשנים אלו חסידים בין חברי ה'קהל'. במלחמה לשחרורם או להתבדלותם מן ה'קהל' הרשמי ניצלו החסידים את ירידתו המוסרית של ה'קהל'; צביונה הדתי של מלחמה זו כמעט בטל ערכו מפני העניינים החילוניים, כגון המעילות בכספי ה'קהל' מצד ראשי ה'קהל' וכדומה. החסידים יצאו לכתחילה כנגד הרברבנות של הלמדנים. ואילו עתה, בסופה של המלחמה, הופנה הזעם כנגד שלטון העריצות של ה'קהל'. מלחמתם הוקלה במידה ניכרת על ידי צמצום סמכותו ועצמאותו של ה'קהל', בין על ידי ממשלת פולין בתקופת עצמאותה האחרונה ובין על ידי ממשלת רוסיה לאחר חלוקת פולין האחרונה. מפני חולשתם חיפשו ראשי הקהל עזרה מצד השלטון הרוסי ולשם כך השתמרו שו בפולמוסם בטעמים ונימוקים מדיניים. וכך הפכה המלחמה, שהיתה בראשיתה דתית מעיקרה, גם למלחמה מדינית-חברתית.

חשיבות מרובה במלחמה זו בתקופתה האחרונה נודעה, כאמור, לראשי הקהל בוויילנה, לאב בית דין של פינסק ר' אביגדור, ולר' שניאור-זלמן מלאדי. במשך שלוש השנים הראשונות, כלומר משנת תקנ"ד (1794) עד פטירתו של הגאון מוויילנה (ראשית תקנ"ח — 1797), נטוש היה המאבק בליטא. בשנת תקנ"ח (1798) הועבר לפטרבורג ונסתיים שם בשנת תקס"א (1801).

בשנת תקנ"ד (1794), לאחר שחסידי קארלין בפינסק נחלו ניצחון על שונו אם הגדול ר' אביגדור, החליט, כפי שנודע לנו מפנקס העיר, ה'קהל' במינסק לפזר את מניין החסידים⁹⁶. שנה אחת לאחר-מכן הוציאה הקיסרית יקאטרינה השנייה, לפי הצעת שר-הפלך במינסק טוטולמין, שידע פרטי מלחמה זו ותמך בחסידים, פקודה, שלפיה צומצמה מאוד סמכותו של ה'קהל'⁹⁷. כשהבחינו קהילות הורודנא ווילנה בשאיפות ההתבדלות של החסידים מן ה'קהל', פנו אותה שנה אל הממשלה הרוסית בבקשה להכיר כנציגות יחידה ובעלת סמכות חוקית רק ב'קהל' שנבחר על ידי האוכלוסיה⁹⁸. בינתיים הספיקו החסידים להפיץ

96 את חלקן של קהילות רוסיה-הלבנה בשיתוף עם קהילות ליטא במלחמתן בחסידות בשנות התשעים למאה השמונה-עשרה מפרט דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 220.

97 גסן, Евреи в России, עמ' 157 ואילך.

98 Акты издаваемые виленскою комиссиею для разбора древних актов כרך 29, מס' 244, וילנה 1902.

חסידות קארלין

במספר רב את ספריהם, בייחוד את 'צוואת הריב"ש'. הם הפיצו שמועה, שהגאון מווילנה מתחרט על הרדיפות שרדף את החסידים; אברך אחד, שהעיד על עצמו כי הוא בנו של הגאון, כביכול, היה נוסע מעיירה לעיירה ומאשר את השמועה הזאת. מעשים אלו של החסידים העלו עוד יותר את חמת המתנגדים, ובאסיפת ראשי קהילות ליטא בווילנה (סיוון תקנ"ו — 1796) ובנשיאותו של הגאון מווילנה, הוחלט להוסיף לרדוף את החסידים ביתר עוז. שוגרה איגרת חתומה בידי הגאון המאשרת את יחסו הקודם לחסידים. באיגרת זו חוזרת ומוטעמת הסכנה הצפויה ליהדות מצד החסידות ונשנית הקריאה לרדוף את החסידים עד-חרמה⁹⁹. שני שלוחים מיוחדים, ר' חיים ור' סעדיה, יצאו לקהילות ליטא ורוסיה-הלבנה ואיגרת הגאון בידיהם, להראותה לעיני כל. משהגיעה האיגרת למינסק, הפיצו החסידים את הידיעה שחתימתו של הגאון מזויפת ואין זו איגרתו כל-עיקר. קהילת מינסק פנתה מיד בחקירה לווילנה וביקשה לאשר את חתימתו של הגאון. היא גם קבלה על כך, שהחסידיים רבו מאוד בפלכי וילנה וסלונים. בתשובה לפנייה זו שיגר הגאון למחרת יום-הכיפורים תקנ"ז (1796), אל קהילות-הפלך של ליטא, רוסיה-הלבנה, ווהלין ופודוליה איגרת חריפה יותר נגד החסידים. גם השלוחים יצאו בשנייה ואיגרת-הגאון החדשה בידם. פעילות מיוחדת גילתה קהילת מינסק, משום שבפלך זה, שאליו היו שייכות פינסק, קארלין, סטולין ולאכוביץ, פרצו החסידיים לרוב. שבועיים לאחר קבלת איגרתו של הגאון הוציאה קהילת מינסק קול-קורא לכל הקהילות שבפלך מינסק¹⁰⁰ — וודאי גם אל קהילת פינסק — בדרישה לרדוף את החסידים ולא לתתם לנסוע אל הרביים שלהם¹⁰¹. בבתי-כנסת ובבתי-מדרשות שבמינסק קראו את קול-הקורא בפני כל עם ועדה. אותו זמן היה המגיד המתנגדי-הליטאי ר' ישראל-לייבל יוצא בדרשותיו בבתי-הכנסת, ו'ספר הויכוח' שלו יצא לאור בהסכמתו של אב בית-דין דמינסק (תקנ"ח — 1798). כאמור, מוקיע הספר את ר' מרדכי מלאכוביץ' כמסית ומדיח את בני ישראל מן הדרך הישר. החסידים היו שורפים את הכרוזים ומגרשים את השלוחים. וכך שוב נוצרה בליטא אווירת מלחמה, אלא שבעצם התלקחותה (בסוכות תקנ"ח — 1797) נפטר פתאום הגאון מווילנה.

מכאן ואילך נטוש היה המאבק שבין שני חלקי האוכלוסיה היהודית בהש-

99 דובנוב, כתבי התנגדות, איגרת דק' ווילנא, מס' 4, 'דביר' כרך א, עמ' 302.

100 בדבר 'קהל-הפלך': ראה אצל דובנוב, כתבי התנגדות, 'דביר', כרך א, עמ' 301, הערה ב, וגם דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 161.

101 דובנוב, כתבי התנגדות, איגרת מס' 3, שם, עמ' 299—302.

חסידות קארלין

תתפותה של הרשות הרוסית. ה'קהל' נוכח לדעת שאמצעי מלחמתו — החרם, הכרוזים וכיוצאים בזה — השפעתם וכוחם אינם מספיקים, ומשום כך אינם מועילים. מצד שני ראו החסידים ששונאם העיקרי הוא עכשיו ה'קהל', שזכויותיו באו לו מידי השלטונות. וכשהוכרז, לאחר פטירתו של הגאון, בבתי הכנסת בוילנה החרם השלישי על ה'קארליניים' (החסידים), בתקיעת שופרות, יצאה מיד הפקודה מטעם מושל הפלך בוילנה פריזל לאסור הכרזת כל חרם¹⁰². ברי, שאיסור זה יצא בהשפעתם של החסידים והוא מעיד על צמצום סמכותו של ה'קהל' ועל כוח השפעתם של החסידים באותו זמן. קהילת וילנה מינתה ועדה מיוחדת לשם המשך המאבק. ההתמרמרות גברה והלכה עקב השמועה, שהחסידים כאילו ערכו לאחר פטירתו של הגאון מוילנה הילולא רבא. בשנת תקנ"ח (1798) הוגשה לפני בית הדין העליון בפטרבורג האשמה נגד מנהיג ה'קארליניים' ברוסיה הלבנה ר' שניאור-זלמן מלאדי — הנקרא במסמכים הרוסיים זלמן בורוכוביץ' — ונגד הצדיקים הקארליניים בליטא, שהם מורדים במלכות. על סמך ההאשמה הוציא הקטיגור פקודה 'לחקור את העניין ולהביא את עוזריו החשובים ביותר של הרב בורוכוביץ' תחת משמר חמור לפטרבורג... מיד לאחר מכן נאסרו בוילנה ובמחוזות אחרים עשרים ושניים מחסידי כת הקארליניים. שבעה מהם, שהיו מחשובי עוזריו של הרב בורוכוביץ', נשלחו לפטרבורג ואת היתר השאירו, לאחר חקירה, כאן (בוילנה) במאסר... שבעת היהודים שנועדו להישלח לפטרבורג... עוכבו בריגה והוחזרו (לוילנה)... לאחר חקירת הכת היהודית של הקארליניים, ולאחר שהרב זלמן בורוכוביץ' מסר ביאורים, החליט הוד מלכותו הצאר... היות ולא מצא במעשיהם דבר מזיק למלוכה, לשחרר את כולם... אבל להשגיח בקפדנות על מעשיהם, שלהם ושל חבריהם... אחר כך שוחררו כל חסידי הכת שהיו במאסר¹⁰³.

לפי מסורת החסידים היו ר' אשר מסטולין ור' מרדכי מלאכוביץ' בין האסורים¹⁰⁴. יום שחרורם, ה' חנוכה, היה ליום משתה ושמחה לחסידי קארלין ולאכוביץ', וכוונה 'הנר החמישי'¹⁰⁵. באותו יום היו מתכנסים בבית הכנסת שלהם, אוכלים לביבות ושותים ושרים ומספרים בנס שחרורו של הרבי.

102 גסן, История еврейского народа в России, כרך א, עמ' 106, לנינגראד 1925.

103 דין-וחשבון של מושל הפלך הליטאי אל התובע הראשי 'על כת הקארליניים': דובנוב, Еврейская старина, כרך ג, עמ' 257 ואילך.

104 היילמאן, בית רבי, חלק א, עמ' 54, הערה א, והמקורות שבהערה הבאה.

105 Еврейская Энциклопедия, כרך יד, עמ' 570, ערך: Столиньские падики. ד"ר ז. רבינוביץ, י"ט כסלו וה' חנוכה, 'העולם', שנה כו, גליון 13, ירושלים 1937.

חסידות קארלין

אברהם־בער גוטלובר מספר על כך בזכרונותיו, המכילים פרטים מעניינים ואופייניים. הוא כותב: 'איש זקן מווילנה, ר' זלמן מיליאטער, סיפר לי, כי כשנפטר הגאון מווילנה... הלשינו המתנגדים על שבעה מראשי החסידים, עמודי התווך של החברה הזאת... אז אסרו אותם ויצא דינם לגלות לסיביר. בשעה שגירשו אותם מווילנה בלוויית משמר־חיילים, הוסיפו מנהיגי וילנה למשמר הזה עוד משמר יהודי, כדי שלא יתנו שוחד לחיילים ויברחו. ויהי בעברם דרך עיירה קטנה, נכנסו אל בית יהודי וביקשו לאכול. נתנו להם בשר טריפה, כי אמרו היהודים: הלא 'קארליניים' הם (כך קרא ההמון בליטא לחסידים), ולמה להם לאכול בשר שחיטה כשרה?... מכאן אנו למדים, שהריב בין שתי הקבוצות הגיע לידי כך, שנחלקו כמעט לשני עמים. הודות לשתדלנות החזירו את שבעת האסירים מריגה, והנר החמישי הוא יום שמחה לחסידי ליטא עד היום הזה'¹⁰⁶. עצם קביעתו של יום־חג מיוחד מעיד על אמיתתו ההיסטורית של מאסר צדיקי קארלין ולאכוביץ'.

לאחר שחרורם של מנהיגי ה'קארליניים' החליטה הממשלה הרוסית (15 בדצמבר 1798) ש'הכת הקארלינית אינה מסוכנת ומותר לה להתקיים כמקור־דם'¹⁰⁷. הניצחון הזה עודד, כמובן, את החסידים, והם הלשינו על ראשי הקהל בווילנה, כי מעלו בכספי הקהל¹⁰⁸, וראשי הקהל נאסרו בווילנה; הארונות עם המסמכים של ה'קהל' נסגרו בחותמות, ונקבעו בחירות חדשות (4 בפברואר 1799). בלחצה של הרשות נבחרו ל'קהל' החדש, שהיה בן שבעה־עשר חברים,

106 א. ב. גאטלאבער און זיין עפאכע, הוצא לאור על־ידי פרידקין, עמ' 75. עיין גם י. ליפשיץ, זכרון יעקב, חלק א, עמ' 15, קאוונא־סלאבאדקא 1924. במרוצת הזמן נשתכחה סיבת החג. כך, למשל, כששאל במעמדי (בשנת 1932) הרבי האחרון בקארלין, ר' אלימלך, את השמש הישיש שלו, שפרטי בית צדיקי קארלין היו נהירים לו, מה הפשר של שמחת 'הנר החמישי', שהוא רגיל בה זה כשבעים שנה, לא ידע מה להשיב.

107 דובנוב, Еврейская старина, כרך ג, עמ' 273, מסמך 21.

108 גסן, История еврейского народа в России, כרך א, עמ' 109; ועיין גם מ. טייטלבוים, הרב מלאדי, עמ' 87. המאבק בקהילת וילנה נחקר על־ידי ישראל קלויזנר, וילנא בתקופת הגאון, עמ' 20—45, ירושלים 1942. בחודש מאי 1798 הגישו חסידים שבעיירה וידז, השוכנת צפונה מווילנה, עם השוחט שלהם בראשם, כתב־מלשינות נגד 'קהל' וילנה (קלויזנר, שם, עמ' 31). עובדה זו מעידה, כי בחלק הצפוני־מערבי של ליטא היו אז מצויות עיירות בהן נתקבלה החסידות. מלשינות זו הסעירה מאוד את רוחו של ר' שניאור־זלמן. באחד ממכתביו הוא כותב: 'במלשינות דוידז אחז בשרי פלצות ממש' (הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 207), משום שמגישי כתב־המלשינות היו, קרוב לוודאי, חסידי חב"ד.

חסידות קארלין

שמונה חסידים. וכך השיגו החסידים שוויון זכויות במבצרם של המתנגדים, בוילנה.

בה בעת שבוילנה ובמינסק התייצבו בראש המלחמה נגד החסידים ראשי ה'קהל', עמד הרב ר' אביגדור בפינסק, כפי שלמדים אנו מדברי בקשתו שהובאו למעלה, יחד במערכה. על ראשיתה של מערכה זו בפינסק העיר ובסביבתה מספר לנו ר' אביגדור בכתב־הבקשה שלו. פעולותיהן של קהילות וילנה ומינסק סייעו לו ללא ספק בהמשך מלחמתו, בפרט שפינסק היתה קרובה לוילנה קירבה רוחנית והיתה כפופה למינסק כקהילת־הפלך שלה. קול־הקורא של הגאון מוילנה (תקנ"ו—1796) ודאי הגיע גם לפינסק, ושני שלוחיו המיוחדים של הגאון, ר' חיים ור' סעדיה, ודאי ביקרו גם בה, וגם החרם השלישי הוכרז בתוכה. בפנקסה של קהילת מינסק משנת תקנ"ח (1798) אנו מוצאים איסור לשחוט לפי מנהג החסידים (ב'חלפים מלוטשים'). כל בהמה ועוף שיישחטו לפי מנהג החסידים הוכרזו כטריפה, וכל העובר על האיסור — יהא שרוי בחרם. החלטות דומות מוצאים אנו בפנקסי ערים אחרות בליטא ורוסיה־הלבנה¹⁰⁹. יש להניח, שאווירת־מלחמה זו שררה גם בפינסק באותן השנים.

בגניזה הסטולינאית נמצא מכתבו של ר' אשר מסטולין אל יהודי אחד ר' יוסף מפינסק, ובו הד למצב החירות ששרר בשנים ההן בפינסק ויש בו גם משום עדות על רוח מלחמתו של ר' אביגדור. במכתבו זה כותב ר' אשר:

'אהובי ר' יוסף, הנה שמעתי ותרגז בטני, שזה האיש אמר לאנשיו שיביאו לו ראש מחסיד. הגם שאין זה כל חדש אצלי, עכ"ז (עם כל זה) אם לא יהיה באפשרי לתווך השלום כאשר דברנו, תחלקו עצמכם באגודה אחת ויתפרדו כל פועלי אוון. נא ונא מזהיר אני אתכם בל ישונה וזממו אל תפק, ופיק ברכיים כושלות תחזק, ותאמץ ידיים רפות וה' יחזק אתכם בחיזוק אמונה. ואמת יש לו רגלים וקיום לעד ולא תדאג ולא תפחד ולא תעצב וה' הטוב בעיניו יעשה שלום, כי לא עשינו המלחמה רק בה'.

מנאי אהובך ומזכיר אתכם לטוב

הק' אשר מסטולין

פ"ש לכולם יקרא מרוב אונים ואמיץ כח'.

109 Книга кагала מאת י. בראפמאן, הובא על־ידי דובנוב, בירחון *Yoxoq* , שנת 1892, חוברת יא, עמ' 7.

כפי שלמדתי מהערה שמצאתי בפנקס של 'חברא־קדישא' של פינסק, נשרף הפנקס הקודם של 'חברא' זו בשעת השריפה הגדולה בשנת תקנ"ט (1799), וכנראה נשרף אז גם 'פנקס' העיר, וכך הלך לאיבוד חומר חשוב ביותר לקורות המאבק של אותם הימים. עיין: ראבינאוויטש, על פינסק, קארלין ויושביהן, 'תלפיות', עמ' 13.

חסידות קארלין

אין ר' אשר מפרש מי הוא 'זה האיש' (ש) אמר לאנשיו שיביאו לו ראש מחסיד', כדרכו של ר' אשר תמיד, במכתביו הנוגעים במחלוקת, שלא לפרש בשמות. במכתב זה יעוצה העצה לחסידי קארלין שבפינסק להיבדל מן הקהילה הכללית ולהעמיד קהילה בפני עצמה: 'אם לא יהיה באפשרי לתווך השלום כאשר דברנו תחלקו עצמכם באגודה אחת' — הוראה שנתגשמה, כפי שמעיד ר' אביגדור בכתב־בקשתו (בחירת הרשל קולודנר וכדומה). מכתב זה הוא ללא תאריך, אולם ברור שזמנו בעשר השנים האחרונות של המאה השמונה־עשרה¹¹⁰.

על המשך השתלשלותם של המאורעות במלחמת ר' אביגדור בחסידים, בפינסק ובסביבתה, אנו עומדים מתוך כתב־הבקשה המפורטת שלו, שראויה לשמש כהודאת בעל־דין. חסידי קארלין, כמוהם כחסידים בוילנה, מצאו את הדרך לרשות (מושל הפלך במינסק), והשתדלותם השפיעה על השלטונות. בדין־וחשבון של ראשי העיר פינסק אנו קוראים, שר' אביגדור היה נותן בכוס עינו. דברים אלו נכתבו בהשפעת החסידים, כיוון שעל דרכו של ר' אביגדור להשתכר כותב גם ר' שניאור־זלמן בתשובתו, ששלח על שם הצאר אלכסנדר הראשון (מאי 1801). ואף בספרות החסידים אנו מוצאים דברים על תכונתו זו¹¹¹. אולם ר' אביגדור לא אמר נואש אפילו כשתש כוחה של קהילת וילנה לאחר שחרורו הראשון של ר' שניאור־זלמן (תקנ"ט — 1798). כשראה ר' אביגדור שגם שלטונות העיר פינסק וגם מושל הפלך במינסק עומדים לימינם של החסידים, פנה אל המוסדות העליונים בפטרבורג. בשנת תק"ס (1800), לאחר שנועץ בקהל של וילנה¹¹², נסע ר' אביגדור לפטרבורג והגיש את בקשתו. לאחר חליפת־מכתבים ממושכת בין התובע הכללי מפטרבורג ובין שלטונות הפלך בוילנה ומינסק, החליטה הממשלה שאין היא רואה שום סכנה מצד 'הכת הקארלינית'. ובעניין החוב שתבע ר' אביגדור החליט התובע הכללי

110 בימים ההם הגיעו המריבות לידי תגרות־ידיים משני הצדדים. ר' ישראל־לייבל כותב ב'ספר הויכוח' שלו: 'כמו שעשו... להרב הגדול דק"ק וואלפע, שהפשיט את בגדיו והוכרח להכנס ערטילאי לעיר' (דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 258). יש להעיר, שבקארלין היה קיים בית־כנסת בשם 'בית־כנסת של וואלפע'. על 'הרב מוואלפע', שהיה אב בית־דין בקארלין, כותב גם ראבינאוויטש (על פינסק־קארלין ויושביהן, 'תלפיות', עמ' 15). כן היו מספרים בקארלין, שהחסידים היו שם רודפים את 'הרב מוואלפע'. ואפשר שקארלין היתה מקום הרדיפות על הרב מוואלפע שאותן מזכיר ר' ישראל־לייבל ב'ספר הויכוח' שלו.

111 דובנוב, Еврейская старина, כרך ג, עמ' 278; שבחי הרב... ר' שניאור זלמן, הוצא לאור על־ידי דרוקר, עמ' 13, לעמבערג (ללא ציון שנת הדפוס).

112 י. גסן, Евреи в России, עמ' 170 ואילך.

חסידות קארלין

בשם הצאר לתת הוראה למושלי הפלכים שיבררו את העניין. מושל פלך מינסק מסר את העניין לשלטון העיר במינסק. מה היה בסופן של התביעות הכספיות של ר' אביגדור אין אנו יודעים. מכל מקום בבקשתו השנייה, שהגיש באפריל תקס"א (1801), לאחר שחרורו השני של ר' שניאור-זלמן, הוא כותב שעדיין לא קיבל את הכסף¹¹³.

בעוד ר' אביגדור מתרוצץ ומתדפק על דלתות הממשלה בפטרבורג, בעיקר בעניין תביעותיו הכספיות, הובא פתאום לשם ר' שניאור-זלמן והושם במאסר. מאסרו של ר' שניאור-זלמן היה כרוך הפעם בחוות-הדעת שהגיש אז המשורר והמדינאי דרוז'אוין לממשלה בנוגע למצב היהודים¹¹⁴. את הפקודה לאסור את ר' שניאור-זלמן קיבל מושל הפלך של רוסיה-הלבנה לאחר שביקר אצלו דרוז'אוין לחקור את גורמי הרעב ברוסיה-הלבנה. קודם לכן התנהלה חליפת-מכתבים בדבר החסידים בין פטרבורג ובין מושלי הפלך שבליטא ובמינסק. בשעת ביקורו ברוסיה-הלבנה נתוודע דרוז'אוין לר' שניאור-זלמן. ארבעה ימים לאחר שדרוז'אוין מסר את חוות-דעתו נאסר ר' שניאור-זלמן. בפטרבורג סייע ר' אביגדור לשופטים בנסחו בכתב שאלות וטענות בחקירת ר' שניאור-זלמן. ר' שניאור-זלמן ענה אף הוא בכתב על השאלות. כל העניין נמסר על-ידי 'הלשכה החשאית' למחלקה השלישית של הסינאט. לאחר שבועיים שוחרר ר' שניאור-זלמן ממאסרו, אולם נצטווה להישאר בפטרבורג. שני הצדדים הגישו בקשות והצהרות, ובהן פרטים על מאסרו הראשון של ר' שניאור-זלמן משנת תקנ"ח (1798). בבקשותיו תובע ר' אביגדור לעצור ולהביא לפטרבורג גם את יתר מנהיגי ה'קארליניים'¹¹⁵, אלא שתביעה זו לא נתמלאה. מן המסמכים מתברר שחסידי לאכו'ביץ', שהתפשטו בינתיים עד ל'קהילה הראשית דליטא' סלוצק, נרדפו על צוואר על-ידי המתנגדים, וששל-טון-הפלך במינסק עמד לצדם של החסידים. אופייני הדבר, שבכתב-האשמתו מסתמך ר' אביגדור על עדותם של יהודים מווילנה ומסלוצק ולא על עדותם של בני פינסק עירו. בתקופה אחרונה זו, מחמת הנימוקים והאמצעים שבהם השתמש ר' אביגדור, פשטה מלחמתו כנגד החסידים צורת מלחמה לשם-שמים ולבשה צורה של דילטוריה לשם תביעות פרטיות (גביית-חוב וכדומה), אף-על-פי שר' אביגדור השתדל לבסס את דברי האשמותיו על עיקרי היהדות. עוד

113 דובנוב, Еврейская старина, כרך ג, עמ' 253—261; שם, מסמכים 9, 10, 11—13, 24.

114 גסן, Евреи в России, עמ' 176—180.

115 דובנוב, Еврейская старина, כרך ג, עמ' 271, מסמך 20.

חסידות קארלין

לא הספיק הסינאט לעיין במסמכים על המחלוקת, ובפטרבורג פרצה המהפכה בארמון הצאר (הריגת הצאר פאול בידי שריו, מארס 1801). ר' שניאור-זלמן קיבל מיד רשות לנסוע לביתו. וכך נסתיימה המלחמה בין ר' אביגדור לבין ר' שניאור-זלמן.

בין כל רודפי החסידות תופס ר' אביגדור מקום מיוחד בספרות החסידים ובסיפורי-מעשיותיהם. הוא מכונה בשם 'אביגדור' סתם ובציון 'הרשע', 'המל'-שין', 'ימח שמו וזכרו' וכדומה, ומסופר עליו שנתרושש וסופו שבא לבקש נדבות מאת ר' שניאור זלמן ושבניו היו לחסידים. מסורת זו על בניו שהיו לחסידים מאשר אחד מצאצאיו של ר' אביגדור. הוא כותב: 'בני משפחת איזראעליט... היו... מצד האב ממשפחת ר' אביגדור מפינסק, הנודע במלחמתו עם הרב ר' שניאור-זלמן מלאדי... מאז ימי צמיחתה של החסידות החבדית היתה משפחה זו מבצר להתנגדות. והנה סבי, נכדו של ר' אביגדור מפינסק, שאף נקרא על שמו, היה כפירצה בחומתו של מבצר זה, כי הוא נהפך לחסיד נלהב ובדרכו הלך גם אבי... שביתו היה ספוג תורה וחסידות'¹¹⁶. גורלו של ר' אביגדור בסוף ימיו אינו ידוע. בנו של ר' אביגדור שימש דיין בפינסק¹¹⁷.

בכל המסמכים, הן בתעודותיה של הממשלה והן בבקשותיו של ר' אביגדור, מכונה כלל החסידים בשם 'קארליניים'. באיגרותיהם משתמשים החסידים עצמם בכינוי זה. באחד מכתביו מבאר ר' אביגדור: 'את הנוהרים אחריו (אחרי ר' שניאור-זלמן) קוראים בשם קארליניים מפני שאחרי מות שני המחברים הנ"ל (הבעש"ט והמגיד ממזריץ') היו בקהילה קארלין, פלך מינסק, אהרן ושלמה הראשונים אשר הלכו בעקבותיהם'¹¹⁸, היינו ר' אהרן הגדול ור' שלמה מקארלין. כנגד זה משתמש ר' שניאור-זלמן בשם 'חסידים' ומעיר

116 היילמאן, בית רבי, חלק א, עמ' 34, הערה 2 ועמ' 68; טייטלבוים, הרב מלאדי, עמ' 23, הערה ג; שבחי הרב, עמ' 3, 12 ואחרים; נ. איזראעליט (ישראלית), משפחת איזראעליט, פנקס קלצק, עמ' 51, תל-אביב 1959.

117 אשכל, אנציקלופדיה ישראלית, כרך א ערך: אביגדור בן יוסף-חיים. ממכתב שאחד החסידים כתב אל בנו של ר' שניאור-זלמן, פרשה מקץ, שנת תקס"ז (1806) ושבזו מגדף הכותב את ר' אביגדור, אנו למדים, שר' אביגדור היה אז עדיין בחיים. מקורו של המכתב הזה — ח. א. ביחאווסקי, גנזי נסתרות, אור רב, עמ' 7, ירושלים 1924 — אינו, כידוע, בטוח כל-צרכו. אישיותו של הגאון מווילנה ושל ר' שניאור-זלמן מלאדי והדילטוריה של ר' אביגדור שימשו לסופר זלמן שניאור נושא לתיאור ספרותי מקיף, שנכלל בסיפורו 'קיסר ורבי' ויצא בעברית בשם: הגאון והרב, תל-אביב 1958.

118 דובנוב, Еврейская старина, כרך ג, עמ' 266, מסמך 15.

חסידות קארלין

'שהוא (ר' אביגדור) מכנם קארליניים רק מתוך שנאה'¹¹⁹. נציגה של קהילת וילנה כותב, ש'בגלל פראותם נקראים החסידים בשם קארליניים'¹²⁰. מכל ההצהרות הללו אנו למדים, שהתואר 'קארליניים' היה כינוי של גנאי ועלבון, ובהוראה זו שימש עד לשנות החמישים של המאה התשע-עשרה¹²¹.

במשך השנים תקנ"ד—תקס"א (1794—1801) גדל, בזכות חוקיות מעמד, מספרם של החסידים, הן בפינסק עצמה והן בפולסיה. אפשר שנצטרף עכשיו אליהם כל מי שפחד קודם להופיע כחסיד בפרהסיה. לא רק במרכז פולסיה אלא גם בערי ליטא אחרות התקיימו קבוצות קטנות של חסידי קארלין. כך, דרך-משל, התקיים בוילנה בית-כנסת ('שולכען') קארליני, ואף לאכוביצי. חסידי לאכוביץ, שהיו כנראה מרובים, עמדו בקשרים עם רבם ר' מרדכי על ידי חתנו ר' יצחק ב"ר וולף, שהיה מבקר אצלם ומסייע להם במאבקם על קיומם. במחלוקת שבין המתנגדים לחסידים חרץ העם משפטו לטובת החסידים, והשל-טון הצארי אישר את החלטת העם בחוק: 'אם באחת הערים יבוא לידי מחלוקת עד כדי כך, שהחלק האחד ימאן להתפלל עם הצד השני באותו בית-כנסת, הרשות בידו לבנות לו בית-כנסת משלו ולבחור לו רבנים משלו. אולם קהילה אחת תהיה לשניהם' ('פולוז'ניה', 1804)¹²².

119 הנ"ל, שם, עמ' 273, מסמך 21.

120 גסן, История еврейского народа в России, חלק א, עמ' 111, הערה 19.

121 גאטלאבער און זיין עפאכע, הוצא לאור על ידי פרידקין, עמ' 75.

122 פ. מארק, Внутренняя борьба в Еврействе в XVIII веке, Еврейская старина, כרך יב, עמ' 163, לנינגראד 1928. על קיום 'מניין' קארליני ולאכוביצי באותו הזמן בוילנה עיין: דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 223. קלויזנר, שם, עמ' 24 ואילך. על החסידים בעיירה וידז עיין לעיל, הערה 108. גם לאחר שהממשלה הרוסית בפטרבורג שחררה את ר' שניאור-זלמן ממאסרו ממשיכים עדיין המתנגדים בוילנה במלחמתם בחסידים ומשתמשים בשם 'קאר-לינער' ככינוי לחסידים בכלל. שכן מוצאים אנו בתקנות 'בית המדרש של הגאון החסיד רבינו אליהו', מיום כ"ד באדר תקס"א (1801) הוראה מפורשת 'לשקוד שלא יהיו בין אנשים לומדים הנ"ל (בבית-המדרש) שום אדם מכת החדשה המכונים בשם קארלינער' (הובא עליידי ש. י. פין, קריה נאמנה, עמ' 275, ווילנא 1860). אותו היחס לחסידים, ששרר ב'בית המדרש של הגאון' בוילנה, שרר באותו הזמן גם בחבורות שנתקיימו בעיירות הקטנות, שבהן יד המתנגדים היתה על העליונה. מתוך פנקס 'חבורת הקודש חברה ש"ס ומשניות', שהיתה בעיירה ראדושקוביץ' (בסמוך למינסק), הנמצא בכתב-יד בבית-הספרים הלאומי בירושלים (4° 636) יש החלטה מיום כ"ו בתשרי תקס"א (1800) שלא לקבל חסידים לחברה זו (י. היילפרין, 'ציון', שנה כב, עמ' 194—213). מאלף ואופייני השינוי ההדרגתי לטובה שחל ביחס לחסידים בעשר השנים הראשונות של המאה התשע-עשרה, המשתקף בפנקס של חברה זו. עד שנת תקס"ד (1804) אנו מוצאים עדיין את ההחלטה משנת תקס"א. אולם

חסידות קארלין

ה. ר' אשר הראשון (תקנ"ג—תקפ"ז, 1793—1826)

אחר הניצחון, שנחלו חסידי קארלין בעשר השנים האחרונות של המאה השמונה-עשרה, ניתן להם לחיות על-פי מנהגיהם בגלוי ובאין מפריע. אבל השנאה הלוחשת שבינם לבין הרוב המתנגדי שמסביבם לא חלפה לגמרי, והיא הולידה מזמן לזמן מחלוקת בחיי הקהילה וביחסים שבין אדם לחברו.

במשך כל המאה התשע-עשרה שמרה החסידות הקארלינית על אופיה, ללא שינויים ניכרים. דברים שיצרה או חידשה החסידות בתולדות הרוח היהודית היו במשך הזמן לדוגמות ולנוהג קבוע. בראש החסידים עומד הצדיק, והחסידיים מאמינים בו באמונה שלימה. דעתו וסמכותו של הרבי הן הקובעות והמחייבות. הצדיקים מתחלפים לפי השושלת: הבן יורש כסאו וקדושתו של אביו. הצדיק יודע ומכיר כל חסיד מחסידיו, פרטי חייו, דאגותיו, מעודדו תמיד, תומכו בעצבו ומשתתף בשמחתו. עם שהוא מדריך ביראת השם ובעבודת השם. יחסו האבהי של הצדיק אל חסידיו ואמונתו של החסיד בקדושתו ובכוחו של הצדיק נתנו אותותיהם בכל הלך-נפשו של החסיד, שנתייחד מזה שבסביבה הרבנית-ליטאית. במרכז מעייניו של החסיד הקארליני, ככל חסיד, עמד הרבי שלו, כיוון ש'גם הרבי מהרהר בו תמיד'. קשר הדוק זה אל הרבי השפיע על קשרם של החסידים זה בזה. החסיד הקארליני — כמוהו ככל החסידים — צמוד למעגל הסביבה החסידית שלו. אולם על-ידי פיתוחם והדגשתם של עיקרים ידועים לבשה החסידות הקארלינית צורה רוחנית מסוימת, המציינת אותה בקרב תנועת החסידות.

במשך הרבע הראשון של המאה התשע-עשרה עמד בראש חסידי קארלין בנו של ר' אהרן הגדול, שכבר הזכרנוהו למעלה, ר' אשר הראשון מסטולין. בזמנו, כנראה, גדל מספרם של חסידי קארלין, בעיקר בפולסיה וגם בוואלין, הודות למצבה הגיאוגרפית של סטולין, השוכנת בגבול פלך וואלין. שלא כר' אהרן הגדול, אביו, שהלך אל העם, הלך העם אל ר' אשר, אבל לא תמיד בא לקבל מר' אשר מה שביקש ר' אהרן הגדול לתת לעם. לפי מסורת החסידים, מצאו חסידי קארלין בשעת החירום של מלחמת נאפוליאון בביתו של ר' אשר

כבר בשנת תקס"ה (1805) אין ההחלטה מובאת במפורש, אלא נכללת ב'הפונקטין המבוארי' בפנקס הלז הנעשו עד היום. אותו הנוסח מובא בתקנות השנה תקס"ו (1806) ושנת תקס"ז (1807). אולם בשנת תקס"ח (1808) בוטלה תקנה זו בכלל, משום ש'בעת הזאת אין רוב הציבור יכולים לעמוד בזה ויוכל לבוא לידי בזיונות ויוכל לבוא לידי קטטות ומריבות גדולות'. 'רוב הציבור' מעורב כבר באותו זמן בין החסידים ואינו יכול לעמוד בהרחקתם מן החברה.

חסידות קארלין

מקום מקלט ונחמה מדאגות הזמן. בין 'הכתבים הקדושים' שבגניזת סטולין היו מצויים שני פנקסים של ר' אשר. באחד מהם, שהכיל אף מעין צוואה שלו, היו רשומים בעיקר ענייני משפחה. מתוך צוואתו למדים אנו, כי היה בעל ממון ונכסידל-אנידי. ויש להטעים במפורש, ששושלת צדיקי קארלין לא היתה רודפת עושר, ולא נשאו עיניהם אל הפאר החיצוני של 'חצרם' כדוגמת כמה צדיקים שבווהלין ובאוקראינה. אדרבה, מסורת היתה בקרב צדיקי קארלין ליטול ממון מן החסידים העשירים ולחלקו לעניים שביניהם. ר' אשר היה רגיל 'לומר' בימי שבת ומועד דברי-תורה חסידית על פרשת השבוע. אוסף של דברי-תורה אלו בצירוף 'הנהגות ישרות', 'אזהרות' ומכתבים אחדים שלו הוצא לאור על-ידי חסידי קארלין ונכללו בספר 'בית אהרן'¹²³. ב'הקדמה' לספר כותבים המוציאים לאור: '...דרושים יקרים... מה שיצא מפורש... מפה... מו"ר ר' אהרן (ר' אהרן השני, בנו של ר' אשר הראשון)... רשום בכתב יושר דברי אמת... ועשינו סניף למחברת הקודש כ"ק (כתבי קודש)... מרבינו אשר (הראשון)... וכמה מאמרים המה בכתובים בכתב ידו הקדושה. גם כמה מכתבים קדושים וסדה"י (וסדר-היום) של רבותינו הקדושים... שמסרו מידם הקדושה לקהל עדת ישורן (ישורון), שהסתופפו בצלם... והכתבים הקדושים של אדו"ר מו"ר (ר' אהרן השני)... ושל אביו (ר' אשר הראשון)... יחד היו אגודים וספורים ומוגהים בכתב ידו הקדושה של אדומו"ר ז"ל כמה הגהות וכמה ענינים... וראה ראינו לספח עוד ענינים טובים, אשר מצאנו רשומים ביד אנ"ש אדו"ר מו"ר אשר רשמו לעצמם למזכרת דבריו הקדושים, ששמעו מפיו הקדוש בעדן ועדנים שהיו בביתו נאזה קודש. ואף שנמצא כמה ענינים קרובים להדרושים האמורים בכ"ק, שהיו ביד אדומו"ר... עכ"ז מפני חיבת הקודש העתקנו כ"א (כל אחד) במקומו ומשנה לא זזה ממקומו...'. מתוך דברי הקדמה אלה, מהציונים שהקדימו החסידים בגוף הספר לכל כתב וכתב ומההערות שצירפו מדי פעם ופעם יש להסיק, כי החסידים הקפידו למסור כל כתב-יד בשם כותבו, אם

123 צוואה מכתובת יד מוהר"ר אהרן (הגדול) מקארלין... והנהגות ישרות... מבנו ר' אשר, טשערנאוויץ 1855; בית אהרן... הר"ר... ר' אהרן (השני)... מקארלין ומלתא... מו"ה אשר (השני)... ועשינו מעלות בקדש... מפיו... הר"ר אהרן הגדול... מקארלין. גם דברים נפלאים ונשגבים מאת בנו... ר' אשר (הראשון)... מסטאלין, בראדי 1875. כאן נדפסו ה'הנהגות ישרות' של ר' אשר הראשון (עמ' 2—3) בשינוי-נוסח קל, 'אזהרות' שלו (עמ' 3—5), דרשות (עמ' 17—41), איגרותיו (עמ' 293—297, 315) ו'דבורים נחמדים' בשמו (עמ' 285—287). מכיוון שבספר 'בית אהרן' כלולות גם דרשותיו ומכתביו של ר' אהרן השני ו'סדר היום' של בנו ר' אשר השני מקיף הספר את כל העזבון הרוחני של השושלת הקארלינית. ההעתקים מהספר 'בית אהרן' נעשו ככתבם במקור, אף-על-פי שהכתיב בו משובש ואינו אחיד.

חסידות קארלין

כי אין הביטחון שהדבר עלה בידם בכל מקום. כתבי ר' אשר הראשון — כפי שהחסידים עצמם מעידים ב'הקדמה' — עברה עליהם הגהת ר' אהרן בנו. על אישיותו ועל דעותיו של ר' אשר אנו עומדים מתוך ה'הנהגות ישרות', אשר הורה לחסידיו ושנדפסו יחד עם צוואת אביו, ר' אהרן הגדול, עוד בחיי בנו ויורש-כסאו ר' אהרן השני (טשערנאוויץ 1855). ר' אשר מצווה לחסידיו: 'צריך כל אחד ואחד לקדש עצמו — להיות שוכן בקרבו ה', כמ"ש (כמו שכתוב): ועשו לי מקדש ושכנתי וכו' (בתוכם, שמות כה, ח) ... ויזהר כאו"א (כל אחד ואחד) לשלש ימיו ושנותיו במקרא ומשנה וגמרא ואגדה, וזה חיוב גמור לכל איש יהודי... וצריך להתייחד בגמרא ופוסקים, ומוכרח ללמוד כפי הצרכותו ועכ"ז (ועם כל זה) לא ילך בטל, כי בזה השעה יותר טוב לחבר אל הנביאים הקדושים ולקבל מהם דברי מוסר ויראת שמים... יזהר כל מי שיש בשכלו ובהבנתו ובדעתו ללמוד ולהבין גמרא ופוסקים. רק שלא יהא כאנשים הלומדים ח"ו (חס ושלום) להתגדל, רק יבחין בשכלו הדק היטב כל מה שלר מד. ולא ילך מענין לענין עד אשר יבין הדבר על בוריו, וישנה ג' או ד' פעמים, שיהיה שגורה בפיו... ומעט בכוונה יועיל לו הן לחידוד השכל, הן לזכירה, הן ליראת ה'... יזהר שיהא לו חבר טוב ונאמן-רוח ומכסה דבריו, שידבר עמו עכ"פ (על-כל-פנים) חצי שעה בכל יום כל לבו... יזהר כאו"א ליתן מעשר ממה שירוית, ואל יהיה דבר זה קל בעיניו, כמבואר בגמרא ומדרש ופוסקים... גם מתוך שאר הכתבים המיוחסים לר' אשר הראשון — כמה מאמרים המה בכתובים בכתב ידו הקדושה' — ושנדפסו בזמן מאוחר יותר (בית אהרן, בראדי 1875) אנו לומדים את דרכו בחסידות. באחד מכתבים אלה, שמעידים עליו החסידים, 'העתקנו מכתבו הק' (הקדוש) של הרב הק' הנ"ל (ר' אשר הראשון)', אנו קוראים הוראותיו לחסידים: 'כשצריך לדבר בעניני עה"ז (עולם-הזה) יהיה מחשבתו, שהוא הולך מעולם עליון למטה, כמו אדם שהולך מביתו לחוץ ודעתו לחזור תיכף. ובעת הליכה חושב מתי יחזור לביתו, כך יחשוב תמיד בעולם העליון, ששם ביתו העקרי, בבורא ית', אף בעת שהוא מדבר בעניני עה"ז. ויחזור תיכף מחשבתו לדבוק הראשון בבורא ית"ש'. אל ירבה (האדם) בדקדוקים יתירים בכל דבר שעושה, שזה כוונת היצה"ר (היצר-הרע) לעשות לאדם מוראות, שמא אינו יוצא בדבר זה, כדי להביא אותו לעצבות. ועצבות היא מניעה גדולה בעבודת הבורא, כידוע. ואפילו אם נכשל בעבירה לא ירבה בעצבות ויבטל מעבודה. רק שיעצב על העבירה ויחזור לשמוח בהבורא ית'. כיון שהוא מתחרט בחרטה גמורה... לא יהיה עצב ויחשוב, שהבורא ית' בוחן לבבות וכליות שיודע שרצונו לעשות מן המובחר'. כי 'אין הקב"ה

חסידות קארלין

בא בטרוניא... כי הכל לפי מה שהוא אדם, לפי המקום והזמן, לפום שיעורא דיליה. והוא לפי מדתו ואמונתו ויראתו ושכלו וכח מוחו (של האדם)... ודי לו בבר-לבבו וכח שכלו, אז ותוכל לקיים: בכל דרכיך דעהו, לפי מה שהוא דעהו, בשמחה, בלי שום פגע, ואז תצליח יתשכיל... יעבוד הבורא תמיד בשמחה וישמח במתנת חלקו, חלק אלוה ממעל'. ביחס למתנגדים הוא קובע 'עיקר כלל גדול: כשיחרפוהו בני אדם על עבודתו בתפלה או בשארי דברים לא יענה להם אפילו בדברים טובים, כדי שלא יבא לידי מחלוקת ולידי גבהות, שהגב-הות משכחת הבורא ית'. ואמרו ז"ל: שתיקתו של אדם מביאו לידי ענוה'.

אופיינית ומאלפת מאוד, הן להערכת לימוד התורה ותכליתו והן ליחסו האבהי לחסידיו, היא איגרתו שכתב אל אחד ממקורביו, שגם היא נכללה בספר 'בית אהרן'. באיגרתו זו כותב ר' אשר בין השאר:

'...ומה שסיפר לי חתנו שיחיה שמעלתו עצל במלאכתו... ואינו עוסק במו"מ (במשא-ומתן) ורוצה להיות יושב אוהל... ידע אהובי שלא טוב זה הדרך. ומקרא מלא הוא: יגיע כפיך כי תאכל וכו'. ובגמ': גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים. ויאמין לי אהובי שגמילות חסד אחד או פרוטה צדקה אחת או שאר מצות מעשיות ובפרט הכנסת-אורחים... הוא יותר טוב מכמה שבועות ואפשר שנים שהוא לומד בתורה. שעיקר הלימוד הוא לעשות... וצא ולמד מהשאלות ששואלין: נשאת ונתת באמונה וקבעת עתים לתורה. ומזה: מי שעוסק באמונה אין החיוב עליו רק בקביעות עתים לתורה... והדרך כבושה לפני בעלי-בתים, הרוצים להיות סור מרע ועשה טוב. כאשר כתבתי יותר מכמה למודים. ובעז"ה עלה בידי לכמה וכמה אנשים, שרצו לעשות כמעשהו. והכרחתי אותם למו"מ. ובעז"ה מחזיקים לי טובה, בזה ובבא. והעיקר שלא יתעצל בשום עסק. וידע, בעת שהוא עצל במו"מ גם הלימוד שלו בעצלות. וע"ז ג"כ נאמר: ולחם עצלות לא תאכל... ואי"ה (ואם ירצה השם), כשיקיים כפי מכתבי, אכתוב לו יותר באריכות. ועליו לעשות וד' יגמור בעדו לטובה... ומהודענא אודות גיסי שיחיה, שיראה להשגיח עליו, על בריאותו, שיאכל בעת אכילה, ויישן בעת השינה, ויראה שיישן כפי הצורך לבריאות גופו וראשו ואיבריו. ואל יהיה דבר זה קל בעיניו, ובפרט שהוא כחוש ורך בטבע. ובוודאי יהיה למודו אי"ה יותר טוב'.

כעבור זמן עבר ר' אשר לקארלין, שאליה הביא אביו לפני יובל שנים, בהתלהבות ובמסירות-נפש, את תורת החסידות ממזריץ'. שנת שובו של ר' אשר לקארלין אינה ידועה בדיוק. ודאי הוא, שבשנת תק"ע (1810) היה גר עדיין בסטולין, שכן אותה שנה ביקר ר' מרדכי מלאכוביץ' אצל ר' אשר בסטולין ושם גם נפטר¹²⁴. כך היתה קארלין שוב מרכז לחסידים הקארליניים.

124 קליינמאן, מזכרת שם הגדולים, עמ' 108. — קברו של ר' מרדכי מלאכוביץ' נמצא בסטולין. דברי שלום לר' שלום מקאידנאוו, עמ' 14, ווילנא 1882.

חסידות קארלין

על המקום שתפס ר' אשר בעולם החסידי באותה תקופה ועל יחסיו אל צדיקים אחרים בני זמנו, מעידים שני מסמכים שנמצאו בגניזה הסטולינאית: איגרתו של ר' אשר אל הצדיק המפורסם של חסידי פולין, ר' ישראל מקוז'ניץ ('המגיד מקוז'ניץ', איגרת זו היתה מצויה בגניזה במקורה ובהעתק) וקול-קורא של ר' אשר לטובת ארץ-ישראל. אין שני המסמכים מסומנים בתאריכים, אבל שניהם נכתבו בראשית המאה התשע-עשרה¹²⁵.

וזו לשון האיגרת של ר' אשר הראשון מסטולין אל ר' ישראל מקוז'ניץ:

‘בעז”ה, יום ב’, פ’ תולדות, פה ק’ סטולין

שלום שלום כפולה ומכופלת לכבוד אדמו”ר הרב הגאון תפארת ישראל והדרתו, הדרת קודש, איש אלקים, מגדול עוז, שמינו משותף בשמו (אותיות השם ‘אשר’ כלולות בשם ‘ישראל’), בו נרוץ ונשגב, החסיד המפורסם לשם ולתהלה ולתפארת כבוד קדושת שמו מו”ה ישראל שיחיה עש”ז ובניו שיחי’ עם כל הנלוים אליו ודורשי שלומו הטוב, ובשלומו הטוב, ובשלומו יהי’ לכלם שלום על ישראל.

תהלה לאל אתנו החיים והשלום, אני וזוגתי הצנועה והחסודה פייגא בתי’ יחד ובני הילד אהרן שיח’ ובתי מרת פרל ובעלה ובניו שיחי’ ובן אשתי הרבני הוותיק ונצמד בקירות לבי מו”ה משה בער שיח’ וזוגתו ובניו שיח’. ב”ה וב”ש כולנו אנחנו אלה פה חיים ושלום, ונזכה לשמוע ברכת טובה וברכה וחיים ושלום. ופשיטא שאזכה לראות נועם פני הדרת קדשו נעים זמירות ישראל בחיים ושמחה ושלום.

אהובי חמדת נפשי וצור לבבי ושעשועי וגיגועי (וגעגועי) בכל עת אזכרנו המו מעי לו, ואתחנן ואבקש מאת פני מלכי וקדושי קדוש ישראל שאהיה חקוק בלבו הטהור והקדוש כדמות דיוקנו חקוק, ויקבל מנחתי השלוחה אליו ברצון, ויערב לו להזכירני אותי ואת בני וזוגתי תחי’. הגם שאני בריחוק מקום הזמן מכבודו עכ”ז נפשי קשורה בנפשו נפש ישראל כמעט בכל תפלה, ובפרט בשבתות קדשינו נשמת חיינו נקשרתי עמו בחביון עוזו בעבותות אהבה. וגם זאת בכלל ובפרט הבקשה לעיין בעיני פקיחא על דבריו הקדושים והנעימים שפרס עלי סוכת שלומו הטוב ע”י אהובי ר’ ברוך מזעליחאב, שבקש אותי משמו הקדוש שרצונו הטוב בטובתו ובחסדו חסד ד’ על יראיו ובפרט למיחלים להשפיע חסדו לבריותיו שאשב בהשקט ובשלוח ולא אתערב במחלוקת וכו’.

הזוכר למזכיריו טובות זכרונות יזכור כשהייתי בק’ זעליחאב והיו עלי כמה הרפתקאות ובעז”ה דחיתי בשמאל וקרבתי בימין. ובוודאי גם פה היו כמה ענינים כאלו, וב”ה וב”ש שאין דרכי בכך וחלילה חלילה לי מדברים כאילו ומכיוצא בהם, ומוצא שפתי לא אשנה. באם שאירע פעם אחד בשנה שמוכרח אני לדבר בפני

125 שני המסמכים מובאים בחלקם אצל דובנוב, תולדות החסידות, עמ’ 481—483, במקורם. ב’בית אהרן’ אנו מוצאים קטע קטן מן האיגרת אל ר’ ישראל מקוז’ניץ (עמ’ 297) והקול-קורא (עמ’ 315) נדפס בשינויי-נוסח קטנים על-פי טעות בשמו של ר’ אהרן השני.

חסידות קארלין

אנשים אלה העומדים פה כי ידעתי את מכאובי ואני פנים(?) בדברים האלו. וכאשר חנני אלוקים שירצה איש באמת ובאמונה לקבל מוסר השכל, צריך אני להפרישו מאיסורא כאשר בלבי ובנפשי. וחוצ מזה זממתי בזמם ורסן את פי שלא לדבר מזה מכמה טעמים הכמוסים.

והנה אדמו"ר ידיד נפשי וחמדת לבי ידע באמונה שלא קבלתי זה ח"ו משום אדם גם בן איש ואיני עושה ח"ו מצוות אנשים מלומדה, רק ב"ה האמת אתי כלבי ולפומא לא גלי' יצעק לבי אל ה'. והנה אם באפשרי לשלוח לאדוני כמה ניירות חלקים ואדוני יקרא בזה לידע שותק(?) הדבר אפשר הי' לעשות כן, וכולי האי ואולי, אפשר כשלא יעיין בזה כפי ידיעתי ואמתת לבי. וקבלתי מקדושי עליון ובפרט מפיו הקדוש איך שצריך לחזק באמונתינו, גם זה אין מהכרח להודיע. רק מי שלאז ומקדם וכמאז כן עתה שדרכו להפריז ולצעוק על מידותיו של הבריות ולומר קבלו דעתי והילוכי בקודש וזה הדרך ילכו בו, יש לו מקום לגבות חובו ולדבר על זה בכה וזה בכה. ואנחנו קבלנו ממלכינו דוד מלך ישראל כל ארחות ה' חסד ואמת רק לנוצרי בריתו ועודותיו (ועדותיו), זה קבלת עול מלכותו עליך מאת אלוקים לירא ומציותיו לשמור. כללו של דבר, המשכיל בעת ההיא ידום וכו'.

וגם זאת ידע נאמנה שמקור שמך ישראל וחיותם אורינו אור ישראל הוא הבעש"ט, ח"ו לא נפסק ולא יסוף מזרעם זרע קודש מצבתם. ואני יודע שהרב הקדוש וברוך הוא וברוך שמו שיח' במסתרים תבכה נפשו ובחדרי חדרים באין רואה ובאין שומע לבינו לבין קונו יצעק לבו אל ד' על זאת. ובוודאי ח"ו שארית ישראל לא יעשו עולה. וגם איני אומר קבלו דעתי, רק שרצונו ולבו שיתחזק האמונה אמונת ישראל בתורה ובתפלה ובמצוות מעשיות כבמעמד הר סיני נעשה ונשמע.

ובוודאי מי שיצעוק על זה יצעוק ג"כ בזה הדיבור והאמירה, רק שאינו יודע תוכן הדברים, ואהובי אדוני יזכור אהבתם וייחיו זרעם, שבוודאי כל מי שנגע יראת ד' בלבו מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו ח"ו לכנוס במחלוקת ולדחות השלום חלילה וחלילה. יאמין לי אדוני, בעת כתיבתי לא היו באפשרי להחזיק לבי מגודל יגוני, רק אנא נפשי בכתבי יהבית בשורות שהן הרבה לאדוני כלות נפשי לגלות ולהודיע כפילא בקופא דמחטא, ואתו החכמה והמדע וישמע חכם ויוסף בזה להבין מדעתו שורש הדברים והטוב בעיניו יעשה. ובטוח אני בחסדו ובטובו שידין אותי לזכות ויראה את טוב לבי בזה, ויביא טוב ויקבל טוב. ומרוב שיחי דברתי עד הנה ולא כטפה מהים הגדול.

כללו של דבר, אם הייתי פורט לפני כבודו כמה דברים פרטים שראיתי בעיני ובאזני שמעתי, ואני יכול להעיד ע"ז בתורת עדות ולשבע בנק"ח (בנקיטת חפץ), הי' אדוני משתומם על השמועה, ובוודאי כמדומה לי שהי' דורש ברבים שירחקו זה הדרך. ואיני צריך לפרט בשמם, רק שמכלל הן נשמע מה שצריך להחזיק באמונת תורתנו הקדושה ואמונת חכמים הקדושים חכמינו (חכמי) הזמן דור דור ודורשיו, ולהתחזק ביראת ד' היא אוצרו, והם אלפי אלפים וכמעט מדינה שלימה שאינם מדברים רק רזין דאורייתא וסודות וחכמות בחוץ ובמבואות וכו' והשליכו אמת ואמונה ארצה, ומדברים תועה על קדושי עליון לקדושים אשר בארץ המה

חסידות קארלין

חלקם בחיים והן אשר בחיים חיותם שיזכו לביאת גואל. הכל אצלם כקלפת השום ולבזותם, ופקרו במצוות מעשיות ובפשוטי התורה, והנה אמת וצדק כל מי שצועק ואומר שזה הדרך נכון לפנייהם הוא מאנשים הקרואים והולכים לתמם ואינם יודעים פנימות הדברים עד היכן הגיע. ואם היה באפשרי להתוודע ולהעלות הערמימיות וחכמת יון האיך שנעשה השדוך עם הרב הגאון הק' שיחי' כאשר הובא בילקוט על השידוך של יעקב עם לבן, בכדי שיהי' להם צד לריב עם אנשים חנם ולעמוד לימינם, ובעוה"ר פעלו מה שרצו, אך לא פעולת אמת וכו'.

וד' ישמרנו ממחשבות רעות וזרות. וחלילה חלילה לכבודי ולכבוד בית אבא להכניס עצמי ח"ו במחלוקת, ומעולם לא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני ח"ו ולקשקש וכו' לומר שאני ג"כ מגדולי הזמן, ובמקום גדולים לא אעמוד, ואני מבקש אל ה' ואליו אתחנן בכל עת ובכל שעה להכיר מקומי, והלוואי שאזכה להיות הצעיר והנבזה והשפל שבתלמידים ולהיות מקורב באמת הגם לקדושי זמנינו, ובפרט לאמונת פשוטי תורתינו, ולקיים באהבה תלמוד תורתנו הק' כצויו של אדון הנביאים. ובטוח אני בחסדו ובטובו שיראה בעין טובה יושבת על מלאות טוב לבי ויושר כונתי בזה. והי' זה שלום.

מנאי הכותב אליו לכבודו על ידידות לבי וכלות נפשי שנכספה וגם כלתה נפשי לחצרותיו ולראות נועם זיו הדרת קדשו בחיים בשלום, ויזכרני לטובה אות כאשר לבבי עם לבבו פונה היום ובכל עת ובכל שעה בשלומי, הדוש"ת וידידו לנצח,

הק'.

המכתב מלא רמזים. שמות כמעט שאינם מוזכרים (ואיני צריך לפרט בשמם'). עיקרה של האיגרת עניין המחלוקת הגדולה. פרטים מסוימים של קורות החסידות באותו זמן ושל חיי ר' אשר עשויים להסביר לנו בחלקם את המאורעות הנרמזים באיגרת זו. ר' אשר כותב מתוך צער על מה שעדה עליו, בז'ליכוב. הכוונה בוודאי למחלוקת שהיתה בינו לבין ר' לוי-יצחק מברדי-צ'ב¹²⁶.

הרב הקדוש וברוך הוא וברוך שמו שיח', הנזכר באיגרת, הוא, מן הסתם, הצדיק ר' ברוך ממז'יבוז', שר' אשר היה תלמידו במשך זמן קצר¹²⁷. ר' אשר קובל על 'אלפי אלפים וכמעט מדינה שלימה שאינם מדברים רק רזין דאור-רייתא וסודות וחכמות בחוץ ובמבואות... והשליכו אמת ואמונה ארצה ומדבר-רים תועה על קדושי עליון', ומתכוון, כנראה, לחסידי חב"ד של ר' שניאור-זלמן. אותו זמן נתגלעה, כידוע, מחלוקת גדולה בין הצדיקים. ר' אברהם מקאליסק בארץ-ישראל, ר' ברוך ממז'יבוז', ר' מרדכי מלאכוביץ' ור' אשר מסטולין גילו התנגדות גדולה לר' שניאור-זלמן מלאדי, שלצדו עמד ר' לוי-

126 לעיל, עמ' 44.

127 לעיל, עמ' 43.

חסידות קארלין

יצחק מברדיצ'ב¹²⁸. סיבת המחלוקת היתה, כפי שאפשר ללמוד מאיגרתו של ר' אשר¹²⁹ ושל ר' אברהם מקאליסק¹³⁰, רעיונית ובמקצת גם אישית, בייחוד מצד ר' ברוך ממז'יבוז', משום השפעתו הגדולה של ר' שניאור-זלמן. איגרתו של ר' אשר מציינת את ההבדל הרוחני שבין החסידות הקארלינית ובין חסידות חב"ד, ומבטיח שלא יתערב במחלוקת, ופונה לשם תמיכה מוסרית אל רבו ר' ישראל מקוז'ניץ. האיגרת חדורה רוח של ענוותנות והכנעה, והכותב חש עצמו נרדף. מדברי האיגרת ניכר שחסר היה לו עדיין לר' אשר בתקופה זו מביטחון הפנימי וממעמדו הגאה של אביו ר' אהרן הגדול¹³¹. המכתב הזה נכתב, קרוב לוודאי, בין שנת תקס"ב (1802), שנת לידתו של 'הילד אהרן שיח', ובין שנת תקס"ז (1807), שהיא שנת פטירתו של ר' אהרן, בעלה של פרל, הנזכר במכתב בצירוף המלה 'שיח'.

זוה הקול-קורא של ר' אשר הראשון בעניין ארץ-ישראל:

'השרידים אשר ה' קורא להם אילי הצדק מטע ה' להתפאר, עם ה' אלה ומארצו יצאו, ידרשו טוב הארץ מאהבה רצון קונם בהונם ואונם רב חסד ואמת נפגשו צדק. ה"ה אהובים אחינו בני ישראל מרחמים וגומלי חסדים המופלאים נגידיים ונדיבים יראים ושלמים הם אנשי מעשה בכל מקום שהם, ה' עליה יחיי'. יהי' שמם לעולם תמדה טובה גנוזה להם חמידות המה על נדיבות יקומו נדיבי עם אלוקי אברהם יהי' בעזרם וכצנה רצון יעטרם בעיטורי' ועיטופי' מצוה עד ביאת גואל צדק כיר"א (כן יהי רצון אמן).

בראש כל אמור אמירה תמה ונעימה יהי' נועם ה' עליהם במעשה ידיהם כור ננהם, ויהי' צדק אוזר מתנם ואמונה להיותם קשורים בקישורי עבותות אהבה, אהבת אמת תכון לעד ולעולמים למען ירבו ימיהם ושנותיהם בטוב ובנעימים גם בניהם עדי עד ישבו ישרים את פניהם נעימות. בימינם נצח הון ועשר בביתם וצדקתם לעד יושיבם לנצח, ויגבהו קרנם ומזלם למעלה למעלה אמן.

128 היילמאן, בית רבי, חלק א, עמ' 83 ואילך. והשווה איגרתו זו של ר' אשר לאיגרתו של ר' אברהם מקאליסק אל ר' שניאור-זלמן: א. י. בראוור, 'קרית ספר', כרך א, עמ' 144 ואילך, ירושלים 1924. המחלוקת בין צדיקי ליטא לבין ר' שניאור-זלמן תחילתה נעוצה בימיו של ר' שלמה מקארלין. היא לא פגה עד הרבע הראשון של המאה התשע-עשרה, שכן ר' נח בנו של ר' מרדכי מלאכוביץ' בקול-קורא שלו לטובת ארץ-ישראל משנת תקפ"א (1821) מזכיר את ר' שלמה מקארלין, את ר' ברוך ממז'יבוז' ואת ר' מרדכי אביו: 'אשר... היו מרגילים א"ע (את עצמם) להחזיק עניי א"י, ואינו מעלה בקשר לכך את פעולותיו של ר' שניאור-זלמן. עיין לעיל, עמ' 34 ואילך ולהלן עמ' 116 ואילך.

129 השווה להלן: קול-קורא של ר' אשר לטובת ארץ-ישראל.

130 בראוור, שם, שם.

131 השווה לעיל, עמ' 12: ההוספות של ר' אהרן הגדול בפנקס נסוויז'.

חסידות קארלין

הסכת ושמע ישראל וישמע אליכם ה'. ברוך ה' אשר קדשנו בקדושת ארץ ישראל אשר אורה באור תורה פרושה בהירה בשחקים, ארץ חמדה חמודה לצדיקים, אשר זיום למעלה כראי מוצקים ועדת קדושים, אשר ב"ה אלוקים חיים דבקים, אשר באמת כל התורה והמצוה וחיי' בית ישראל חיי' עד בארץ החיים קשורה, אשר ע"כ ארץ צבי כתוב בה, שכל מי שחשקה נפשו בתורה וביראת ה' בלבו. זה צפייתנו צפינו, שיחזור ה' אותה עטרה לראשינו. ולזה קבעו לנו חכמים ונביאים שנהי' קובעים מקום לתפלתנו ג' פעמים בכל יום לארצינו ולבית חיינו מקדשינו, אשר בשביל זה נקראים הבתי כנסיות ובתי מדרשות מקדש מעט. והעיי' קר שיקבע זה בלבנו בכדי שיושם כל מגמתנו אל ארץ החיים. ועיי' נזכה להכין אותה ולסעדה במשפט ושביה בצדקה וכמאמר: לא גלו ישראל וכו'. והנה עד הנה עזרנו רחמיו ולא עזבונו חסדיו, אשר בכל גבולינו סביבותינו על שדה הארץ יחשב גאולה תהי', מתאמצים ומתאזרים ומתחזקים בנדבות הגונות ועצומות, מעזרת ה' בגבורים, גבורי כח, עושי דברו בארץ הקדושה ועומדים על משמרתם משמרת הקודש והמקדש, ולהעתיר בעדינו ובעד אחינו העומדים חוצה לה. וראיתי שאין ביניכם מי שיתעורר (שיעורר) אתם (אתכם) משינת תרדימכם (תרדמתכם) ולעמוד על נפשיכם, שתזכו להיות עומדים בימין צדקיכם, להסתפח בנחלת ה', אמר אעלה בתמר אוחזה בסנסנים ולהודיע ולבקש מאתכם בחנינה ובקשה: אהובינו, אחינו בני ישראל, תעירו ותעוררו לבבכם לחוס ולרחם עניי ארצנו, ארץ החיים, למאיש ועד אשה עולל ויונק. חזקו ואמצו נא סעדינו, ערי אלוקינו. ישמרו רחמיהם המרויבים ואמצו לבבכם כל המייחלים לה'. בקשו נא אהובת נפשם להשתתף בצערם. והם ישמחו בנו ובמתנת חלקינו עמם. וחסדם לא ימוט לעולם. ואתם בני אל חי מחי החיים ימים מיומים, איש את רעהו יעזור, ולאחיו יאמר חזק ואמץ לעזרת ה'. ויחזקו ידי עושי המלאכה, המתאמצים בכל גבולם סביב, ולהיות הכסף מוצא בית ה', ולהיות חלקם בחיים חיי עד. ויזכו לאור פני מלך ששמו חיים עד העולם. ועדיין אנו צריכים למודעה לאהובינו אחינו בני ישראל, המקורבין בזרוע עוז ותעצומות לאלוקים ולישראל. היות שנמצא בכל עיר וכפר מחלוקת קרח ועדתו שירצו גם הם בכהונה גדולה לעצמם ולטובתם, שאומרים לרע טוב, ויעורו זדון לבם הרע, ויתרשלו ידי המחזיקים במצוה זו בטענת: עניי עירך. וזה בא בטענת מוחזק: למה לא מסרו לו התאמצות של מצוה זו והי' מתנהג בה כשורה יותר ויותר. מהמה הזהירו מאנשים כגילם שכבר נקבו בשמות. ובמגילת ספר כתוב עליהם בתורה ובמרגלים, ובנביאים אצל ירבעם, ובכתובים אצל סנבלט החורני וטובי' שמים. וכמה מאמרי חז"ל רבו כמו רבו וזיל קרי בי (כי) רב הוא. קטן וגדול שם הוא, ועבד חפשי מאדוניו. ידעו נאמנה שכתב הרב הגאון כהן צדק מרנא ורבנא דארעה דישראל על האנשים ההם שידעו כי בנפשם הם ובנפש ביתם. וחזק מזה שאפרסם אותם בפני כל הצדיקים והחסידים והישרים בלבותם שידעו ויכירו הכל התגלות לבם ופיהם יכשילם בכשיל וכילפות יהלמו ראשו ופעם אחר פעם באתי באזהרת תורתנו הק' ואזהרת כל הצדיקים אשר נפשי קשורה בהם, אשר הם בחיים חיייתם יחיו עדי עד ולקדושים אשר בארץ המה, ירוצו גולגלתו ומוחו

חסידות קארלין

עד בלתי השאיר לו שריד וכו'. ואל יקל בעיניהם זה ובפירוש הותנה שיומסר לידי כל כסף הקדשים. ואי"ה נביא להם קבלות מארץ החיים, להם ולנשיהם ולבניהם עד עולם. והם שלום וביתם שלום וכל אשר להם. ויברך אתכם ברוב עוז ושלום על ישראל שלום, ולהיות בארץ החיים בבטח ובשלום. מנאי הכותב וחותם לטובת אחינו ולטובת הארץ והדרים עליה ברחמים. ומטובה יבואו טובים. ויקבלו טוב מטוב לטוב לכם סלה. ויזכו להתענג בדשן נפשם ולעלות לציון ברנה, ושמחת עולם על ראשם. ויעבר מלכם לפנייהם יה' בראשם. וחלקת מחוקק ספון להם מאור הגנוז יהיו גנוזים בחדרי לבותם. ודעתם דעת קדושים וזקנים, זקני תורה, יהי' מכם לעולם. וצל החכמה בצל הכסף. צל סוכה דלוייתן, ואורו אור של משיח צדקינו יצדקינו בצדקת ה', יעשו מעשה הצדקה שלמ' הק' אשר בהרב מוהר"ר אהרן זצוקל'.

הקול-קורא נוגע בלא ספק לסכסוך שהיה בין ר' אברהם מקאליסק, שישב אותה שעה בארץ-ישראל, ובין ר' שניאור-זלמן בדבר הסמכות לאיסוף כספים לטובת ארץ-ישראל¹³². כמה וכמה צדיקים, שהשתתפו באיסוף הכספים, צרי-כים היו להכריע ולהודות בסמכותו של אחד משני הצדיקים האלה. בייחוד אנוסים היו לעשות כך צדיקי ליטא, שהיו שכניו של ר' שניאור-זלמן. הקול-קורא מוכיח, שר' אשר הכיר בר' אברהם מקאליסק כבר-סמכא יחיד: 'הרב הגאון כהן צדק מרנא ורבנא דארעה דישראל'. על היריבים הוא כותב בקול-קורא זה בהתמרמרות רבה ומזהיר את חסידיו — 'הזהרו מאנשים כגילים' — ומודיע — בוודאי משמו של ר' אברהם מקאליסק — שהוא, ר' אשר, ממונה על איסוף הכספים לטובת ארץ-ישראל¹³³. בין 'הכתבים הקדושים' שבגניזה הסטולינאית נמצאו קבלות ('שוברות קבלה') על סכומי כסף שונים ששלח ר' אשר לארץ-ישראל. הקול-קורא נכתב בין תקס"א (1801), שעה שהתגברה המחלוקת בין ר' אברהם מקאליסק ור' שניאור-זלמן¹³⁴, ובין תק"ע (1810), שנת פטירתו של ר' אברהם מקאליסק¹³⁵.

בניגוד לנוסח האיגרת אל ר' ישראל מקוז'ניץ ושל הקול-קורא לטובת היישוב בארץ-ישראל, המצטיין ברגש של הכנעה וענוותנות רבה, שומעים אנו קול אחר ודברים אחרים במכתבו של ר' אשר הראשון אל היהודים, המח-

132 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 335—338.

133 אולם ממקורות אחרים למדים אנו, ששליחו של ר' אברהם מקאליסק, ר' מאיר מביחוב, מינה את ר' מרדכי מלאכוביץ' בראש מאספי הכספים לטובת ארץ-ישראל (א. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמ' 265, ירושלים 1951; הילמן, אגרות בעל התניא, עמ' 177, 182).

134 יערי, שם, עמ' 624.

135 דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 337.

חסידות קארלין

ללים את השבת לרגל עסקיהם. מכתב זה, שהובא ב'בית אהרן', נמצא גם בגניזה הסטולינאית, וכפי שהיה רשום שם מכוון היה לסוחרים מלח בקרמנץ שבווהלין, שכמה מהם היו 'מאוכלי שולחנו'. כאן מופיע ר' אשר כמצווה ומוכית, ואינו נרתע מלהטיף מוסר ודברי תוכחה לרבנים — 'מורי הוראות בישראל' ש'מקבלים מהקהל ונהנים מן ההקדש, בכדי להורות לעם ה' דרכי השם... ומהראוי להם לעמוד בפרץ... ולהזהיר את בני־ישראל להפרישם מאיסורא... ועתה מה ראו... לעשות... יד לפה, ומה זו שתיקה. ואם קטנים הם בעיניהם — ראשי ב"י המה'. והוא דורש מהם 'בכל מקומות ממשלתם לעשות... קנסות עצומים לדבר זה... והעיקר להזהיר המון העם... לעשות בהתירא ממורי הוראה'. הוא חותם: 'מנאי הרוצה... לזכות את בני־ישראל... מאדוני אבי ז"ל (מ'הזמר': 'יה אכסוף נועם שבת'): השבת נועם הנשמות והשביעי עונג הרוחות ועדן הנפשות. להתעדן באהבתך וביראתך וישראל בצל כנפיך יחסיון. באמת ובאמונה לעבדך. הק'.

כהשלמה למה שלמדנו על אישיותו של ר' אשר הראשון מה'הנהגות' וה'אז' הרות' שלו ומאיגרותיו שהובאו למעלה, מוכיח מכתב זה, כי ר' אשר רכש לו במשך הזמן סמכות והכרה של מנהיג האחראי למעשיו של העם, אם כי מודה הוא, שנמנע לכתחילה מלהטיף מוסר למתנגדים, מחשש שמא לא ישמעו בקולו. 'והנה אנכי בשמעי זאת... אמרתי יפה השתיקה, וטוב למשוך ידי מלבוא בתוכחת מוסר'. ורק כש'נתוודע לי', כותב בהמשך מכתבו ר' אשר, כי 'האנשי' שים אשר הרימו את ידם וגם המה... מאוכלי שולחני ואפשר שיש בידי למחות. ואולי עלי מוטל להזהירם לאשר בקולי ישמעון. ולהציל את נפשי באתי. לזאת קולי ארימה'. בניגוד לידוע לנו מראשית ימי החסידות, כשמחולליה הגנו על איש־העם מפני קפדנותם של הרבנים, דורש עכשיו ר' אשר מאת הרבנים 'לעשות... קנסות עצומים' על מחללי השבת. ממכתב זה אנו למדים גם כן, כי בזמן ההוא היתה קיימת תלות כלכלית של לא־יהודים בסוחרים היהודים, והיהודים היו מנצלים אותה ומכריחים 'את אותם (את הגויים) לחלל חגם, כאשר המה מחללים'. ר' אשר מתרעם על היחס הזה מצד היהודים אל הגוֹיִים. אופייני הביטוי 'מאוכלי שולחני', בו משתמש ר' אשר ככינוי לחסידיו, המאשר את המסורת של חסידי קארלין על קיום 'שולחן' בסטולין ובקארלין בימיו של ר' אשר הראשון. המכתב מאשר כמו כן, כי כבר בימיו של ר' אשר היו מצויים חסידי קארלין בעיר קרמנץ, השוכנת בדרומה של ווהלין. במכתב אין תאריך. אך ברור שנכתב אחר שנשתק הפולמוס המתנגדי ור' אשר ישב איתן ב'חצרו', קרוב לוודאי — בשנות העשרים למאה הי"ט.

חסידות קארלין

בעיזבון הרוחני הקטן, שהניח אחריו ר' אשר הראשון נכלל אוסף בלתי שלם של דברי־תורה על פרשיות השבוע והחגים, שהובאו בספר 'בית אהרן'. לפי צורתם ותוכנם דומים דברי־תורתו לאלו של רוב מורי החסידות בתקופה ההיא, הבנויים על מלים ופסוקים, בשילוב מאמרים מהמדרש ומ'הזוהר', ופי' רושם לפי מושגי הקבלה והחסידות. ר' אשר מביא פעמים אחדות דברי־תורה בשמו של ר' שלמה מקארלין: 'ושמעתי מפי מורי הק' (הקדוש) ר' שלמה נ"ע'; לשון זו עלולה לאשר, כי דברי־תורה אלה מפרי עטו של ר' אשר הם. מאידך אנו קוראים במקום אחד: 'וכשבא (ר' אשר) לביתו מהרב הקדוש והנורא ממעזיבוז סיפר בשמו, או: 'ודקדק' — לשון נסתר. על דרכו בחסידות, בעבודת־השם ובאהבת הבריות מרמזות כמה מן האמרות שנמסרו בשמו, כגון האמרה שהיה ר' אהרן השני מוסר בשמו: שמעתי מאדוני אבי מורי ורבי שאמר: 'דע מאין באת' — דע שאתה באת מאין. וכן: חייב אדם לספור ספירה בכל יום, כל רגע וכל ימות השנה; 'אשרי אדם מפחד תמיד' — ממי שהוא תמיד; 'הדעת אתי': מה שאותי — הוא דעת, ומה שאין אותי — אין זה דעת; סימן לחסידות — אהבת חברים; כסבורים שהקדוש־ברוך־הוא — מקום כבודו בשמים ממעל, בגבהי מרומים, ולא היא, הקדוש־ברוך־הוא — מקום כבודו בארץ מתחת, בשפל שבארץ, וכל אדם יכול להגיע אליו, קטן שבישראל, פחות שבישראל יכול להגיע אליו; 'כי אתה שומע תפלת כל פה' — אפילו רק בפה. ופעם אחת, מספרים החסידים, שאל חסיד אחד את ר' אשר: כלום יכול אני לעשות תשובה, ואני חטאתי בחטא שכתוב עליו בספרים, שאין תשובה מועילה לו? ענה לו ר' אשר ואמר: וכי מה זה שייך לך? אתה קיים את המוטל עליך. ושמא חושש אתה שאיבדת את חלקך בעולם־הבא, הרי כבר אמרו חז"ל: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם־הזה מכל חיי העולם־הבא. על תפקידו של הצדיק, כפי שראה אותו ר' אשר, מורה סיפור זה: ר' אשר דעתו לא היתה נוחה מחסידים שמספרים על הטוב שבמעשיהם ואינם מגלים את הרע. הוא היה אומר: צאו וראו מה בין החסידים הראשונים לאחרונים, האחרונים כשהם באים לקבל פני רבם הם מגלים את הטוב ומכסים את הרע, ואילו הראשונים היו מכסים את הטוב ומגלים את הרע. וכך הייתי נוהג בבואי אל רבי ר' שלמה מקארלין. הייתי מסתיר את הטוב. התחת אלהים הוא? כלום שכר ועונש יש בידו? אולם את הרע הייתי מגלה לפניו. כדברי הכתוב: 'נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן וראה הכהן' (ויקרא יג, ט).

בין 'הכתבים הקדושים' בסטולין נמצאה חליפת־מכתבים זו של ר' אשר הראשון: מכתב עידוד של ר' אשר, שהובא למעלה, אל אחד בשם ר' יוסף

חסידות קארלין

מפינסק על הרדיפות שסבלו חסידיו מצד 'זה האיש' (הרב ר' אביגדור מפינסק)¹³⁶; איגרת מפורטת שלו אל אחד מחסידיו לפני 'הימים הנוראים', המבאר ערכן ומשמעותן של התפילות בראש־השנה ברוח החסידות ובו אין ר' אשר מטעים בעיקר את יסוד 'יום־הדין' שב'ימים־נוראים', אלא את השמחה, הביטחון הטבועים בהם¹³⁷; מכתב מאת ר' ישראל מקוז'ניץ אל ר' אשר שנת־אלמן, המדבר נכבדות באלמנתו (בבתו?) של ר' אהרן 'שותק' מז'ליכוב, מאסרו־חג סוכות תקס"ב (1801); מכתב אל ר' אשר לכבוד ראש־השנה מהצ'דיק ר' יהושע־השיל מאפטה; מכתבים שונים מאת ר' אשר אל ר' אהרן בנו בדבר נסיעות וענייני משפחה; רשימת ספרים של ר' אשר, קמיעות וסגולות כנגד מחלות. מלבד זה נמצאו בגניזה הסטולינאית מכתבים, השייכים לזמנו של ר' אשר. ואלו הם: צוואתו של הצדיק ר' מרדכי מקרמנץ, בנו של ר' יחיאל מזלוצ'וב ומחותנו של ר' אשר; מכתב מר' אברהם מקאליסק אל ר' נחום מצ'רנוביל בדבר תרומת כסף לטובת ארץ־ישראל; מכתב מאת הצדיק ר' יהודה־לייב מסוסוב אל חסידיו משנת תקנ"ו (1796)¹³⁸; מכתב מאת ר' מרדכי מצ'רנוביל אל ר' שמריהו מאולבסק בדבר היתר שחיטה לשוחט יעקב קופל ובנו, שבגללם פרצה מחלוקת בעיר, ומכתב שני של ר' יהושע־השיל מאפטה משנת תק"ע (1810), שהיה אותה שעה במז'יבוז', בעניין שוחטי אולבסק; מכתב מר' ברוך ממז'יבוז' מיום א', פרשת ויקהל תק"ע (1810) אל איש אחד — ר' יעקב־שמעון — בדבר נסיעה של משפחה אחת לראשקוב; מכתב מאת הצדיק ר' דוד הלוי מסטפאן אל יהודי העיר רוקיטנה על התנהגותם, מכתב מאת ר' פנחס מקוריץ ומר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב. לא נמצאו בגניזה הסטולינאית — במידה שניתן לבדיקה — מכתבים מאת ר' שניאור־זלמן מלאדי.

בין 'הכתבים הקדושים' שבגניזה היתה מצויה, כאמור, צוואתו של הצדיק ר' מרדכי מקרמנץ, בנו של ר' יחיאל־מיכל מזלוצ'וב ומחותנו של ר' אשר. אנו מביאים חלק ממנה, בו משתקפת דמותו הרוחנית של צדיק זה, שהיה חותנו של ר' אהרן השני מקארלין.

'שטר צוואה, יום ה', ג' לחודש תמוז תק"פ.

ועתה בניי חזקו ואמצו בחורת ה' וביראתו ובתפלה וככה יהי סדר התפלה: תרגילו עצמיכם לעמוד בהשכמה ואל תבלו זמן בשביל נקיות. רק כשיזדמן תיכף

136 ז. רבינוביץ, מן הגניזה הסטולינאית, 'ציון', שנה ה, חוב' 3—4, עמ' 244; לעיל עמ' 51.

137 בית אהרן, עמ' 294.

138 עיין להלן, עמ' 115.

חסידות קארלין

מוטב, ובאם לאו תאמרו תיכף ומיד כל הברכות וחצות ותהילים, ולהרחיק מדבור קודם התפילה אם לא בהכרח גדול. ואח"כ תעמדו להתפלל באימה ויראה ובפירוט של כל מלה ומלה ותסירו כל מחשבות הטורדות בשעת התפלה, כי היצר מתגבר להשליך דווקא בשעת התפלה כל מחשבות של הבל, וצריך להתגבר מאד בזה ולבקש מהשי"ת סיעתא ע"ז. ואם תרצו להתפלל לפני העמוד מה טוב, כי בוודאי אני חפץ בזה, אך שיהא בלתי לה' לבדו, ולא להחזיק טיבותא לנפשו, כי מי שם פה לאדם וגו'. ולאדם מערכי לב ומה' מענה לשון. ותיכף אחר התפילה תראו ללמוד ולילך מחיל אל חיל. ועיקר הכל שיהא בכל לב ובכל נפש ולא דרך ארעי ח"ו. ואם תלכו בדרך אמת תזכו להבין כוונת התפילה.

סדר הלימוד

קודם הלימוד לאמר לשם יחוד כמו שנדפס בשערי ציון וללמוד בכל יום מקרא, משנה, גמרא ופוסקים וספרי מוסר. וללמוד קודם השינה אגדתא וח"ו לנוח לישון מתוך דברים בטלים אך מתוך הרהורי תשובה ולהיות אחרי דחושבנא בכל לילה, ואז תלכו בדרך אמת ותזכו לחכמת הקבלה. אחר חצות הוא זמנה וח"ו שלא להפסיק באמצע הלימוד. ועיקר הכל שיהיה באימה ויראה ובענוה ושפלות ולהתבודד עצמו כלילא בשעת הלימוד ולהתוודות ולבקש מהשי"ת שיעזור לבוא לפנימיות התורה ולדבקות הבורא ב"ה. וזה נסיתי בעזה"ש ובוודאי יהיה לכם סייעתא דשמיא ואני מזהיר אתכם לציית אותי כי חיוב בנים לאביהם ולטובתם בעוה"ז ובעוה"ב.

הנהגות ישרות

להרחיק מכעס ומגאווה ומכבוד וממחלוקת. ואם יהיה ח"ו איזה מחלוקת בעיר שתדורו — תהיו מן המתוכים השלום ולא תהיו בשום צד לשם מחלוקת ומכ"ש (ומכל שכן) שתזהרו ממחלוקת בתוך ביתכם ומאד תזהרו להיות שלום ואהבה ביניכם כראוי לאחים. ובכל התנהגות תיעצו זה עם זה. תזהר מן הבטילה והסתכלות בשוקים וברחובות, כי היצר הוא מסמא עיני אדם ואומר שהוא דבר קטן, ובאמת הוא מפריד את הנשמה מצרור החיים. ותמיד תרגילו עצמכם לדבר שלום עם כל אדם ובמענה רך ולא דרך גסות ח"ו, ואפילו עם קטן שבקטנים. ובזה תהיו אהובים למעלה ונחמדים למטה. ובוודאי השי"ת יהי עמכם.

אזהרת כבוד אם

מאד מאד מאד הזהרו בכבוד אמכם בגוף ובנפש ובכל הצטרפותה וליעץ עמה ולצית ולדבר עמה הכל בדרך כבוד ובבקשה גדולה, ולא יעבור אפילו יום שלא לבוא אצלה ולדבר עמה. אם לא תהיו בביתכם אזי פטורים אתם וכל מה שאני מזהיר אתכם הכל הוא מעט, וישמע ויוסיף לקח.

אזהרת כלותי

אתכן כלותי מאד אני מזהיר אתכן שתנהגו כבוד בבעליכן, ולא תצערו את בעליכן בשום דבר, רק הכל בדברי חבה, ומאד מאד אני מזהיר אתכן שתרחיקו עצמכן מן הקללות ומכ"ש ח"ו לבעליכן או לבניכן — הוא איסור גמור. ואם תצייתו אותי תזכו לכל טוב בעוה"ז ובעוה"ב. ותדעו שבעליכן הם מיוחדים שבישראל וחוב עליכן לכבד אותם בכל מיני כבוד — ודבר זה הוא כבוד שלכן.

חסידות קארלין

ר' אשר הראשון, 'הסטולינאי הזקן', כפי שהיו מכנים אותו חסידי קארלין, נפטר ביום כ"ו בתשרי תקפ"ז (1826) בן שישים ושבע¹³⁹. בבית הקברות שבקארלין, סמוך למצבה הצנועה שעל קבר אביו ר' אהרן הגדול, עמד 'אוהל' של ר' אשר, ובו נר-תמיד דולק. לתוכו היה שמשו של הרבי האחרון, ר' אלי-מלך שגר בקארלין, שם את 'פתקאות' החסידים, ואל קברו היו החסידים עולים בעת צרה.

ו. ר' אהרן השני (תקפ"ז—תרל"ב, 1826—1872)

יורשו של ר' אשר הראשון היה בנו ר' אהרן (פרלוב), המכונה השני, כדי להבחין בינו לבין אביו-זקנו ר' אהרן הגדול. לפי מסורת משפחתית נולד בראש-חודש סיוון שנת תקס"ב (1802)¹⁴⁰. ר' אהרן זכה לעמוד כחצי יובל שנים בראש חסידי קארלין. על חייו וזמנו מצויות בידינו עדויות אחדות ממקורות של חסידים ושל מתנגדים-משכילים. הוא ניחן בכשרונות ארגוניים ושקד על הידוק הקשרים בינו לבין חסידיו. לשם כך היה מבקר תכופות בעיירותיהם ומקבלם בלבביות רבה ב'חצרו' שבקארלין. הוא הצטיין בעממיות מיוחדת. כך, דרך-משל, היה משתמש בשעת 'אמירת-תורה' במילי דבדיחותא בשפה הרוסית העממית. היה מעורב עם הבריות, חזותו כולה אמרה ביטחון וסמכות, וזכה להערכה גם בציבור הלא-חסידי.

עזבונו הרוחני של ר' אהרן השני, שנכלל בספר 'בית אהרן', מכיל: 'סדר-היום ואזהרות', אוסף גדול, כמעט שלם, של דברי-תורה לפרשת השבוע ולחגים, 'דיבורים מלוקטים' בשמו של ר' אהרן, איגרות, שהיה נוהג לכתוב אל חסידיו ערב החגים, בפרט ערב-פסח, מכתבים אל ר' אשר בנו ודברי התעוררות' לחסידיו בלשון אידיש¹⁴¹.

ב'סדר-היום ואזהרות' מוצאים אנו כללים 'שכתב... בכ"י' (בכתב-ידו) הקדושה: 'הגם שאין דרכי לכתוב עניינים כאלו, כי כבר קדמן קמאי דקמאי,

139 בית אהרן, לר' אהרן מקארלין, עמ' 2; שפירא, משנת חכמים, עמ' 39.

140 שפירא, משנת חכמים, עמ' 39. שם משפחת שושלת קארלין 'פרלוב' נובע מהשם 'פרל', אמו של ר' אהרן הגדול.

141 בית אהרן, בראדי 1875. כאן נדפסו מאת ר' אהרן השני: 'סדר היום ואזהרות' (עמ' 6—10), דרשות לפרשת השבוע ולחגים (עמ' 42—285), 'דיבורים מלוקטים' בשמו (עמ' 287—290), דברי התעוררות והתחזקות 'מועתק בלשונו הקדוש', באידיש (עמ' 290—291), מכתבים לבנו ולחסידים (עמ' 297—312, 316), 'מלין דרבנן', באידיש (עמ' 313).